tarih ve toplum

4000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / OCAK 1990

7. YIL

İlion Adının Anlamı
Bilge Umar

Osmanlı Masonluğu
Paul Dumon

Hanz Velîyeddin Paşa
Ayaklanması
Necdet Sakaoğl

Bekirağa Bölüğü
Süleyman Sırr

Hüseyin Rahm
Gürpınar'ın Mektupları
Salâhattin Küçül

Kaiser Wilhelm'i
İstanbul'u Ziyareti
Feryal İre

73 İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

TÜRKİYE'DE SOLUN TARİHİNDEN
Yeni Ziya Gazetesi
6

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
8

ZEKİ ARIKAN
Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu
9

FERYAL İREZ
Kaiser Wilhelm'in İstanbul'u Ziyareti
11

PAUL DUMONT
Tanzimat'ın Küçük Evreni Olarak Osmanlı Masonluğu
17

SELAHATTİN KÜÇÜK
Hüseyin Rahmi'nin Küçük Kemal'e Mektupları
20

BİLGE UMAR
Ilion Adının Anlamı
24

HAMRİYAT
30

JAN BRUEGHEL'IN BİR TABLOSUNDAKİ ÇİÇEKLER
31

NECDET SAKAOĞLU
Bir Siyasal Yasaklama Örneği
34

TARİKAT-I SALÂHİYE CEMİYETİ
40

KİTABİYAT
MUSTAFA DUMAN
Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitaplığı
MEHMET ALİ KILIÇBAY
Osmanlı Tarihçiliğinde Bir Yunanlı Katkısı
53

SABIK MAARİF MEMURLARINDAN SÜLEYMAN SIRRI
Bekirağa Bölüğü
57

Kapak: İznik Çinileri.

tarih toplum OCAK 1990 • CİLT 12 • SAYI 73

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay / **Görsel Tasarım ve Düzenleme:** Bora Çetinkaya, Dilfiraz Değerli

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Düzelti:** Fatih M.Öztan, Remzi Abbas / **Okur İlişkileri:** Mürvet İşgör / **Satış ve Dağıtım:** Burhan Kutlutürk

PERKA A.Ş. **Genel Müdür:** Ahmet Asena / **Kamera:** Cemal Törün, Muammer Balta, Murat Keylan / **Montaj:** Vahit Mahmatlı, Ümit Ayar, Turgay Tekatan / **Dizgi:** Hüsnü Abbas, İsmail Abbas, Hamit Balaban, Ersin Çalışkan / **Renk Ayrımı:** Sepço Grafik / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hürriyet Holding A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1989

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 48.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 4.000 TL.

Okuyucu Mektupları

Tanzimat-ı Hayriye Madalyası

71'inci (Kasım 1989) sayınızın kapağına resmini bastığınız Tanzimat Madalyası'nın üstünde iyi okunamayan birtakım yazılar var. Bunlar nedir? Madalya hakkında biraz bilgi verebilir misiniz?

AHMET ARDA / ANKARA

☐ *Meydan-Larousse*'ta (cilt 11, s.887) şu açıklamalar var:

Tanzimat'ın ilânı dolayısıyla bastırılan madalya (1850), Belçikalı Hart tarafından yapıldı; bir yüzünde Türk bayrağı ve çeşitli askerî silâhlardan meydana gelen ve üzeri padişahın tuğrasıyla süslü bir arma, armanın sağında Tanzimat Hatt-ı Hümayunu'nu temsil eden bir ferman vardır. Bu fermanın kıvrımı üzerinde Fransız imlâsına göre, *Tanzimat* kelimesi ve diğer kıvrımlarında *Rechid, AAli* isimleriyle bu fermana bağlı Abdülmecid'in tuğrası olan iki mühür yer alır. Armanın çeşitli yerlerinde, Osmanlı devrimlerinde ismi geçen padişahların isimleri vardır. Tam ortada, kalkanın üzerinde *Osman*'ın, sancağın üzerinde *Mahomet II*'nin, topun üzerinde (Kanunî) *Soliman*'ın ve zırhın üzerinde *Mahmut II*'nin isimleri okunur. En altta *Régénération de l'Empire d'Osman par Abdul-Medjid* [Osman'ın İmparatorluğunun Abdülmecid tarafından ihyası] sözünün biraz yukarısında *Cupruli* (Köprülü)'nin ismi vardır.

Madalyanın etrafında ve çerçeve içinde Fransızca olarak;

Justice ègale pour tous (herkese eşit adalet),

Les arts de la paix encourages (sanatlar ve [?] barış korundu),

Protection aux faibles (zayıflar himaye edildi),

La dignite de l'empire relevee (imparatorluğun onuru yükseltildi),

Les droits de l'hospitalite maintenus (sığınma hakları devam etti),

L'instruction repandue (eğitim yaygınlaştı) yazılıdır.

Madalyanın arka yüzünde, dalgalara göğüs geren kayalar üzerinde yükselen heybetli bir burç, Sultanahmet camiinin kubbesi ve iki minaresi, burç üzerinde dalgalanın Türk bayrağı vardır. Etrafında *L'empire subsistera* (İmparatorluk bâkidir) ibaresi; en altında ise madalyanın hakk tarihi olan 1850 sayısı okunur.

T & T

Dr. Memduh Necdet

69. (Eylül) ve 72. (Aralık) sayılarınızın "Türkiye'de Solun Tarihinden" sayfalarınızda, 1923 yılının *Vazife* gazetesinden iki yazısını aktardığınız Memduh Necdet hakkında, ilk makalenin sunuşunda *İnkılâp*'tan aktardığınız bilgi, başka bir kaynakta da görülebilir.

1930 yılı Eylül'ünde, Sivas'ta (aralarında ilericilerin de bulunduğu öğretmenler tarafından) çıkarılmaya başlanan, aylık "ilim ve sanat mecmuası" *Adım*'ın 2. (Ekim) sayısındaki "Sivas'ta 30 Ağustos 1930" başlıklı yazı da, Belediye Reisi Hayri Beyin nutkundan sonra, Dr.Memduh Necdet'in konuşmasını aktarıyor. Saygılarımla,

BİNALİ TÖKÜŞ / SİVAS

Karavana

İSMET Zeki Eyüboğlu'nun yayımlanalı birbuçuk yıl kadar olan önemli yapıtı, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*'nü zaman zaman karıştırmaktan çok keyif alıyorum. Geçen gün "karavana" maddesini okudum: (s.192) Grekçe *Kharibanos* (üzerinde yemek yenen büyük kap)'dan *karivanos, karavanos, karavana.*

Burada, sözcüğün argodaki anlamı "ıskalamak" belirtilmediği gibi, "karavana"nın da içinden yemek yenen bir tür *tabak* mı, yoksa içinde yemek pişirilen bir tür *kazan* mı, ne mene bir *kap* olduğu anlaşılmıyor. Doğrusunu biliyor musunuz?

AYŞE ARAT / İSTANBUL

☐ Kahane'lerle Tietze'nin İtalyanca ve Yunanca Kökenli Türk Denizcilik Terimleri Sözlüğü'ne baktık *(The Lingua Franca in the Levant*, s.149-51). Doğrusu "tabak"mış, ama giderek "kazan" anlamına kullanılmış. Daha ilginci, bu sözcüğün bir Fransız yelkenli savaş gemisi tipini anlatan *Caravelle*'den gelmesi. Biz ilkin, Portekiz *caravo*'larını tanımışız. *Karavela*, sonradan *karavana* olmuş, yine o gemi tipini adlandırmak için kullanılmış. Fakat bilinmeyen bir geçişle, bu gemi adı, Türkçede yemek kabına dönüşmüş. Aynı kullanım, Yunancaya da Türkçeden geçmiş.

Papadopoulos adlı bir Yunanlı sözlük yazarı ise, *karavana*'nın üstü bol, dizden aşağısı dar ve sıkı bir çeşit pantalonu anlatan Çingenece bir sözcükten Romenceye, oradan Elenceye, Elenceden de Türkçeye aktarıldığını iddia ediyormuş. Ama, şalvar'ın nasıl yemek kabı olduğu yine anlaşılmıyor.

Bir de, antika ve alaturka iştikakçılarımız fikirlerini söyleseler!

T & T

Ziya Gökalp'ın Ölüm Tarihi İle İlgili Başka Bir Yanlış

TARİH VE TOPLUM'un 72. sayısında, Av. Haluk Çağdaş'ın Okuyucu Mektubunu takdir ve iftiharla okudum. Ben de bu Dergi'de yazanlardan biri olduğum için, yazılarımızı bu kadar dikkatle takip edenlerin bulunuşundan sevinç duydum. Bu, bizim ne denli dikkatli yazmamız gerektiğini de ihtar eden, bir uyarı mektubu olarak da görülebilir. Adı geçen mektup, bir hukuk profesörü olan Reşat D.Tesal'ın Ziya Gökalp'ın ölüm tarihi hususunda düştüğü hatayı belirtmektedir. Bu durum, özellikle yazarın bir ilim adamı olması bakımından büyük önem taşımakta ise de ben bu yazımda Ziya Gökalp'ın ölüm tarihi ile ilgili daha önemli bir yanlışın kısa hikâyesini yazmak istiyorum. Sayın okuyucumuz, Türkiye'de kendi tabiriyle "Affedilmez" nitelikte daha da büyük yanlışların yapıldığını, zannederim yeni bir örnekle ve hayretle öğrenmiş olacaktır.

Bilindiği gibi, Gökalp, 25 Birinciteşrin (Ekim) 1340/1924'de Cumartesi günü sabah 5'de vefat etmiş ve ertesi gün toprağa verilmiştir. Bir süre sonra da kendisine (herhalde Devletin ilgisi sonucunda) çok güzel bir mezar yaptırılmıştır. İşte büyük hata bu mezarda kazılı olan ölüm tarihinde yapılmıştır. Alelâde bir vatandaşın mezarındaki tarihlerin doğru olmaması bile pek düşünülemezken, Türkiye'nin Fikir ve Siyaset alanında çok önemli bir yeri olan bir şahsiyetin ölüm tarihi mezar taşına 1923 olarak yani bir yıl evvel ölmüş gibi, yazılmıştır. Bu gerçekten "Affedilmez" hatanın nedenini ve buna kimlerin kayıtsızlık ve dikkatsizlikleri yüzünden sebeb olduklarını bilmiyorum. Fakat şu hususu gayet iyi hatırlıyorum ki, ölüm tarihindeki bu hata, bir süre sonra, maalesef bizlerden biri tarafından değil, Mezarını ziyaret eden bir Müsteşrik (Doğubilimci) tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu müsteşrikin ismini ne yazık ki hatırlayamadım ve kütüphanemde mevcud Ziya Gökalp'le ilgili kitap,

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımızla 7. yaşımıza başlıyoruz. Sizin de yeni yılınız kutlu ve mutlu olsun. Yirminci yüzyılı devirmemize, şunun surasında bir on yıl kaldı. Vakit çok hızlı geçiyor ve her şey çok çabuk değişiyor, değil mi? Hiç de değil, bize öyle geliyor sadece. Ya da Shakespeare'in dediği gibi, zaman duruyor, geçen bizleriz! Ama aradığımız huzuru, ruh dinginliğini tarih'in sâkin sularında bulmamız mümkün.

Geçen yılın Kasım sayısında, 150. yıldönümü vesilesiyle ağırlıklı olarak işlenen, ama başka aylarda da çeşitli yazılarla değinilen Tanzimat konusuna ilişkin iki makale daha sunuyoruz. Prof.Arıkan, çeyrek yüzyıl önce aynı konuda düzenlenen toplantıyı da anımsatarak, TTK'nun yeni sempozyumu üstüne izlenimlerini anlatıyor. Fransalı dostumuz P.Dumont da, Masonluk açısından Tanzimat'a bakışı aktarmakta.

Bu ayın iki uzun yazısından biri, Tarikat-ı Salâhiye belgeleri, bir tür Padişahçı İslâm Masonluğu girişiminin aydınlatılmasına hizmet edecektir. Öteki uzun yazı, İttihatçı zulmüne karşı kaleme alınmış eski bir kitapçığın tamamının çevrimyazısı; bugün İstanbul Üniversitesi SBF'nin bulunduğu, eski hapishane Bekirağa Bölüğü'nde, sabık Maarif Memuru Süleyman Sırrı'nın neler gördüğü. Bu yazıyı, en sondaki renkli sayfalara yerleştirdiğimiz için, Kitabiyat'ı ondan önceye aldık. O bölümde üç tanıtma yazısı var. İlki, taşbaskısı Nasrettin Hoca kitapları üstüne toplu bir inceleme; ikincisi, eski sayılarımızda Karamanlıca bibliyografyası çalışmalarını yansıttığımız Bayan Evangelia Balta'nın Eğriboz adası tarihi hakkındaki Fransızca doktora tezi üzerine; sonuncusu da, Arap-İslâm Ortaçağında Şaraba dair Almanca bir kitap için yapılmış bir eleştirinin çevirisi.

Müzeleri birer "sanat eserleri mezarlığı" olmaktan çıkarmak için, Batı ülkelerinde müzeleri gezenler için hazırlanan açıklama örneklerinden birini daha, Jan Bruegel'in bir çiçek tablosuna ilişkin olarak aktarıyoruz. Bizim müzelerimizde de sergilenen tablo vb. tarihî eserler hakkında böyle yardımcı materyaller üretilseydi, ne iyi olurdu. Ama kastettiğim, İbrahim Paşa Sarayındaki son İznik Çinileri sergisi münasebetiyle yayımlanan (bu sayımızın kapağını ödünç aldığımız) kitap gibi, yüzbinlerce liraya satılan pahalı kataloglar değil, küçük, ucuza (hatta bedava) verilecek, birer ikişer sayfalık yararlı metinler ve çizimler.

Diğer makalelerimiz arasında, İzmir'den Bilge Umar'ın Anadolu'daki bazı Yunanca yeradları üstüne etimoloji incelemesi; N.Sakaoğlu arkadaşımızın Hâfız Veliyettin Paşanın 19. yüzyıl başlarındaki gizli tutulan isyanı ve tenkili hakkındaki araştırması; Feryal İrez'in arşiv belgelerine dayanarak yazdığı, son Kayzerin İstanbul'a ilk iki gezisinin ve bu münasebetle Yıldız'da yapılan hazırlıkların öyküsü; Selâhattin Küçük'ün, Hüseyin Rahmi Gürpınar tarafından ağabeyi aktör Küçük Kemal'e gönderilen mektupları sunuşu da var.

Dergimizin baştaki bölümlerinde, Yüz Yıl Önce Bu Ay'ın Osmanlı Basınından seçmeleri; Sol Tarihiyle ilişkili olarak, 1922'de Selânik'te çıkan Türkçe bir gazeteden bir yazının çevrimini; Koleksiyoncunun Dağarcığından sayfamızda da, bir İttihat ve Terakki bildirisini bulacaksınız.

Tamamlanan 12. cilt kapağımız ve Dizin'i çıktı. Bunları, her zamanki bâyilerinden sağlayamayanlar, yayınevimizden isteyebilirler. Şubatta yeniden buluşmak üzere, saygı ve sevgilerimle.

METE TUNÇAY

---

dergi v.b. içinden, şu anda bulup çıkaramadım. Çok iyi hatırlamama rağmen, başkaları gibi benim de yanılabileceğimi düşünerek, rahmetlinin Türbe'deki mezarını ziyaret ederek bildiklerimi kesinleştirmek istedim.

Bilindiği gibi, "Türbe" aslında II. Mahmud Türbesi'nin kısaltılmış şeklidir. Bugün açık bırakılan demir kapıdan girilince tam karşıda, duvarın dibindeki mezar Ziya Gökalp'e aittir. Heyecanla baktığım mezar taşında ölüm tarihindeki son rakam yerinin kazılmış olduğunu görünce, içim rahatladı. Demek ki bir hata yapılmış ve sonra bu keşfedilince düzeltme yoluna gidilmiş. Şu yazıyı yazmadan birkaç saat evvel, Hukuk Fakültesi'nde kendisinden Sosyoloji dersleri okuduğum, Ziyaedin Fahri Fındıkoğlu Hocamın, 1955'de Yayınlar Birliği tarafından yayınlanan, "Ziya Gökalp" isimli eserinin sonundaki bir fotoğrafta ölüm tarihinin (büyüteçle de olsa) 1923 olduğu açıkça okunmaktadır. Demek ki bu tarih önce 1923 diye yazılmıştı. Fakat yukarıda (düzeltme yoluna gidilmişti) şeklindeki ifadem bugünki halde yersiz kaçmaktadır. Çünkü tarihin son rakamı bugün kazınmış olarak durmaktadır ve sadece 192. rakamı kalmıştır. Halbuki rahmetli Fındıkoğlu, adı geçen mezar fotoğrafının altında bir şerh düşerek (Bu mezar üzerindeki 1923 kaydı yanlış olduğundan.. (damadı) Ali Nüzhet tarafından 1924'e tahvil ettirilmiştir) demektedir. Türbe'de görevli memurdan öğrendiğime göre vaktiyle yapılan hata, son rakamın kare şeklinde dikkatlice kesilip alınması ve yerine belli bile olmayacak şekilde yeni bir parçanın yapıştırılması suretiyle düzeltilmiş iken, sonradan o küçük kare şeklindeki parçanın tekrar keski ile düzensiz şekilde çıkarıldığı anlaşılmaktadır ve bugün hasar görmüş haliyle durmaktadır. Acaba pencere şeklindeki bu ek kısmının, gizli bir mezar hazinesinin girişi olduğunu sanan hayali geniş bir soyguncu tarafından kazındığı düşünülebilir mi? Yoksa bunu, herkesce tanınmış bir Mütefekkirimizin mezar taşının bile yanlış yazılması ve bunun da ancak bir Batılı İlim adamı tarafından görülüp, keşfedilmesinin yarattığı utancın tepkisiyle yapıldığı şeklinde mi yorumlamalı, bilemiyorum? Ama bu olanlar bize şunu öğretiyor ki, Batılılarla bizim insanlarımız arasında, ilmî titizlik, dikkat bakımından var olan olumsuz fark, en kuvvetli keskilerle bile kazınamayacak kadar büyüktür.

TURGUT AKPINAR

Müdürü: Mihran, Mahall-i idare ittihaz olunan matbaanın sahibi. Umûr-ı idare ve umur-ı tahririyye ve gazeteye müteallik hususât-ı sâire için müdürü izzetlü Mihran Efendiye müracaat olunur. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Mekâtib-i vâride gazeteye derc olunsun olunmasın iâde edilmez. Mahall-i idaresi: Bâbıâli Caddesinde 7 numerolu (Mihran Matbaası)dır. İstanbul için seneliği Mecidiye yirmi guruş hesabıyla 80, altı aylığı 45, vilayât için posta ücretiyle beraber seneliği 130, altı aylığı 70, demiryol ve vapur ile her nüsha ayrı ayrı gönderilir ise seneliği 170, altı aylığı 90 guruştur. Gazetenin mesleğine muvâfık ve menâfi-i umumiyyeye müteallik olan evrak maa-l-memnûniyye derc olunr. Ancak gönderilecek mekâtibin derc olunup olunmamasından idare mes'ul olmaz. Âdî ilânâtın satırından 2 ve banka ve şirket ve umûr-ı sarrafiyyeye müteallik ilânlardan 5 ve havâdis sırasına derc olunacak mu'tenâ ilânâtdan 10 guruş alınır. Nüshası 10 para Hergün neşrolunur.

SABAH

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İCMAL

Afrika'da Sömürge Paylaşımı

☐ İngiltere ile Portugal devleti arasında tahaddüs etmiş [ortaya çıkmış] olan arazi münâzaasının [anlaşmazlığının] en sonra almış olduğu renk ve suret iki memleket arasında devam-ı hüsn-i münasebâtı tehlikeye düşürecek dereceyi bulduğu halde ajans telgrafnâmelerinin nakl-i vukuât hususundaki noksanından dolayı işin ehemmiyet-i sahihası [gerçek önemi] anlaşılamamış idi.

Dünkü posta ile alınmış olan Avrupa gazeteleri izah-ı maddeyi temin edecek pek çok tafsilâtı hâvi bulunduklarından tafsilât-ı mezkûrenin bi't-tercüme enzâr-ı kariîne [okuyucuların nazarlarına] arzı fâideden hâlî görülmemiştir.

İhtilâfın bidâyet-i zuhurunda İngiltere devleti Portugal tarafından Afrika'da (Şire) Nehri civarlarına gönderilen asâkirin geri çekilmesini ve gerek Şire ve gerek Zambez nehirlerinde İngiliz sefâininin serbesti-i seyr ü hareketi temin edilmesini talep eyleyerek Portugal Hükümeti de buna muvafakat göstermiş ve yalnız arazi-i münâzaatün fîhâ [ihtilâflı arazi] üzerinde hükûmet etmek hakkının İngiltere'ye mi? yoksa Portugal'e mi ait olacağı henüz kesdirilemeyip o bâbta müzakerât cereyan etmekte bulunmuş iken İngiltere Hükûmeti cereyan etmekte olan müzakerâtı def'aten kesivermiştir... (6 Kanun-ı sânî 1890)

Yine Girit Sorunu

☐ Avrupa gazeteleri yine vakit vakit Girit umûrundan bahsederek gâh cezîre [ada] ahalisinin gâhda Yunan hevâdârlarının âmâli [dostlarının dilekleri] olmak üzere birtakım neşriyâtta bulunuyorlar.

Bunların hülâsa-i neşriyâtı en sonra şeref-rîz-i sahife-i sünûh buyurulmuş olan Ferman-ı Hümâyun Giritlileri kâmilen hoşnud edemediğinden gûya taraf-ı Hükûmet-i Seniyyeden ferman-ı mezkûr münderecâtının yeniden ta'dil edileceğine münhasır oluyor.

Avrupa gazetelerinden bazıları Yunan menâfiine hizmet etmek zu'muyla [sanısı ile] yazılmış olan mekâtîbi [mektupları] derc ve neşr ederek ferman-ı âhir-i Hümayûnun Giritlileri memnun ve hoşnûd edememiş diye vukû bulan neşriyâtı nefs-ül-emre [işin aslına] ve hakikat-ı hale kat'en [asla] tevâfuk eder [uygun gelir] şeylerden olmamakla künh-i maddeye [işin özüne] muvâfık bulunan Avrupa kabinelerinin Girit hakkındaki nokta-i nazarlarının bu gibi neşriyât ile taglît edileceği melhûz olamaz [yanıltılacağı düşünülemez] ... (8 Kanun-ı sânî 1890)

DAHİLİYE

Lübnan'da Din ve Mezhepler

☐ Beyrut'tan aldığımız bir mektupta ber-vech-i âtî yazılıyor:

"Şehrimizde resmî vilâyet gazetesinden maadâ olarak sırf Arapça olmak üzere "Semerât-el-Fünûn", "Beyrut", "El-Mısbâh", "El-Beşîr", "El-Neşret-el-Üsbûiyye", "El-Hediyye" ve sâire nâmlarıyla sekiz, on gazete çıkmakta olup bir tarafı Fransızca ve bir tarafı Arapça olan "Hadikat-ül-ahbâr" dahi bunlara zammedilince [eklenince] memâlik-i mahrûse-i şâhânenin İstanbul'dan maadâ hiçbir memleketinde bu kadar cerîde neşr olunmadığı ve şu madde şehrimizin terakkiyât-ı medeniyyesine delâlet edecek ahvâlden bulunduğu der-kâr ise de âhiren işbu evrâk-ı havadisten birbiri ile mübâhase-i diniyyeye [dînî konuşmalara] kalkışmış olmaları nazar-ı nâ-hoşnûdî ile [hoşnutsuzluk gözü ile] görülecek ahvaldendir.

Memâlik-i mahrûse-i padişahîde serbestî-i mezâhib her vakit âzâde-i halel [bozulmadan] devam etmiştir.

Devlet-i Aliyye edyân-ı muhtelifeye [çeşitli dinlere] mensub olan tebaasının kendi dinlerine müteallik olan kütüb-i dîniyyeyi kıraat etmelerine mümânaat etmeyi [yasaklamayı] hiçbir vakit hatırına getirmemiş olduğu gibi umûr-ı dîniyyeye memur olan zevâtın kendi dindaşlarına mebâhis-i dîniyyeden bahsetmelerine her vakit müsaade eylemiştir. (7 Kanun-ı sânî 1890)

Kayıp Gezgin

☐ (Monitör Oryantal) Gazetesinin Bursa'dan aldığı bir mektupta o taraflarda evvelce kaybolmuş olan İngiliz seyyahı Makmilan'ın suret-i gaybûbetine [kaybolmasına] dair hükûmetçe bir ser-rişte-i tahkikat [ipucu] ele geçirildiği beyan olunuyor... (4 Kanun-ı sânî 1890)

Trakya'da Bayındırlık

☐ Sâye-i umran-vâye-i cenâb-ı Padişâhîde an-be-an meşhûd-dîde-i şükran [şükran gözüyle görülmüş] olan imarâttan olarak işbu 305 senesi zarfında Edirne vilayeti dahilinde nefs-i Edirne sancağında 11.725 metro tesviye-i türâbiyye [toprak düzlemesi] ve 9.915 metro mücedded şose ve 12.963 metrosu mücedded suretle tamiri ve otuz adet mücedded köprü ve Gümülcine sancağında 43.200 metro tesviye ve 42.950 metroluk mahallin şosesi ve on beş köprü ve Dedeağaç sancağında dahi 28.307 metroluk tesviye-i türâbiyye ve 13.205 metro şose, yirmi bir köprü ve Gelibolu sancağında 8.318 metro tesviye ve 15.000 metro şose ve on iki köprü ve Tekfurdağı sancağında 5.800 m. tesviye ve 8.450 m. mücedded şose ve on üç köprü ve Kırkkilise sancağında 12.480 tesviye ve 12.658 mücedded şose ve 10.390 m. mücedded suretle tamir-i şose ki dahil-i vilâyette cem'an 190.830 m. tesviye-i türâbiyye ve 102.178 m. mücedded şose ve 23.353 m. mükemmel suretle tamir ve sagir [küçük] ve kebir [büyük] 91 adet köprü inşâ olunmuş ve bundan başka Arda ve Meriç nehirlerinin hîn-i tuğyânında [taşması sırasında] karşıyakadaki istasyon şosesiyle Ada Nahiyesi arazîsine îras etmekte [vermekte] olduğu mazarrâtın [zararların] izâlesi için icab eden noktalarda su derûnuna dörtbuçuk beş metro uzunluğunda kazıklar rekz [dikilmiş] ve aralarına söğüt dalları ile sarılmış taşlar vaz' olunup [konulup] bu suretle de bin altı yüz metro tûlünde bend ve mahmuzlar inşâ edilerek hâlen ve istikbalen görülen tehlike mümkün mertebe ref' edilmiş [kaldırılmış] ve bazı noktalarda el-yevm ameliyâta devam olunduğuna ve be-tahsis sâlif-üz-zikr [adı geçen, bildirilen] mahmuzlar henüz hitam bulmayarak kemal-i rasânet ve metânetle [sağlamlık ve dayanıklılıkla] inşâ edilmekte olmasına nazaran sene nihayetine değin daha bir hayli âsâr-ı nâfia vücuda getirilmek me'mul [umulmakta] bulunmuştur... (7 Kanun-ı sânî 1890)

—Aynen Varaka—

Çevirmen'in Mektubu

☐ Mürüvvet'in Cumartesi günkü nüshasında bir varaka gördüm. Anda bana ait bazı sözler olduğundan ifade-i merâmı muktezi [merâm anlatmayı gerektirir] sandım. Filhakika Cumartesi günü çıkan bir gazetede münderic varakaya üç gün sonra cevap yazmak geçce sayılır ise de ne çare ki nüshaları nâdir olan o cerîde-i ferîde [üstün, eşsiz gazete] vaktiyle manzûrumuz olamadığından [göremediğimizden] böyle birkaç gün sonra cevap yazmaya mecbur olduk. Söyleyeceğim sözler yalnız kendime ait olmak zarurîdir:

"Cinayetleri" ben tercüme ettim. Fakat sahib-i varakaca dahi meçhul olamadığı reviş-i ifadesinden [anlatımının gidişinden] anlaşıldığı üzere köprüdeki Bahriye Kütüphanesi Müdürü Petri efendiye terk eylemiş idim. Şu halde bu romanın teehhür-i intişârından [yayımının gecikmesinden] bana hiç mes'uliyet terettüb etmez [sorumluluk düşmez]. Teehhür-i vâkîin mes'uliyetini kitapçılığı -bilmem ne için terk etmiş olan- Petri efendi düşünmelidir. Tâbi'lik [yayıncılık] ne olduğunu bilenler bu sözlerimi tasdik ederler. Sahib-i varaka tasdik etmez ise tâbi'lik usulünü tahkik edebilir.

(Büyük Valide) nâmındaki romanım öteki gibi zaten tamamiyle mütercem olduğundan ve hem de izzetlû Mahmut beyin matbaası bunun on misli kitapları az zamanda tab' ve neşre muktedir olduğu müsellem [teslim edilmiş, doğruluğu kabul edilmiş] bulunduğundan bunun teehhür-i intişara uğramayacağına - varsın sahib-i varaka olmasın - ben eminim.

Bir madde daha var: Sahib-i varaka cevâbın yine (Mürüvvet)le neşrini talep ediyor! A mürüvvetli efendim! Diğerlerini bilemem fakat ben yazılarımın Mürüvvetin sütunlarında bulunması şerefine nâil olacak kadar hüsn-i bahtiyârî edemem:

Ve hem de sahib-i varakaya - Eğer darılmazsa - arz ve beyan etmek isterim ki intişar-ı neşri temin olunamadığı fiilen sabit olan bir gazetede romanların vaktiyle neşr edilmediğine dair varaka-i ta'rîziyyede bulunmak [taşlama yazısı yazmak, dokundurmada bulunmak] abes olmaz mı acaba?!.. (9 Kanun-ı sânî 1890)

Vassaf

Hasta Mahpuslar

Hıdmet Gazetesi Diyor ki:

☐ Şehrimizde hüküm sürmekte olan grip hastalığı hapishaneye de sirayet ederek birkaç mahpusu esir-i firaş ettiği [yatağa düşürdüğü] hapishane memurları tarafından görülerek derhal Gureba Hastahanesine nakledilmişlerdir.

Hapishanede bu hastalığın zuhuru üzerine memurları tarafından hapishane tabibine ihbar-ı keyfiyet edildiği halde tabibin gelmediği rivayet olunuyor. Sahih ise teessüf olunur... (9 Kanun-ı sânî 1890)

Hırsızlık Aldı Yürüdü

☐ Şu günlerde Üsküdar'da sirkat vukûnun tekessür ettiği [çoğaldığı] maatteessüf işitiliyor. Alelhusus Karacaahmet ile Nuhkuyusunda dört gece zarfında nerdiban vasıtasıyla içeriye girilerek üç ev soyulmuştur. Bu bâbta Üsküdar Mutasarrıflığının nazar-ı dikkatini celb ile o civar ahalisinin helecandan kurtulması zımnında tedâbir-i mukteziyyenin ittihâzını [gerekli önlemlerin alınmasını] temennî ederiz... (23 Kanun-ı sânî 1890)

HARİCİYE

☐ İngiltere'nin Zengibar sularında bulunan sefâin-i harbiyyesi [harp gemileri] bu aralık on kıt'aya iblâğ edilmiştir [vardırılmıştır]. Oralarda bu kadar sefâin-i harbiyye cem'i şimdiye kadar mesbûk bulunmadığından [görülmediğinden] herkes bunu Portugal ile mevcut olan ihtilâftan mütevellid bir şey olmak üzere telâkkî ediyor... (4 Kanun-ı sânî 1890)

MÜTENEVVİA

"Yeni Kitaplar"

☐ (Deniz ortasında yanmış bir gemi) yahut (Kazazede olmuş altmış kişi) namıyla Fransızcadan tercüme edilmiş ve bahr-ı muhîtte zuhura gelen vakayi'-i müdhişeyi musavver bulunmuş olan bu kitap gayet güzel bir surette tab olunup Avadis Kitabhânesi tarafından neşr edilmiş olduğundan edinilmesi tavsiye olunur. Mezkur kitabın fiyatı da gayet ehvendir... (3 Kanun-ı sânî 1890)

☐ Gazetemiz muharrirlerinden Selanikli Tevfik efendinin âsâr-ı muharreresinden (Sevda-Fâciaları) nâm milli romanlar mecmuasının birinci cildinin son cüz'ünü teşkil eden (Gönül Belâsı) nâm roman bugün neşr olunduğu gibi yine muharrir-i mumâileyhin âsâr-ı mütercemesinden Paris Facialarının zeyli (La Vikontes Jermen) romanının da beşinci cüz'ü yarın neşr olunacaktır... (3 Kanun-ı sânî 1890)

Yeni Ziya Gazetesi

YENİ ZİYA 1921

Bütün dünya işçileri birleşiniz. "Umum işçilerin menafiine hâdim haftada iki defa neşr olunur Türkçe gazetedir" Müdir-i Mes'ul: Hafız İbrahim [Selânik] İdarehane: Salaminos caddesinde İktirbu (?) Limanos Numara 2 Nüshası: 30 Lepta'dır.

Numara 42, 6 Temmuz 1338 - 20 Temmuz 1922

(Demek ki, Batı Trakya Türkleri bizim 1333 = 1917 takvim reformumuzu benimsememişler!)

Birinci Sene

Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler başlıklı kitabımda, Bulgaristan Komünist Partisi'nin Türkçe yayın organı *Ziya*'yı tanıtırken (s.222-324), "Sofya'da *Ziya* çıkarken, Selânik'te de solcu Türkler *Yeni Ziya*'yı yayımlıyorlardı" diye bir not düşmüştüm (s.226/dn.1). (Ayrıca bknz. s.271: *Ziya*'nın notu.)

İlk kez gördüğümüz *Yeni Ziya*'dan bir yazıyı yeni harflere aktararak sunuyorum.

Mete Tunçay

Hüsnü Fuat Yoldaşın Makalesi

GEÇEN hafta Bulgaristan Komünist mebuslarından Hüsnü Fuat yoldaştan gazetemize mahsus olmak üzere komünizm ve milletçilik hakkında canlı bir makale aldık. Çok kıymetli bulduğumuz bu fikirleri gazetemize derç ederken amelenin nazar-ı dikkatini celp ve aziz yoldaşımıza teşekkür ederiz.

Komünistlik ve Milletçilik:

Son asırlarda milletçilik bütün dünya yüzündeki insanları azgın bir sıtma gibi yakalamıştır. Öteden beri muharebelerin asıl sebebi ileri gelirler ile zenginlerin nüfuz ve kazancını çoğaltmak, kuvvetlendirmektir! Bu maksada ermek için eski zamanlarda din meseleleri muharebelerde vesile olmuştur. Son zamanlarda ise artık sermaye sahipleri birbirlerinin elindekine göz diken haydutlar gibi aralarında hırıltıyı azıtınca, bir dinden bulunmuş olmaları eski vasıtayı modadan düşürmüş, onun yerine bir millet gayretini yerleştirmiştir.

Avrupa milletçilik ateşi ile bilhassa yakın şarkta fırıldağını çevirerek meydanları yakıp temizlemiştir. Balkanlar bu ateşin sönmez bir ocağı haline gelmiş ve daimi surette yanıp kavrulmuştur. Parçalara bölünen memleketleri müstemleke derekesine düşürebilmek için oralarda yaşayan milletlere aşılanan milletçilik gayreti besilenmiş ve ateş mütemadiyen körüklenmiştir.

Türk, Yunan, Sırp, Bulgar, Romen, Arnavud ve Karadağlıların fakir işçi ve orta halli halkı kanları ile Balkanların ova ve vadilerini tufan yerine çevirmişlerdir.

Dün geçirdiğimiz büyük yangından, Avrupa harbinden sonra bu ateş tekrar parlamak üzere bir kenarda yanmağa devam ettirilmektedir. Anadolu-Trakya, Yunan muharebesi bu defa umumi cihan harbinin kundağı gibi alev ve dumanlar saçmaktadır. Umumi harp tehlikesi günden güne bütün dünya işçileri üzerine meş'um kanatlarını açıyor. Çünkü harp olursa bir taraftan pek tehlikeli olan [bir kelime okunamıyor] bastırılacak, diğer taraftan da en mühimi elinde sermaye ve mal olanlar o saat onların fiyatını göklere kadar yükseltebileceklerdir. Harp başladığı gün mağazasını kapayanların birkaç vakit sonra (50) kuruşluk malları (500) lira olacak, halbuki bütün ömründe çabalayıp (500) kuruş biriktirmiş olan işçiler harpten dönüp geldikleri vakit, gelebilirler ve harç etmedilerse sandıklarındaki (500) kuruşun (5) kuruşa geçtiğini göreceklerdir. Kazanan ve kaybedenler işte bu iki sınıf insanlardır. Millet ve hükûmet kazanmış ve kaybetmiş, bundan zenginler müteessir olmazlar. Fakat millet ve hükûmet kazansa da kaybetse de, masrafı ödemek üzere vergiler altında ezilecek fakir işçi ve orta hallilerdir.

Bizim Bulgaristan harbi kaybetti. Fakat evvelce memleketimizde seyrek görülebilen zenginlerin şimdi kocaman bir sürüsü var. Milyoncularımız bir iki taneden birkaç yüze çıktı. Buna mukabil ise aç ve işsiz kalmak ne olduğunu pek bilmeyen işçi ve orta halli esnaf ve köylülerimiz derinliği gözleri karartan bir sefalet uçurumunun kenarından sarkmış bulunuyorlar...

Zenginler milletçilik bayrağını millî hükûmet idaresinde iken servet yapmak ve mevki kapmak için vasıta olarak kullanırlar. Başka bir milletin hâkimiyeti altına düştükleri zaman da muhtelif suretle menfaatlerine âlet etmek üzre yine bu bayrağı oynadılar. Fakat fakir işçi ve orta halli millet kendisine hıyanet ve onları işbaşında bulunan çorbacı partizanlara satmaktan başka maharet göstermezler.

Türkiye idaresinde iken işçi ve köylü Müslümanları diğer milletlerin fıkarasile beraber babalarından kalma köleler gibi ezen Bey ve Paşalar, hükûmet başka milletin burjuvaları eline geçince onların en sadık birer âleti olmuş ve yalnız kendi mülklerini, çiftliklerini mebusluk ve müftülük mevkilerini elden çıkarmamak için akla gelmedik hıyanetler ve rezaletler yapmışlardır. Onlar çorbacılarının gözünü yıldırmak, böylelikle Halifelik hizmetine girmek için milletçilik rolünü gizlice köşelerde oynarlar. Hakikatte ise hükûmete geçen şeytan bile olsa önünde secdeye varırlar. Bizim Bulgaristan Müslüman işçilerinin bu hususta kırk senelik acı tecrübelerimiz var. Bu tecrübelerin kamçısı altında uyandık. Türk burjuvaları ile aramızdaki köprüleri yıktık, yalancı milletçi-

liğe karşı komünizm bayrağını açtık. Şûrâlar idaresi kuruluncaya kadar Bulgar arkadaşlarımız ile beraber savaşıp uğraşmaya yemin ve karar verdik. Bu savaşta bütün dünya işçileri fakir ve orta halli halk kitleleri bizimledir. Kazandığımız vakit her köy ve kasabanın idaresi, ahalisinin seçtiği şûrânın elinde olacaktır. Her milletin hakkı ve hürriyeti kendisine verilecek ve herkes kendi dilile okuyacak, ekmeğe saadete erişecek ve harp ejderhasına kurban vermeden yaşamağa nail olacaktır.

Milletçilerin millî hükûmetleri bunları kendi milletlerine vermemiştir ve veremez. İngilizler dünyaya hâkim ve zengin bir hükûmete sahip olmakla beraber halisüddem İngiliz işçi ve fıkarasının öldüğü görülmektedir. Yunanistan'da Yunan, Türkiye'de de Türk fıkara ve işçilerinin sefaletini gözönüne getiririz. Şu suretle dünyada milletler değil, olup olacağı iki millet vardır. Fakir işçi ve orta halliler milleti ile zengin ve hazırcılar milleti. Bunlardan birincisi pek kalabalık ve her yerde aynı suretle ezilmektedir. İkincisi her yerde işçi ve orta hallilerin sırtında yaşar ve onları harp meydanlarında kana boğar. Dünyada iki idare vardır. Biri komünist şûrâlar idaresi, öteki milletçilerin büründüğü burjuva demokrasi idaresidir. Bunlardan birincisi bütün milletler işçilerine hürriyet ve müsavat temin eder. Hududları kaldırır. Herkes vicdanına göre dininde ve dilinde serbest bırakılır. Yalnız ortalığı soyup soğana çeviren kapitalist burjuvaları hangi milletten olursa olsun ortadan kaldırır.

İkinci idare ise içinde yaşadığımız cehennemleri bize hazırlayan burjuva milletçiler idaresidir. Bu cehennemde yalnız kapitalist burjuvalar zebaniler kadar rahat ve kuvvetlidir. Fakir işçi ve orta halliler kızgın harp katranında kaynadılar. Sefaletin gayya kuyularına doldurdular. Eğer ekmek için ayaklanır gündeliklerinin artmasını isterlerse, onlara zakkum gibi kurşun ve süngü yedirirler.

Kahrolsun burjuva — milletçiler idaresi!.. Bugün Yunanistan'da hükûmeti işbaşında tutan mebus reyleri arasında Türk çorbacı mebuslarının reyleri pek mühim bir yer tutuyor. Fakat onlar bu reylerini fakir işçi ve orta hallilerin faydasına değil, yalnız tüccar ve çiftlik sahibi kişizadelerin menfaatine (hayatına mukabil) satıyorlar. Onların arkasına düşüp de serap peşinde koşan yolcular gibi aç ve susuz olmayınız. Komünizmin yıldızı kurtuluş yolunda rehberimiz olsun. Yunanistan Komünist Partisi'nin şanlı bayrağı altına koşunuz. Oradaki yerinizi tutunuz. Yunanlı komünist arkadaşlarımız doğru söyleyip yazdıkları için hapishanelere düştüler. Canlarını feda ederek kahramanlığa misal gösterdiler. Onlar ile el ele veriniz. İşçi insanların kurtuluşu için son ve kati vuruşu hangi milletten olursa olsun mel'un burjuvaların suratına çarpacak olan muazzam komünist faaliyetine hazır olunuz.

Bu son boğuşmada işçiler kaybederse, el ve ayaklarındaki zincirleri kaybedeceklerdir. Kazandıkları vakit ise milletlere kardaşlık, işçi ve orta hallilere ekmek, maarif ve saadet getirecek olan kurtarıcı komünist şûrâlar idaresini kuracaklardır...

Yaşasın Balkanlardaki milletlerin kurtuluşu uğrunda işkence ve felâketlere göğüs geren komünist partileri. □

Sofya 14 Haziran 1922
Bulgaristan komünistlerinden Şumnu ve Ruscuk meb'usu

Hüsnü Fuat

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Eskişehir Kulübü'nün Bir Bildirisi

Asker Kardeşlerimize:

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Eskişehir Kulübü'nün hitabesidir.

Asker Kardeş;

Silâhını omuzladın, öndeki kumandanın arkasında gidiyorsun.

Emin ol, asker kardeş; bu gidişinde başka bir büyüklük var ki bizim içimizi titretiyor, sana arkadaş olamayanları mahzun görüyoruz..

Seni devlet seçmiş, istemiş, lüzumu olmasa ister mi idi? Demek ki, şimdi senin kollarının göreceği bir iş vardır; demek ki, vatan seni asıl vazifeni yapmaya davet ediyor.

Biliyorsun ki, senin asıl vazifen topraklarımızı düşmandan korumak, yurdumuza düşman ayağı bastırmamaktır. Ve yine biliyorsun ki, bizim babalarımızın, kardaşlarımızın çoğu bütün bu vazife uğrunda can vermiştir. Çünkü bu uğurda can verenin yeri "Cennet"tir. Üç buçuk günlük bir ömrü bir cennete değişen insan, Müslüman var mıdır?

İşte sen ta doğduğun vakit omuzuna yüklenmiş bu büyük vazifeyi taşıyorsun. Onu âmirinin gösterdiği yere götür, işlet ve zaten işletmek için gidiyorsun.

Asker kardaş, gözün arkanda kalmasın. Burasını bir şey düşündürmesin. Herşeye kâdir bir büyük Allah olduğunu unutma. Allah şahit olsun ki, biz her dilediğinizi yapacağız ve eğer vatan emrederse biz de, burada kalanlar da hep senin yanına geleceğiz.

Bizler de hep senin yolunda yolcu olmak, vatan borcunu ödemek için bir işaret bekliyoruz.

Asker kardaş: İtalyanların, o namert düşmanların ne kadar din kardaşına, ne kadar kan kardaşına kıydığını, ne kadar masum kadınlara işkenceler, kötülükler ettiğini elbette öğrendik. İşte herhangi bir vatan haininin yapacağı budur. İşte sen bu gidişle vatanın başına gelecek böyle bir musibeti kahr edeceksin. Biz eminiz, senin yalnız o kahraman yürüyüşün herkesi inine sokacak, herkesin belini bükecektir. Fakat sen lâzımsa o ine gir, karıştır, yak yık, o beli kır, mahvet. Yıktığın o murdar kafalar üstüne çıkarak hem kendini hem kendi omuzundaki vatanı yükselt, arşa doğru çıkar. Haydi koca asker yolun açık, kılıncın keskin olsun. Git gülerek, sevinerek git ve bizim için gittiğin yerlere selâm götür, gittiğin yerlerden selâm getir, şeref getir Asker Kardeş! □

Eskişehir Hakikat Matbaası
Recep 1330 ve 7 Haziran 1328 [1912]
EROL ŞADİ ERDİNÇ KOLEKSİYONU

عسكر قارداشلرمزه

عثمانلى اتحاد وترقى جمعيتى أسكى شهر قلوبنك خطابه سيدر :

عسكر قارداش ،

سلاحكى اوموزلادك ، اوكدمكى قوماندانك آرقه سنده كيديبورسك .

امين اول ، عسكر قارداش ، بو كيديشكده باشقه بر بو - يولك وارکه بزم ايچمزى شيشه تيور ، سكا آرقاداش اولا مايانلرى محزون كورويورز .

سنى دولت سچمش ، ايسته مش . لزومى اولمسه ايستر - مىدى ؟ ديمكه شيمدى سنك قوللركك كوره جكى بر ايش واردر ، ديمكه وطن سنى اصل وظيفه كى يابمه يه دعوت ايديبور .

بيليورسك كه سنك اصل وظيفه ك ، طوپراقلرمزى دشمندن قورومق ، يوردمزه دشمن آياغى باصديرمامقدر ، وينه بيليورسك كه بزم بابالرمزك ، قارداشلرمزك چوغى بو توون بو وظيفه اوغرنده جان ويرمش در ، چونكه بو اوغرده جان ويرمك بر عمرى بر جنته كيشن انسان ، مسلمان ، ارمى در ؟

ايشته سن تا طوغديغك وقت اوموز كه بو كاتمش بو يوك وظيفه يى طاشيورسك . اونى آمركك كوستر ديكى يره توتور ، ايشيه ت و ذاتاً ايشلتمك ايچون كيديبورسك .

عسكر قارداش ، كوزك آرقه كده ، قالماسين . يورادەسنى بر شى دوشوندير مه سين . هرشيئه قادر بر يوبوك الله اولديغى اوتونا . الله شاهد اولسون كه بز هر ديله ديككزى يابه جغز و اكر وطن امر ايدرسه بزده ، بورادە قالانلرده هپ سنك يانكه كله جكز . بزلرده هپ سنك بولكده بولنجى اولمق . وطن بورجنى اوده مك ايچون براشارت بكله يورز .

عسكر قارداش ، ايتالياناركك ، اوناسرد دشمنلركك نه قدر دين قارداشمه ، نه قدر قان قارداشه قيديغنى ، نه قدر معصوم قادينلره اشكنجه لر ، كوتولكلر ايتديكنى البته اوكرەندك ؛ ايشته هر هانكى بر وطن خائنك يابه جغى بودر ؛ ايشته سن بو كيديشله وطنك باشنه كله جك بويله بر مصيبتى قهر ايده جكسك .

بز اميز ، سنك يالكز اوقهرمان يورويشك هركسى ايتمه صوقه جق ، هركسك بلى بوكه جكدر ؛ فقط سن لازم سه اوايسه كيير ، قاريشه دير ، ياق يبق ، او بلى قير ، محو ايت و يقه ديغك مردار قفالر اوسته چيفه رق هم كنديكى هم كندى اوموزكده كى وطنى بوكسه لت ، عرشه طوغرو چيقار !

هايدى قوچه عسكر ، يولك آچيق ، وقلبجك كسكين اولسون ، كيت ، كوله رك ، سوينه رك كيت وبزم ايچون كنديكك براره سلام كوتور ، كيتديكك براردن سلام كتير ، شان كتير ، شرف كتير ، عسكر قارداش !

٥ رجب ١٣٣٠ و ٧ حزيران ١٣٢٨

أسكوتر : حقيقت مطبعه سى

Türk Tarih Kurumunca Düzenlenen Tanzimat'ın 150. Yıldönümünün Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim-3 Kasım 1989)

ZEKİ ARIKAN

Geçtiğimiz yıl, 150. yıldönümü kutlanan Tanzimat-ı Hayriye'yi anma toplantılarından en önemlisi, TTK tarafından düzenleneni idi. Bu sempozyuma katılan arkadaşımız, bilimsel bildirilerin yanısıra, Türk-İslâm sentezi açısından da nasıl tebliğler sunulduğunu anlatıyor!

1939 yılında, daha doğrusu, Tanzimat'ın ilânının yüzüncü yılında elimizde doğrudan doğruya bu konuya ayrılmış bir monografi bulunmuyordu. Tanzimat konusundaki bilgilerimizin temeli, Engelhard'ın Ali Reşat tarafından Türkçeye çevrilen *Türkiye ve Tanzimat* başlıklı eseriyle (İstanbul, 1328), Abdurrahman Şeref Bey'in[1] üç önemli makalesine dayanıyordu. Dönemin Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel *"Tahlile bugün de muhtaç olan yürüme ve durmalarile millî dâvamızın mühim safhalarından biri olan, tarihimizin bu hamlesini, düşünerek anmak ve anarak düşünmek"* görevini yerine getirmek üzere, oldukça kapsamlı bir yapıtın hazırlanmasına öncülük etti. Çeşitli bilim adamlarımızın katkılarıyla hazırlanan ve 1000 sayfayı aşan *Tanzimat I* (İstanbul, 1940) başlıklı kitap, pek çok resim ve belgeyi de içermektedir. Yapıt, çeşitli yönlerden eleştirilmekle birlikte[2], bu anıtsal çalışma, Tanzimat sorunsalına ışık tutacak incelemelerle doludur.[3] Aynı zamanda *Tanzimat I*, bu alanda yapılacak araştırmalara yeni bir ivme kazandırmıştır. Nitekim bu tarihten sonra, Enver Ziya Karal, Halil İnalcık, Ahmet Hamdi Tanpınar, Bernard Lewis ve Roderic H.Davison'ın araştırmaları Tanzimat konusuna önemli bir katkıda bulunmuştur.

Tanzimat'ın 125. yıldönümünde Türk Tarih Kurumu, 3-5 Kasım 1964 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde bir seminer düzenledi. Bu seminere Enver Ziya Karal, Halil İnalcık, Reşat Kaynar, M.Tayyib Gökbilgin ve Roderic H.Davison ve daha bazı bilim adamları katılmış, sunulan bildirilerin ne yazık ki ancak birkaç tanesi yayınlanmıştır.[4] PTT idaresi de Tanzimat'ın 125. Yıldönümü anısına bir pulla katılmıştır.

Bir yandan Tanzimat'a yönelik araştırmalar devam ederken, öte yandan da bu hareketi toptan mahkûm eden bir anlayışın da gündeme geldiğini belirtmek gerekir. Sorunu sadece 1838 ticaret antlaşması çerçevesinde ele alan incelemeler, Tanzimat'ın bizi tam anlamıyla Batı'nın uydusu durumuna getirdiğini kanıtlamaya çalışıyordu. Doğan Avcıoğlu[5], Reşit Paşa'nın "okul kitaplarında hâlâ 'Büyük' sıfatına lâyık" görünmesinden yakınıyordu. Bu eleştirilerin büsbütün haksız ve temelsiz olduğunu iddia edecek değiliz. Ancak bu tezlerin, özünde ileri bir hareket olan Tanzimat'ın çağdaşlaşma tarihimize katkılarını büsbütün gölgede bırakacak ve görmezlikten gelecek bir aşamaya geldiğine de şüphe yoktur. Nitekim, basında Tanzimat'a bakış açısındaki yanlışlığı vurgulayan görüşler ileri sürülmüş[6], İlber Ortaylı'nın[7] derli toplu çalışması da konuya yeni bir yaklaşım getirmiştir.

İçinde bulunduğumuz 1989 yılında Tanzimat'ın 150. yıldönümü sayılamayacak kadar kongre, seminer, sempozyum ve konferansa konu olmuş, Türkiye'deki bütün resmî ve özel kuruluşlar bu doğrultuda çaba göstermekten geri kalmamışlardır. Bunları teker teker belirtmek bu yazımızın sınırlarını aşar. Ancak şunu da eklemek gerekir ki Tanzimat'ın bu denli yoğun bir anma programına konu olmasında, içinde bulunduğumuz yılın birçok önemli olayın yuvarlak yıldönümü olmasının da payı vardır: Fransız İhtilâli'nin 200., İttihat ve Terakki'nin kuruluşunun 100. yıldönümü vb.

Bu bağlamda Türk Tarih Kurumu'nun yerli ve yabancı bilim adamlarının katılımıyla 31 Ekim - 3 Kasım 1989 tarihleri arasında Ankara'da düzenlediği *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* dikkati çekmektedir.

Sempozyum, 31 Ekim günü Türk Tarih Kurumu Başkanı Yaşar Yücel'in açış konuşmasıyla başlamış, açılış oturumunda Reşat Kaynar'ın "Tanzimat'-

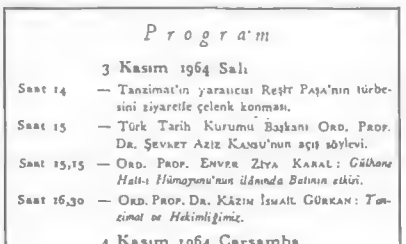

Program

3 Kasım 1964 Salı

Saat 14 — Tanzimat'ın yaratıcısı Reşit Paşa'nın türbesini ziyaretle çelenk konması.

Saat 15 — Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun açış söylevi.

Saat 15,15 — Ord. Prof. Enver Ziya Karal: *Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilânında Batının etkisi.*

Saat 16,30 — Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan: *Tanzimat ve Hekimliğimiz.*

4 Kasım 1964 Çarşamba

Saat 10 — Prof. Dr. Halil İnalcık: *Tanzimatın uygulanması ve sosyal etkileri.*

Saat 11,30 — Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver: *Tanzimat ve Tıp Tarihimiz.*

Saat 14 — Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsünde düzenlenen *Tanzimat Hâtıraları Sergisi*'nin gezilmesi.

Saat 16,30 — Prof. Dr. Cemal Tukin: *İstikraz ve yeni vergiler hakkında Tanzimat ricalinin mütalâaları.*

5 Kasım 1964 Perşembe

Saat 10 — Prof. Tayyib Gökbilgin: *Tanzimat hareketinin Osmanlı müesseselerine ve teşkilâtına etkileri.*

Saat 11,30 — Prof. Dr. Melâhat Özgü: *Tanzimat devrinde Avusturyalı Şarl Grillparzer'in gözü ile İstanbul.*

Saat 14 — Roderic H. Davison: *The Principle of Representative Government in the Tanzimat Period.*

Saat 17,30 — İstanbul Üniversitesi Profesörler Evinde Türk Tarih Kurumu'nun çayı.

Not: Ankara'da Türk Tarih Kurumu Kitaplığında da Tanzimatla ilgili eserlerden mürekkep bir sergi düzenlenmiştir.

Türk Tarih Kurumu'nun düzenlemiş olduğu Tanzimat'ın 125. Yıldönümüne ilişkin program.

ın Bugünkü Önemi", Yüksek Kurum Başkanı Suat İlhan'ın "Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Yapısı İçinde Tanzimat'ın Yeri" başlıklı bildirileri sunulmuş, yabancı konuklar adına da Jean-Louis Bacqué-Grammont söz almıştır. Dört gün süren sempozyumda iki ayrı oturum halinde, aşağı yukarı 60 bildiri tartışılmıştır. Bu bildirilerden 28'inin özeti programdan ayrı olarak basılmıştır. Programda yeralan bildirilerin toplam sayısı 76'dır. Ancak kimi bilim adamlarının gelmemesinden ötürü sunulan bildiri sayısı, yukarıda belirttiğimiz gibi, 60 dolaylarında kalmıştır. Sempozyuma sunulan bildiriler ondört başlık altında toplanmış ve ondört oturumda sunulmuştur. Ancak kimi zaman sabah ve öğle oturumları aynı başlık altında toplandığından, sunulan bildirilerin yukarıda verilenden daha az sayıda gruplandırıldığı görülmektedir. Bu çerçeve içinde sunulan bildirilerde, Tanzimat; düşünce yapısı, basın, iç siyasal gelişmeler, dış politika, malî ve ekonomik gelişmeler, hukuk ve yönetim, toplumsal değişmeler, eğitim, kültür, kadın hakları vb. açılarından ele alınıp irdelenmiştir. Bu bildirilerin tümünün bir değerlendirmesini yapmak düşüncesinde değiliz. Ancak dikkatimizi çeken birkaç nokta üzerinde durmakla yetineceğiz.

Her şeyden önce, sunulan bütün bildirilerin aynı kefeye konulması düşünülemez. Kaldı ki, buna olanak da yoktur. Bu nedenle özgün, yeni kaynak ve belgelere dayalı araştırmaların yanında oldukça harcıâlem bildirilerin çarpıcı başlıklar altında sunulduğunu görüyoruz. Bu bağlamda, bizim izleme olanağını bulduğumuz R.Mantran, İ.Soysal, İ.Ortaylı, Y.Cezar, M.Çadırcı, M.Seyitdanlıoğlu, S.Sonyel, İ.Petrosyan, R.Özdemir gibi araştırıcıların verdikleri bildirilerin Tanzimat sorunsalına yeni bir katkıda bulunduğunu öncelikle işaret etmeliyiz. Buna karşılık, bazı Tanzimatçıların pozitivistlerle ilişkilerini incelemek iddiasında olan bir bildiriden, Danişmend'den beri ağızlarda sakız olan bir öyküyü, yani Midhat Paşa'nın, hilâlin yanında haç taşıyan bir gayrimüslim gönüllü birliğini İstanbul sokaklarında dolaştırdığını öğrendik. İlgimizi çeken bir diğer olgu da Türk ya da Müslüman kökenli kimi Balkan tarihçilerinin Tanzimat'a bakış açıları oldu. Bu meslektaşlarımızın çoğu kez soruna bir "cemaatçılık" ruhuyla yaklaşmaları gözden kaçmamaktadır. Tanzimat'ın Balkan Türklüğünü öldürdüğü, imparatorluğu yıkıma götürdüğü, kısacası her felâketin kaynağının Reşit Paşa ve çevresinden geldiği iddiaları gerçi yeni değildi. Fakat, bunlar daha cesurca dile getiriliyordu. Buna karşılık, Tanzimat'ın Balkanlar açısından ileri, yapıcı ve birleştirici öğeler taşıdığını kabul eden Balkanlı tarihçiler de yok değildi. Mustafa Kemal Karahasan'ın bunlar arasında ilk sırada yer aldığını belirtmek gerekir. Nitekim, Karahasan

> 150 yıl önce olduğu gibi bugün de Tanzimat'ı çeşitli yönlerden eleştirilmektedir. Bu doğaldır ve bu eleştirilerde gerçek payı olduğuna şüphe yoktur. Ancak sürekli olarak Tanzimat'ı ilân eden kadroyu suçlamak ne bugünkü ne de yarınki tarihçiliğimize hiçbir şey kazandırmaz.

bütün iç ve dış tepkilere, baskılara karşın, 1839-1876 yılları arasındaki gelişmelerin "Osmanlı İmparatorluğu'nun bir hukuk devleti" olma yolunda ileri adımlar attığını vurgulamıştır.

Tanzimat'ın bizi batırdığı, öz kimliğimizi değiştirdiği iddiaları yalnız dışarıdan gelmiyordu. Yerli tarihçilerimiz arasında da bu tür tezlerin savunulduğuna tanık olduk. Batı karşısında "her geçen gün şaşkına dönen" devlet ricali, Batı'ya dönmekten başka çare göremişlerdir. Oysa... evet oysa bunlar 'İslâmî değerlere' dönmeli, çıkış yolunu İslâm'da aramalı, "Türk'ün milli" değerlerini gözönüne almalıydı. Bu basmakalıp iddiaların bizce tutarlı bir yanı yoktur. İslâm dünyası Tanzimat'tan çok önce çöküntü sürecine girmişti. Bu çöküş yüzyıllarca sürüyordu. Acaba Osmanlı'nın İslâmî değerlerle "mücehhez" uleması neden bir çıkış yolu bulamadı? Her şeyden önce bunu sormak gerekir. *Öz kimlik, millî değerler* vb. kavramlar da Tanzimat ilân edildiği tarihlerde hiç kimsenin kafasında yoktu.

150 yıl önce olduğu gibi, bugün de Tanzimat çeşitli yönlerden eleştirilmektedir. Bu doğaldır ve bu eleştirilerde gerçek payı olduğuna da şüphe yoktur. Ancak sürekli olarak Tanzimat'ı ilân eden kadroyu suçlamak ne bugünkü ne de yarınki tarihçiliğimize hiçbir şey kazandırmaz. Arşivlerimiz, kütüphanelerimiz Tanzimat'ın ürettiği belgelerle dolu bulunmaktadır. Bunlar üzerinde yapılacak araştırmalar olayın niteliğini daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır. Tanzimat'ın Türkiye'nin çağdaşlaşma tarihinin kilometre taşlarından biri olduğunu da unutmamak gerekir.

Sonuç olarak denebilir ki, Türk Tarih Kurumu'nca düzenlenen Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu'nda Tanzimat dönemi çeşitli yönlerden ele alınmış, yerli ve yabancı tarihçilerin sundukları bildiriler geniş bir tartışma ortamı yaratmıştır. □

---

[1] *Tarih Musahabeleri*, İstanbul, 1339, 48-74.

[2] Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?", *Tarih Araştırmaları*, İstanbul, 1944, 238.

[3] Bu yapıtın ayrıntılı bir çözümlemesi için bk. Ömer Lütfi Barkan, "Tanzimat Tetkiklerinin Ortaya Koyduğu Bazı Meseleler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11/2 (1941), 288-329.

[4] *Belleten*, 112 (1964) Tanzimat'ın 125. Yıldönümü Dolayısıyla Büyük Reşit Paşa'nın Anısına Armağan Edilmiştir. Tayyib Gökbilgin'in makalesi ise daha sonra (*Belleten*, 121 (1967), 93-111) yayınlanmıştır.

[5] *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara, 1969, 53.

[6] Vehbi Belgil, "Tanzimat'a Bakıştaki Yanılgı", *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1977; ayrıca bk. İlber Ortaylı, "146. Yılında Tanzimat Fermanı", *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1983.

[7] *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1983; Krş. *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1983.

Kaiser Wilhelm'in İstanbul'u Ziyareti ve Şale Kasr-ı Hümaynu

FERYAL İZER

Alman Reich'ı ile Osmanlı Devleti arasında, II. Abdülhamid zamanında başlayan yakın ilişkiler, İtilaf devletleri karşısında birlikte yenilgiye uğradığımız Birinci Dünya Savaşı yıllarında doruğuna varmış, ama bu savaş sonucunda her iki imparatorluk da tarihe karışmıştır. Son Kayzer'in (sürgünde ölümü: Hollanda 1941) başkentimizi ilk iki ziyaretinin, arşiv belgelerinden yararlanılarak anlatılan öyküsü, Yıldız Sarayı topluluğunun -özellikle de Şale Kasrı'nın- gelişmesinin tarihine ışık tutuyor.

İMPARATOR II. Wilhelm ve eşi Augusta Victoria'nın İstanbul'u ilk ziyaretleri 2 Kasım 1889 Cumartesi gününe rastlar. İmparator ve ailesini almak üzere Müşir Ali Nizâmi Paşa ile Keçecizâde Fuat Bey, özel bir trenle Berlin'e yollanmış ve İmparator tarafından Kaiserhof otelinde misafir edilmişlerdir.

II. Wilhelm ve eşi deniz yolu ile gelmeyi tercih ettiklerinden, imparator *Kaiser* zırhlısı ile, kraliçe ve maiyeti ise onu takib eden yandan çarklı *Hohenzollern* yatı ile hareket etmişlerdir.

1 Kasım 1889 Cuma sabahı Çanakkale'ye varan Alman donanmasını ve misafirleri *İzzeddin* vapurundaki devlet büyükleri ile *Sultaniye* vapuru ve *Âsâr-ı Tevfik* fırkateyni ve *Feth-i Bülend* korveti karşılamıştı.

Bu arada eski sadrazam Müşir Ethem Paşa, Hariciye Nâzırı Said Paşa, Berlin sefiri Tevfik Paşa ve nihayet Hariciye teşrifatçısı İbrahim Bey de karşılama töreninde görevli idiler. Ayrıca Müşir Ali Nizâmi Paşa ile Ferik von der Goltz ve Ahmet Ali Paşalar imparatorun, Londra sefirimiz Muzurüs Paşa ile Ferik Raşid Paşa imparatoriçenin rehberliğini yapmakta idiler.

Donanma 2 Kasım Cumartesi sabahı Dolmabahçe önünde demirlemiş ve hazırlanan özel filika *Kaiser* zırhlısından imparatoru alarak, Hohenzollern yatına yönelmiş, yattan imparatoriçeyi de aldıktan sonra Dolmabahçe Sarayına doğru yola çıkmıştır. Dolmabahçe Sarayı önüne gelen Alman misafirler Sultan II. Abdülhamid ve maiyeti müzikalı şeref kıtası ile rıhtımda karşılamış ve padişahın kızı Naime Sultan imparatoriçeye güzel bir buket takdim etmiş, saraya kadar döşenen halılar üzerinde yürünerek Muayede salonuna gelinmiştir. İmparator Süvari Alayının üniformasını giymiş, başında aynı alayın sorguçla serpuşu, imparatoriçe ise açık renk bir elbise giymişlerdi ve elinde beyaz süslü bir şemsiye tutmakta idi. On dakika kadar Muayede salonunda dinlenen misafirler Dolmabahçe'den araba ile ikamet edecekleri Yıldız'a hareket etmişler ve burada Şale köşkünde ağırlanmışlardır.[1]

Başbakanlık Arşivinde, Alman İmparatorunun İstanbul'a geldiğinde uygulanacak teşrifat hakkında, Almanya Sefaretinin Sadarete göndermiş olduğu telgraf tercümesinin müsveddesi de bulunmaktadır.[2]

Yine Başbakanlık Arşivindeki bazı belgelerden, II. Wilhelm ve eşinin İstanbul'a ilk gelişlerinde yapılan merasimlere ait bazı bilgiler de edinmekteyiz. Bu belgelerde imparator ve imparatoriçenin gezi programını kapsayan ilginç noktalara da rastlarız. Örneğin, Beyoğlu'nda küçük çocuklardan oluşturulmuş olan Opera kumpanyası tarafından gerçekleştirilen bir tiyatro oyununu haşmetliler büyük bir ilgiyle izlemişlerdir.[3]

İmparator ve İmparatoriçenin ikinci seyahatlerinde kendilerine Dışişleri bakanı, Teşrifat nâzırı, saray nâzırı, özel hekimi, saray başrahibi ve Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi refakat ediyorlardı. İmparator ve İmparatoriçe Venedik'e kadar özel bir trenle gelmişler, Venedik'ten yeni *Hohenzollern* yatı ile Çanakkale'ye doğru yola çıkmışlardır. 18 Ekim 1898 Salı günü İstanbul'a gelen misafirler Dolmabahçe Sarayında kısa bir istirahatten sonra Yıldız'a gitmek üzere arabalara binmişlerdir. İmparatoriçe ile II. Abdülhamid en öndeki dört atlı arabada yer almışlar, ikinci arabada ise İmparator ve karşısında Sadrazamla Hünkâr yaveri (Deli) Fuat Paşayı götüren dört atlı arabaların arkasındaki üç atlı onaltı arabalık bir konvoy ile Yıldız'a gelinmiştir.

Misafir hükümdarların ikâmeti için yine Şale köşkü hazırlanmıştı. Bu maksatla köşke Merasim dairesi denen yeni bir bölüm eklenmiş, bütün köşk tamir edilip, yeniden düzenlenmiştir.[4]

II. Wilhelm İstanbul'u ziyaretinde Enver Paşa ile birlikte.

İmparator ve İmparatoriçe ikinci ziyaretlerinde Hereke fabrikasını da gezmişler ve hâlen Sultanahmet meydanını süsleyen Alman Çeşmesini de imparator bu seyahatının anısına yaptırtmıştır.

Kaiser Wilhelm'in ikinci seyahatından önce, imparatorun İstanbul'a geleceği hakkında bir ajan telgrafı görüldüğü ve bu konuda resmî bir bilgi olmadığından gerek Türk, gerek ecnebi basının konuyla haber yazmamaları hakkında bir padişah iradesi de bulunur.[5]

Kaiser 18 Ekim 1898'de İstanbul'daki Alman kolonisine ve bu koloni içinde yaşayan İsviçre'lilere verdiği söylevde, iki büyük dünya ulusunun aralarındaki ırk ve din ayrımına karşılık büyük bir dayanışma içinde olduğuna değinir.[6]

Alman imparatorunun Türkiye'ye üçüncü, yani son ziyareti Birinci Dünya Savaşının karanlık günlerine, 20 Ekim 1917 Cumartesi gününe rastlar. Harp dolayısıyla kara yolunu tercih eden İmparator ve maiyetindekiler, Sultan Reşad'ın büyük oğlu Ziyaeddin Efendi başkanlığında eski sadrazam ve Berlin Büyükelçisi Hakkı Paşa ile Enver Paşadan oluşan bir heyet Küçükçekmece'de karşılamıştır. Sultan Reşad ise yanında küçük oğlu Ömer Hilmi Efendi, Seryaver Salih Paşa, Başmabeynci Fuat Bey ve daha başkaları olduğu halde *Söğütlü* yatı ile Dolmabahçe'den Sirkeci'ye gelir. Garda kendisini veliahd Vahdettin Efendi ile diğer şehzadeler ve bilhassa Almanya'da tahsil görmüş olanlardan Abdülhalim ve Osman Fuat Efendiler, sadrazam Talât Paşa, Hidiv Abbas Hilmi Paşa, Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, Âyân ve Meb'usan Meclisi reisleri ve elçilerden oluşan heyetler karşılamış, gar ve çevresi Türk ve Alman bayraklarıyla donatılmıştı. Merasim kıt'asını "Merhaba asker" diye selâmlayan padişah, karşılayıcıların da ellerini sıktıktan az sonra İmparatorun treni gara gelir. Bando muzika marşlar çalmaya başlar, vagonun merdivenlerinden, üzerinde bir spor elbise ile inen Alman imparatorunun göğsündeki nişanlar arasında 1889'da kendisine verilen Osmanlı İmtiyaz nişanı da dikkat çeker.

Akşam 7.30'da Dolmabahçe Sarayında İmparator şerefine özel bir ziyafet verilir. Muhteşem bir şekilde donatılan masada Sultan Reşad'ın sağında imparator, karşısında veliahd Vahdettin Efendi, Şehzade Abdülmecid (son halife) Ziyaeddin, Ömer Hilmi, Abdülhalim ve Osman Fuat Efendiler oturmaktaydı. Ziyafetten sonra Somâki salona, daha sonra da Zülvecheyn salonuna geçilmiş ve imparator devlet erkânı ile görüşmüş, bilhassa Şeyhülislâmla çok ilgilenmiştir. Bu ziyafet sonunda imparator veliahd Vahdettin Efendi'ye Karakartal, Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'ye ve Hariciye nâzırı Ahmet Nesîmi ve Başkâtip Ali Fuat Beylere Kırmızı Kartal nişanını sunmuştur. Ertesi gün imparator Sultanahmet'e giderek yaptırdığı çeşmeyi görmüştür. Evkaf müzesini, Fatih türbesini gezip gören imparator, sur dışına çıkmış, biraz dolaştıktan sonra tekrar şehre dönerek Beyoğlu'na geçmiş, Hürriyet Anıtı'na giderek Mahmud Şevket Paşa'nın kabrini ziyaret etmiştir.[7]

Üçüncü gelişinde de Şale köşkünde konuk edilen II. Wilhelm'den başka, Cumhuriyet döneminde İran Şahı Rıza Pehlevî, Endonezya Cumhurbaşkanı Ahmet Sukarno, Habeşistan imparatoru Haile Selâsiye ve Pakistan Cumhurbaşkanı Eyüp Han gibi yabancı devlet büyükleri de bu köşkte ağırlanmışlardır.

Kaiser II. Wilhelm ile başlayan ve bünyesinde birçok devlet konuğunu misafir eden Şale Kasr-ı Hümâyunu Yıldız Saray kompleksi içinde önemli bir yer tutar.

Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-

BELGE NO: I A

(Almanya Sefaretinin Sadarete gönderdiği telgrafın tercümesi)

1889 tarihli

Makam-ı Sadarete Almanya sefaretinden vürud eden tezkere-i resmiyenin tercemesidir.

Metbu-ı mufahhir haşmetlu imparator hazretlerinin Dersaadette ifası müsammem olan ziyaretlerinin Avrupa hükümdarın beyninde cari olan usul-i teşrifata nazaran zat-ı şevketittisam-ı cenab-ı şehriyariye olarak taraf-ı ...suret-i mahremanede... edilmesi üzerine hükümet-i metbuamın bu babta olan mutalaatı ledelislilam işbu muamele-i mütekabile meselesi devlet-i metbuamın mülahazatından mutlaka hariç olup imparator hazretlerinin Hohenzollern hanedan-ı İmparatori ve kralisinin muhibb-ı kadiminin muarefe-i seniye-i hümayunları iktisar etmek arzusiyle pay-ı taht-ı saltanat-ı seniyelerini ziyaret-i taraf-ı eşref-i şahaneden hiç bir muamele-i mütekabileyi... olmaması resmen beyana mezun edilmiş olduğumdan suret-i muharrerenin hakipay-ı hümayun-ı mülükâneye arz kılınması recasiyle zat-ı fahimanelerine iş'aralarına ve ihtiramat-ı faikamın kabulü niyazına ihtidar eylerim.

Âlem Sultan için Yıldız'da bir kasır yaptırmasından sonra, bu yer Beşiktaş Tepesi olarak anılır.

Sultan Abdülmecid'den sonra gelen padişahlar da bu bölgeye, yani Çırağan sarayı arkasına kadar olan kısma rağbet etmişler, köşk ve kasırlar yaptırmışlar, ağaçsız ve bakımsız olan bu sahayı ağaçlandırıp, oturulacak ve gezilecek bir sayfiye yeri haline getirmişlerdir.

Yıldız sarayı, Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid tarafından da yeni yeni binalar yaptırılmak suretiyle genişletilmiştir. Abdülaziz zamanında burası biraz daha önem kazanmaya başlamış, Abdülaziz Çırağan Sarayı inşa edildikten sonra, bu sarayı Beşiktaş-Ortaköy caddesi üzerinde bir köprü yaptırmak suretiyle Yıldız Bahçesi koruluğuna bağlatmıştır. Elimizdeki plânlar Yıldız'ın bütün sahasının ne kadar bakımlı olduğunu gösterir. Bilhassa II. Abdülhamid döneminde yaptırılan binalarla gelişen Yıldız Saray yapıları içinde, Alman imparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'a üç gelişinde de misafir edildiği Şale Kasrının ayrı bir yeri vardır.

1886'da saray bahçesinde Yıldız Camii inşa edilmiş, Kaiser'in İstanbul'a geldiğinde padişahın cuma selâmlığını seyretmesi için Mabeyn önüne bir yapı eklenmiştir. Yüksek duvarlarla çevrili Yıldız Sarayı binaları avlusunda Yıldız, Valide, Çadır, Malta, Şale, Talimhane, Bahçıvanbaşı, Av, Yeni Acem Köşkleri denilen binalar bulunuyordu. Yıldız Sarayına dört dış kapıdan girilmekteydi. Bunlar Valide, Mecidiye, Saltanat ve Koltuk kapıları idi. Saltanat ve Koltuk kapısından yalnız padişah geçebilirdi. Şale kasrına ise Malta kapısı ile Sultan kapısından girilirdi.

Üçüncü avluda Sultan Abdülhamid devrinde pek çok köşk bulunuyordu. Bunlar Kadınefendiler, Sultanlar, Şehzade ve Cariyelere ait köşklerdi. Yıldız tiyatrosu da bu avluda idi. Hamidiye Camii'nin önünde bulunan Sultan Abdülhamid'in yaptırdığı Silâhhane köşkü ise antika silâhların teşhir edildiği Silâh Müzesi idi. 1909'dan sonra bu silâhlardan kalabilenler Askerî Müzeye götürülmüştür. Tamirhâne-i Hümayûn denilen marangozhane, böcek ve kuş müzesi gibi yapılar da saray kompleksi içinde yer almaktaydı.

Yıldız Parkı içindeki II. Abdülhamid'in dairesine kapalı ve uzun bir gezitle bağlı ve etrafı kalın duvarlarla çevrili Şale köşkü, bugün sarayın en iyi muhafaza edilmiş kısmıdır.

Şale (Châlet) Fransızca bir kelimedir ve İsviçre'de çok görülen dağ kulübelerine verilen isimdir.

Belge 1 A: *Alman Sefareti'nin Sadaret'e gönderdiği telgraf*

Yıldız Sarayının yapıldığı senelerde, ilk önceleri İsviçre'den ve Rusya'dan kurma ahşap köşkler getirtilip, genellikle sarayın harem bahçesine yerleştirilmiştir.[8] Bu düşünceden kaynaklanarak Sultan II. Abdülhamid bu tarzda ahşap bir köşk yaptırtmak istemiştir. Şale köşkünün yapılmasının nedenleri arasında padişahın bu özentisinin yanısıra Alman imparatoru II. Wilhelm'in ziyareti de vesile olmuştur.

Yaptığımız araştırmaya dek, Şale köşkünün ayrı zamanlarda yapılmış iki binadan meydana geldiği kabul edilmekteydi. Halbuki bulduğumuz bazı kaynak belgelerde binanın aslında üç kısımdan oluştuğunu tesbik ettik.[9]

Köşkün ilk kısmının kesin yapım tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynak bulunmamasına karşılık, Dolmabahçe Sarayı arşivindeki bir belgede 1879-1880 tarihleri arasında Şale Kasr-ı Hümâyunun döşemeci Leon tarafından döşendiği kayıtlıdır.[10]

İkinci kısım ise Kaiser Wilhelm ve eşinin İstanbul'u ilk ziyareti sırasında 1889'da, üçüncü kısım ise yine imparator II. Wilhelm'in eşi ile beraber İstanbul'u ikinci ziyareti sırasında 1898'de inşa edilmiştir.

Şale köşkü ikinci kısmının 1887'de Sermimar Serkis Balyan'a götürü olarak 4370 Osmanlı lirasına ihale edildiğini tesbit etmiş bulunmaktayız.[11] Bu bilgilere dayanarak binada yaptığımız araştırmalarda ek kısımların izlerini bodrumdaki döşeme kotlarında, temel duvar çizgilerinde ve duvar içinde kalmış pencere bölümlerinde, ayrıca üç köşk arasındaki farkı iç kapı süsleme-

lerinde, duvar ve tavan tezyinâtlarında, giyotin ve çift kanatlı pencelerde gölemliyebiliyoruz.

Merasim Köşkü olarak tanımlanan üçüncü kısmın ise mimar D'Aranco tarafından yapıldığını biliyoruz.

Şale köşkü iki katlı olup, ayrıca bir bodrumu ve çatı katı bulunmaktadır. Bodrumda, kalorifer ve mutfak daireleri, çatı katında ise küçük oda ve koridorlar yer almaktadır. Zemin katta köşkün bakımı ve işleri ile ilgili servis personeline ait odalar vardır. Birinci kat imparator ve imparatoriçeye tahsis edilmiş, Serkis Balyan'ın yaptığı ikinci kısmındaki 14 odalı dairenin ise imparator ve eşine ayrıldığı, görkemli bir şekilde döenmiş olduğu bilinmektedir.[12]

Köşkün üst katta üç, alt katta ise bir büyük salonu ile, toplam altmış odası vardır. Oda ve salon kapılarının dış taraflarına Cumhuriyet döneminde numaralar verilmiştir. Numaralama Yeni Daire olan Merasim köşkünün en büyük salonu, yani Tören (Kabul) salonundan 1 numara ile başlamış, ilk kısım olan Şale'nin alt katında 61 numarada son bulmuştur.

1 numaralı tören salonu köşkün resmi kabullerinin yapıldığı en büyük salondur. Salonun en dikkat çekici eşyası zemini hiç boşluk bırakmadan kaplayan gri-kırmızı renkli çiçek desenli Hereke halısıdır. Halı bu salonda II. Abdülhamid'in Hereke'den getirttiği ustalara dokutturulmuştur.

Şale Kasr-ı Hümâyunu

3 numaralı deniz tarafındaki yazı odası rokoko üslûbunu aksettirir. Abdülhamid'e ait olduğu bilinen ve bugün Beylerbeyi Sarayı 28 numaralı odada bulunan yazı takımları bu odanın eşyalarındandır. Oda, İsveç yapımı sobasıyla ve rokoko iç dekorasyonuyla Schönbrunn ve Nymphenburg saraylarını akla getirir.

11 numaralı büyük salonla Serkis Balyan'ın yaptığı ek kısma geçilir. Tavan süslemesi ve duvarlarının kumaşla kaplı oluşu ile de dikkat çeken bu salonda, bugün mavi zeminde yıldız motifli ipekli Hereke kumaşı ile kaplanmış bir mobilya takımı bulunmaktadır. Yıldız albümlerindeki fotoğraflardan da anlaşılacağı gibi, imparatorluk döneminde salonun deniz tarafı paravanalarla bölünerek *Lit à la polonaise* denilen karyola, *Ottoman* adı verilen istirahat kanapesi, dolap ve III. Napoleon üslûbu koltuk takımı konularak yatak odası şeklinde kullanılmıştır.

Şale köşkünün en göz alıcı salonlarından biri olan Sedefli Salon eskiden ziyafetler için kullanılırdı. Sedef kakmalı kapı ve dolap kapakları Çırağan Sarayı'ndan getirtilmiş ve burada kullanılmıştır. Salonun tavanı geçmeli yıldız motifleriyle tezyin edilmiştir. Dikdörtgen ve yuvarlak panoların içinde kûfi hatla Ebüzziya Tevfik'e ait yazılar yer alır. Odanın esas eşyası olan yemek masası ve sandalyeleri bugün Beylerbeyi Sarayı Selâmlık Yemek odasında bulunmaktadır.[13]

Köşkün girişi ön cephedeki merdivenler ile kuzeyde yer alan anıtsal diğer bir merdivenle sağlanmıştır. Arka cephesinde ise üç servis merdiveni bulunmaktadır. Katlar arasındaki bağlantıyı ilk iki bölümde ahşap, üçüncü kısım olan Merasim köşkünde ise mermer merdivenler sağlamaktadır.

Köşkün elektrikle aydınlatılması için düzenlenen tesisat 1898 yılında Siemens ve Halske firmaları tarafından gerçekleştirilmiştir.[14]

Isıtılması imparatorluk devrinde soba ve şöminelerle, cumhuriyet döneminde ise kalorifer tesisatı ile sağlanmıştır.

Dr. Sedat Kumbaracılar'ın araştırmasına göre, II. Abdülhamid'in taht-

BELGE NO: I B

(Almanya Sefaretinin Sadarete gönderdiği telgrafın tercümesi) (aynı telgrafın devamı)

Almanya İmparatoru hazretlerinin Dersaadeti ziyareti halinde taraf-ı eşref-i cenab-ı padişahiden muamele-i mütekabile icrası meselesi müşarülileyh imparator hazretlerinin mülahazatından mutlaka hariç olduğu hakkında teminatı havi Almanya sefiri Mösyö Radoviç tarafından bilvürud tercemesiyle beraber arz ve takdim olunan tezkere-i mahremane manzur-ı âli olarak işbu iade-i ziyaret maddesinden ileride başka bir suret kesbedebilmesi ihtimalini külliyen izale için sefir-i müşarünileyhin istihsal eylediği malumatnamenin mehazını yazdığı tahrirat-ı mahremanede tasrih etmesi maddesinin kendisine münasip surette ifadesiyle o yolda alınacak teminatnamenin arz ve takdimi hakkında şerefsadır olan İrade-i seniye-i cenab-ı Tacidariyi mübelliği tezkere-i hususiye-i devletleri ahz ve mütalaa olundu. Sefir-i müşarünileyhin bu hususta teminat itasına mübadereti devlet-i metbuasından aldığı talimata mübteni olduğu şive-i işarından münfehim ise de mamafih ber mentuk-ı emr-ü ferman-ı hümayun malumatının me'hazını dahi tasrih ile bir tezkere yazması zımnında sefir-i müşarünileyh baş tercemanı vasıtasıyla münasebeti vechile haber göndermiş ve bu suret zaten sefir-i müşarünileyhin mezuniyeti dairesinde olmasıyla bir defa matlup yazacağı tezkerenin vürudunda takdimine müsaraat olacağı derkâr bulunmuş olmakla hakipay-ı hümâyunu mülükâneye arz-ı mütemennadır efendim.

Belge 1 B: *Sadaret'e gönderilen telgrafın devamı.*

tan indirilip Selânik'e gönderilmesinden sonra oluşturulan bir takım heyetler sarayda sayım yapmak üzere görevlendirilmiştir. Şehremini Hâzım Bey, Müzeler müdürü Halil Edhem Bey, Hasan Tahsin bunlar arasındadır. İlk olarak Mabeyn dairesinin kapısı, daha sonra Şale köşkü mühürlenmiştir. Mevcudu yüz binleri aşan eşyanın her biri üzerine etiket konmuş, fakat sonunda başa çıkılamıyacağı anlaşılınca kalan eşyanın Hazine-i Hassa'ya devri düşünülmüştür.[15] Konu ile ilgili olarak Başbakanlık Arşivinde Halit Ziya (Uşaklıgil) imzalı ve 1327 (1909) tarihli bir belgede, padişahın iradesiyle Yıldız'da bulunan Şale kasrıyla, Merasim ve Mabeyn dairelerinin Belediye'ye terki için bir komisyon kurulduğu, daha sonra komisyonun vekâletinden bu dairelerin alındığı ve Yıldız bahçelerinin Belediyeye verilmesi hakkında bazı açıklamalar yer almaktadır.[16]

Saltanatın kaldırılmasından sonra 3 Mart 1924'te çıkarılan 431 sayılı kanunun 9. maddesi ile saraylar ve kasırlar milletin malı olmuştur.

1922 ve 1930 tarihlerinde alınan Vekiller Heyeti kararı ile Ihlamur, Küçüksu, Yalova köşkleri ile Yıldız Sarayının yalnız Merasim dairesi (Şale Kasrı) Millî Saraylar idaresine verilmiş ve Merasim dairesi uluslararası kongre ve konferanslara tahsis edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Belediye burasını senede otuzbin liraya Mario Serra adlı bir İtalyana kiraya vermiş ve bu yıllarda gazino ve kumarhane olarak kullanılmıştır.[17]

Bu konuda Prof. Dr.Sedad Hakkı Eldem şu bilgileri verir: "...Otobüslerin arka platformlarında ayakta sarsıldığım ya da kaldırımları arşınladığım bu senelerde Çırağan Sarayı ile bir ömür boyu devam edecek olan aşk hikâyem başlar. Bir gün sarayın yeniden kullanılmaya açılacağı haberi geldi. Mario Serra sarayı müzikhol haline sokmak ve kumarhane olarak işletmek istiyordu. Bina yapılıncaya kadar kendisine Şale köşkü verildi. Köşkün önünde alttan ışık alan camdan bir dans pisti yapıldı. Büyük Merasim Salonu oyun odası oldu. İstanbul'un hanımları oraya doldu. Biz gençler sarayın diğer ucundaki çay salonunda dansa giderdik. Cilâlı ve elâstiki parke sanki dans için yapılmıştı... Bir mebusun (Salih Bozok) Şale köşkünde fazla para kaybetmiş olması üzerine Gazi'ye yakınma-

Sedefli Salon'un Çırağan Sarayı'ndan söküp, kullanılan kapıları.

Belge 2: *Halit Ziya (Uşaklıgil) imzalı İrade-i Hususiye.*

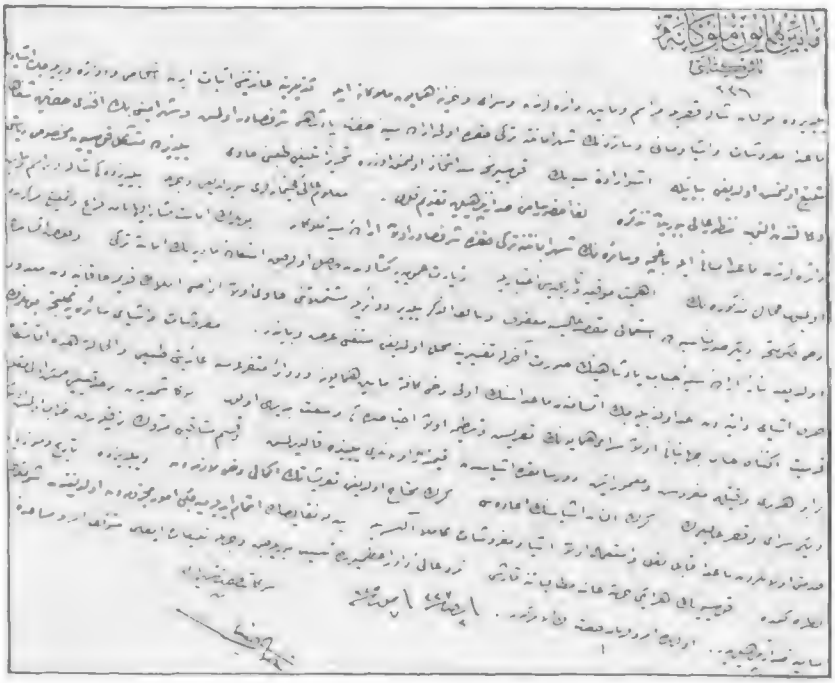

sı ve Mario Serra antlaşmasının feshedilmesiyle Çırağan Sarayı çalışmalarına da son verilmiştir."[18]

Bir Kasr-ı Hümâyun'un yaşam çizgisi... Kaiser Wilhelm'e konut olmakla başlamış, bünyesinde çeşitli devlet konuklarını ağırlamış, kumarhaneye dönüşmüş ve nihayet 5 Temmuz 1985'te müze-saray olarak hizmete girmiştir. □

BELGE NO:2

(1327 tarihli ve Halit Ziya imzalı İrade-i Hususiye) Mabeyn-i Hümâyun-ı Mülükâne Başkitâbeti adet 236

Yıldızda bulunan Şale kasrıyla Merasim ve Mabeyn dairelerinde ve Saraya ve Hazine-i Hümâyun-ı mülükâne ile kendilerine aidiyetini isbat eden eşhas ve devaire verilecek eşyadan mâdâ mefruşat ve eşya ve mebani vesairenin Şehremanetine terki hakkında evvelce irade-i seniye-i Hazret-i padişahî şerefsadır olmuş ve Şehremini beyefendi hazretlerine şifahen tebliğ olunmuş olduğu beyanıyla işbu irade-i seniyenin Komisyonca sened ittihaz olunmak üzere tahriren tebliği talebini havi Yıldızda müteşekkil Komisyon-ı mahsus riyaseti vekâletinden alınıp manzur-ı âli buyrulun tezkere leffen huzur-ı sami-i sadaretpenâhilerine takdim kılındı. Malûm-ı âli-i fahimâneleri buyrulduğu vechile Yıldızdaki Şale ve Merasim ve Mabeyn dairelerinden mâdâ mebani ile bahçe ve sairenin Şehremanetine terki hakkında şerefsadır olan irade-i seniye-i mülükâne bunların Emanet-i müşarünileyha nâmına ferağ ve temliki merkezinde olmayıp mahal-ı mezkurenin ehemmiyeti mevkiiye ve tarihiyyesi itibarıyla ziyaret-i umumiyeye küşadından hâsıl olacak istifade-i maddiyenin emanete terki ve bazı aksamının dahi hükümetçe diğer suver-i münasebede istimali maksad-ı âlisine matuf ve salif -ül -zikr Yıldız devairiyle müştemilâtını havi olan arazi Emlâk-ı Kadime-i Hakâniyeden ma'dud olduğuna binaen irade-i seniye-i cenab-ı padişahinin suret-i aharla tefsirine mahal olmadığı mustagni-i arz-u beyandır. Mefruşat ve eşya -yı saireye gelince bunların sırf eşyayı zatiyeden ad olunabilecek aksamından madasının evvelce dahi kaffeten Mabeyn-i Hümâyuna ve devairi müteferriasına aidiyeti tablî velhaleti haizi ikâmetgah-ı kudsiyet iktinah-ı cenab-ı cihanbanî olan Saray-ı Hümâyunun tefriş ve tanzime olan ihtiyacındaki vus'at bedihi olup buna şimdiden bir had tayini mümkün olamamakla beraber herbiri vaktiyle mefruş ve mâmur iken devr-i sabıkda eşyasından eser olanları Yıldıza kaldırılmış ve kısmı mütebakisi metruk bırakılarak harap olmuş olan diğer saray ve kasr-ı âlîlerin gerek alınan eşyasının iadesi gerek muhtaç olduğu tefrişatın ikmali dahi lâzimeden ve Yıldızda tarih ve müzeye hizmeti olanlardan mâdâ kâbil-i nakil ve istimal olan eşya ve mefruşat kâmilen alınsa bile yine bu nekayisin itmam edilemeyeceği umur meczumeden olduğundan şu nukat-ı nazara göre Komisyonunun her iki cihete ait metalibata karşı nezd-i âli-i daver azamilerinin tensib buyrulacak vechile tebligat ifası mütevakkıf-ı emr-ü müsaade-i samiye-i sadaretpenahileridir. Olbabda emr-ü ferman hazret-i veliyûlemrindir.

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyâri
Halit Ziya

Şale Köşkü'nde II. Abdülhamid döneminde ziyafet salonu olarak kullanılan salon. Bu salonun yemek odası takımı bugün Beylerbeyi Sarayı'ndadır.

[1] Bedii N. Şehsuvaroğlu "Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm'in Yurdumuzu Ziyaretleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı:6, sene: 1972, s.20-22 B.N.Şehsuvaroğlunun bu yazısı 2-8 Kasım 1889 tarihli *Le Moniteur Oriental* gazetesindeki bilgileri aktarmaktadır.

[2] Başbakanlık Arşivi-Yıldız Tasnifi, Kâmil Paşa Evrakı, Dosya no:86/3 sıra no:237, tarih:2.2.1307. Bu belgede Alman sefiri Radowski'nin (Radoviç) adı geçmektedir. Mete Tunçay Ağustos 1989 tarihli *Tarih ve Toplum* dergisinde merhum Türkolog Klaus Schwarz'ın Bonn AA-Arşivinde "Alman Büyukelçisi Kont Radowski'nin anılarında Kaiser 11. Wilhelm'in ilk İstanbul Seyahatı (1889)" ile ilgili belgeler bulduğunu ve bunları *Tarih ve Toplum* dergisi için hazırlamayı tasarladığına değinmektedir.

[3] Başbakanlık Arşivi-Yıldız Tesnifi, Esas Evrak Kataloğu, Kısım no:32, Evrak no:458, Zarf no:32, Karton no:89

[4] B.N.Şehsuvaroğlu, a.g.e.,s.27 Şehsuvaroğlu'nun bu yazısı 18-24 Ekim 1898 tarihli *Le Moniteur Oriental* gazetesindeki bilgileri içermektedir.

[5] Başbakanlık Arşivi, İrade-i Hususiye, sene:1315

[6] *Die Reden Kaiser Wilhelm's II. in den Jahren 1888-1905*, gesammelt und herausgegeben von J.Benzler, Leipzig

[7] B.N.Şehsuvaroğlu, "Son Ziyaretler", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı:7, sene:1972, İstanbul, s.83-86

[8] Dolmabahçe Sarayı Arşivi, defter no:147, defter no:177, defter no:268, sene:1300 Ayrıca İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde kurma köşklerle ilgili yabancı kaynak dökümanlarda mevcuttur.

[9] Bu konu ile ilgili araştırmamız devam etmektedir.

[10] Dolmabahçe Sarayı arşivi, Ahkâm defteri, no:2502, sene:1297

[11] Dolmabahçe Sarayı arşivi, defter no:1718, sene:1305 Feryal Irez *19. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Ankara, 1989 s.27.

[12] *La Monıter oriental*, Lundi 24 Octombre, 1898

[13] Şale koşkunün iç taksimatı ile ilgili bilgiler hâlen sürdürmekte olduğumuz araştırmada kapsamlı bir şekilde verilmektedir.

[14] 1898 ve 1899 yıllarındaki diplomatik ve mâli ilişkilerinin ilk safhasında gerek Osmanlılar, gerek Almanlar birbirlerinin politik tavırlarını anlamaya çalışmışlardır. Siemens firması, Kaiser'in İstanbul'u ziyareti sırasında Bağdat demiryolu ihalesinin mâli konularında Imparatorun kendisini desteklemesini garantilemişti. (Bkz: *Studien zur deutschen Türkei Politik in der Zeit Wilhelms II.*, Kiel, 1968, s.503.)

[15] Sedat Kumbaracılar, "31 Mart Vak'ası ve Yıldız Sarayı Yağması", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı:4, 1972, s.70

[16] Başbakanlık Arşivi, İrade-i Hususiye, sene:1327, genel no:249, hususi no: 11

[17] 27 Teşrinisâni *1930, Cumhuriyet* gazetesi, s.4

[18] Sedad Hakkı Eldem, *Mimar Sinan Üniversitesi 100. yıldönümü armağanı, Sedad Hakkı Eldem 50 yıllık meslek jübilesi*, MSÜ. Yayın no:1, İstanbul, 1983

Tanzimat'ın Küçük Evreni Olarak Osmanlı Masonluğu

PAUL DUMONT

Geçen yüzyılda, yüksek rütbeli subaylardan ve sivil kamu görevlilerinden işadamlarına, hukukçu, hekim ve mühendislere, hatta sarıklı din adamlarına kadar, her türlü "anasır"dan pek çok Osmanlı aydını, ülkelerinin çağdaşlaştırılmasının yolunu Masonlukta gördüler. Bu kapalı derneğin etkinliklerinin incelenmesi, son dönem tarihimizin doğru anlaşılmasına da hizmet edecektir.

SON yıllarda bulunmuş kimi belgelerin ortaya koyduğu şu: Masonluk, pek eski biçimiyle de olsa, Osmanlı İmparatorluğunda, XVIII. yüzyılın başlarından beri mevcuttu. Bununla beraber, ancak XIX. yüzyılın ortalarında Gülhane Hattı'nın ilânından onbeş yıl sonradır ki, Osmanlı Masonluğu gerçekten parlamaya başlar. Hepsi de İmparatorluğun dışındaki Mason güçlerine bağlı onlarca locanın, Abdülaziz'in saltanatının sonlarında, ülkenin belli başlı kentsel merkezlerinde ortaya çıkmaları için, birkaç yıl yetecektir. Bu dikkate şayan olay, büyük bir bölümüyle, Osmanlı İmparatorluğunun Batı'ya açılmasıyla açıklanabilir: Dışarının iktisadî ve siyasal nüfuzuna açılıştır, bu; Avrupa'da revaçta olan düşüncelere, aynı zamanda o dünyanın insanlarına açılıştır. Şurası bir gerçek ki, XIX. yüzyılın 40'lı yıllarından başlıyarak Osmanlı Eldoradosu'nu istilâ eden o binlerce Avrupalı serüvenci olmasaydı, Osmanlı Masonluğu, çok daha dar bir çerçeve içinde gelişecekti.

Tanzimat'a ayrılmış bu bilimsel toplantıda*, Osmanlı Masonluğuna eğilmek bize ilginç gelmişse nedeni şu: Osmanlı Masonluğu, bize göre, içinde o devrin toplumunu etkileyen yığınla düşüncenin doğup geliştiği bir tür küçük evren oldu. Tanzimat dönemini ele alan çalışmaların çoğu, reformların babalık hakkını, bir bakıma pek haklı olarak, sultanlara, sadrazamlara, ideologlara, ünlü edebiyat adamlarına ve tarihin öteki gözde kişilerine tanıyorlar. Bununla beraber, onların yanısıra, adı bilinmeyen reformcular da çıktı: Bürokratlar, uzmanlar, hukukçular, teknisyenler, yeni ordunun subayları, öğretim üyeleri, çeşitli hükûmet komisyonları üyeleri; kısacası, reform tasarılarının hazırlanmasına ya da uygulanmasına katılan herkes; İmparatorluğun bir ucundan öteki ucuna, yeniliğin yayılmasında ön-ayak olmuş bütün insanlar. Bu adsız kadroların çerçevesini çizmek için, Mason localarına bakmak yeter.

Hiç kuşkusuz ne kadar hareketli olursa olsun, Osmanlı Masonluğunu, aynı devirde, yeni anlayışın gerçek mihrapları olan Batı Masonları ile karşılaştırmak pek yerinde olmaz. Osmanlı Masonluğu, nadiren siyasal bir rol oynadı ve ideolojik çatışmalara ancak bir yardımcı yan güç olarak katıldı. Bununla beraber, *Tanzimat*'la gelen sosyal ve kültürel kaynaşmanın en anlamlı belirtilerinden biri oldu yine de.

Osmanlı Masonluğunun ne olup ne olmadığı ve onun küçük evren niteliği konusunda yeterince bir fikir edinebilmek için, yığınla örnek arasından birini, 1863 yılında İstanbul'da kurulan *Doğu Birliği* (l'union d'orient) locasını ele alalım. Fransa'nın Büyük Doğu'suna bağlı bu loca adının da gösterdiği gibi, *Tanzimat*'ın yönlendirici düşüncelerinden birinin bayrağı altına sokulmuştur: Kardeşçe birarada bulunma, ırklar arasında anlaşma düşüncesidir. Locanın, 1869'da, Osmanlı toplumunun çeşitli ufuklarından gelen 143 üyesi vardı. Yeni üyeler arasında, bir çok Fransızın ve öteki Avrupa ülkeleri uyruklarından olup Doğu'da kendilerine bir gelecek aramaya gelmiş bazı insanlar görüyoruz: Lüks meta üretiminde uzmanlaşmış zanaatçılar, bankacılar, tacirler ve bir de avukat. Ancak loca, İmparatorluğun özellikle çok sayıda azınlıklarını çatısı altına topluyor. Onlar arasında, önce Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden büyükçe bir grup dikkati çekiyor. Rumları, gazeteci Jean Vretos, tacir Alexandre İsmyridès, Giritli tacir Harilaos Cléanthi Scalieri ve yarım-düzine kadar başka kişilikler temsil ediyor. Locaya dahil daha da kalabalık sayıdaki Ermenilerin de çoğunluğu banka ya da ticaret dünyasına mensup kişiler ancak aralarında yüksek

Mustafa Fazıl Paşa

يمين صورتى

Türkiye Büyük Maşrıkı'nın 1910'da bir Mason tarafından doldurulup, imzalanmış bir yemin sureti.

düzeyde görevliler ("Zabıta Nezareti Cinayet sorgulama kurulu üyesi" olarak sunulan Nerses Dadian özellikle böyle), memurlar, serbest meslek erbabı da bulunuyor. Bununla beraber, locanın üyeleri arasında dikkate en çok çarpan da, elli kadar Müslümanın varlığı.

Bu Müslümanlardan çoğu, ordu mensubu. Ancak, aralarında birkaç yüksek devlet görevlisi, hatta iki ya da üç din adamı var. Locanın sorumluları, çoğu kez kilit-mevkilerde bulunan kişileri çatıları altına almayı başarmışlar. 1869 yılı üye listesinde, başkalarının yanı sıra, şu kimseleri görüyoruz: Sultanın başyaveri (Rauf Bey), baş mabeynci (Cemil Bey), Zabıta Nezareti müfettişi (Abdurrahman Hilmi Efendi), iki vali (Sakız valisi Mehmet Remzi Efendi ile, eski Kudüs valisi İzzet Paşa), yüksek rütbelerde birçok askerî kişi, ticaret mahkemesinde dört yargıç ve çeşitli mevkilerde onbeş kadar memur. Bir yıl önce, loca, özel olarak dikkati çeken iki kazanımda bulunmuştu: Bunlar da, Devlet Şûrâsı başkanı İbrahim Edhem ile, Genç Osmanlıların önderi Prens Mustafa Fazıl'dı.

Doğu Birliği'nin, bu 60'lı yılların sonunda biraraya getirdiği 143 şahsiyet, açıktır ki, reformların gerçekleşmesine katkıda bulunan aydın kişilerin ancak küçük bir bölümüdür. Ne var ki, bu şahsiyetler, söylemek gerekir, temsilî niteliği pek belirgin olan örneklerdir.

Doğu Birliği'nin üyelerinin kökenlerinin de gösterdiği gibi bürokrasi ve ordu, reform savaşçılarının önemli bir bölümünü oluşturuyor. Şaşılacak hiçbir yön de yok bunda. İdare mekanizmasındaki daireler ile kışlalar, *Tanzimat*'ın ilk laboratuvarları oldular. II. Mahmut'un saltanatından başlayarak, Batı dillerini öğremiş tahsilli memurların yetiştirilmesinin yanı sıra, Fransız, İngiliz ya da Alman eğiticilerin yol göstericiliğine bırakılmış modern bir ordunun kurulmasına verildi öncelik. Bu çabalar, yemişlerini vermekte de gecikmediler. 1870'e doğru, en azından orta ve yüksek mevkilerde tipik Osmanlı bürokratı, epeyce Fransızca bilgisi ve Batı'dan gelme yaşayış biçimleri ile düşüncelere kendini uydurabilme yeteneğiyle göze çarpar. Bunun gibi subay da, yalnız üniforma değiştirmekle kalmadı, yeni bir kişiliğe büründü. En son teknik ve bilimlerle temas halinde olan bu subay, modernleşmenin vurucu gücü olarak çıkar ortaya. Belli bir ölçüde yıkıcılıkla da atbaşı giden bir modernleşmedir bu: Boş zamanlarında Voltaire'le Rousseau'yu -gizlice, yutar gibi- okuyan insan, *Tanzimat*'ın savaş adamı olarak da, gelecekteki devrimlerin kapısını aralamaktadır.

Devletin askerî ve mülkî erkânının yanısıra, hemen bir başka grup sivrilir ki, tacirler ve bankacılardır bu. Hemen hepsi de azınlık cemaatlerinden gelen bu insanlar, iyi bildikleri bir rolü oynarlar: Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ayrıcalıklı aracıların rolüdür bu. Meta alış-verişinin ve sermaye hareketlerinin uzmanı olan bu kişiler, aynı zamanda yaşam biçimlerini, teknik usulleri ve dünya görüşlerini getirip dolaşıma sokarlar. Ancak, bir başka görev de düşer onlara: Değişmeyi mali bakımdan destekleme görevidir bu. Devlet, yeni anlayışı simgeleyen sarayları, kışlaları, okulları, kısmen onların paralarıyla kurar. Orduyu yenileştirmek ve ülkenin iktisadî kalkınması için gerekli altyatırımları kurmak için, hükûmetin yararlanacağı ödünç almaları pompalayan onlardır.

Reformların yayılışına katkıda bulunan kitle içinde, çeşitli zanaat ya da serbest meslekleri yerine getiren genişliğine bu insan yığınında, zahmet çekmeden ayırabiliyoruz: Gazeteciler, hekimler, eczacılar, mühendisler, avukatlar, saatçılar, mekanisyenler... dir bunlar. Onlarla söz konusu olan, Batılılaşmadan doğan yeni mesleklerdir. İster Avrupa'da, ister İstanbul'da yetişmiş olsunlar, bu pratisyenlerin hepsi de, *Tanzimat*'ın yeni ruhuna katılırlar ve yeni bilgi ile yeni tekniklerin en etkili savunucuları arasına girerler. Az çok kentleşmiş bir ortamda, modernliğin günlük yaşamın içinde yer alması için, onlar sayesinde birkaç on yıl yetecektir.

Bu yenilikçilerin belli bir bölümü, ellerindeki başlıca hüner dağarcığıyla yurtdışına çıkma yolunu seçmiş Avrupalılardır. Çizmeci, Fransa'daki ilinden, belli bir ayakkabı biçimi ve havasını alır getirir. Paris Üniversitesinden mezun eczacı, kimya formülleriyle çı-

kar gelir. Berlin'de yetişmiş mühendis, tasarı dolu dosyalarla görünür. Bu yabancılardan çoğu, iklime ve ortama uymakta gecikmezler; meşaleyi ellerinden almaya hazır çıraklar ya da öğrenciler yetiştirerek, ülkede bu şeyin başlatıcısı olurlar. Osmanlı hekimi, Doğu'ya doğru bu beyin göçünden, bu *know-how*'dan başlıca yararlanan oldu belki de. Abdülaziz'in saltanatının sonlarında, Türkiye'de, Avrupa'dan gelmiş onlarca hekim vardı; çalışmalarını, biilmdeki son buluşlarla uyum halinde sürdürmenin kaygısındaydılar hepsi de.

Dikkati çeken bu sonuncu grup, din adamlarıdır. *Doğu Birliği*'nin üye listesinde, pek küçük bir sayıda görüyoruz onları. Ancak, İmparatorluğun dört bir köşesinde, *Tanzimat*'ın gerçekleşmesine katkıda bulunmak üzere, hayli kalabalık bir din adamı topluluğu vardı. Merkezdeki kuruluşların çoğunda, başarıya ulaştırmak için, Babı-Âli'nin yerleştirdiği sıkı saflar halinde, *ulema* görüyoruz. Abdülmecid'in saltanatından başlayarak ortaya çıkmış değişikliklere karşın, esas bakımından adaletin işleyişini sağlayan yine *ulema*'dır. Son olarak, okullarda hatta daha lâik bir çehre gösteren okullarda bile kaynaşıp duran *ulema*'dır; dahası yerel idarede olduğu gibi, kimi bakanlık dairelerinde de görülen onlardır.

Din adamlarının *Tanzimat*'ın personeli arasında böylesine önemli bir yer tutmalarını nasıl açıklamalı?

İstanbul'da 1909'da kurulan Türkiye Büyük Maşrıkı'nın amblemi.

Akla ilk gelen yanıt şu: Osmanlı İmparatorluğu, yaratılan bütün yeni görevleri yerine getirmek üzere, o sıralarda henüz yeterince lâik elemana sahip olmadığı, pek doğaldır ki, idarenin ve bilginin geleneksel unsurlarına, yani *ulemaya* çevirecekti yüzünü. Ancak, şunu da belirtmek yerinde olur: *Tanzimat*'ın modernliği, ne dine ne de ruhbana karşıydı. Tersine, Osmanlı reformcuları, çoklukla, İslâm geleneğine bağlılıklarıyla tanınıyorlar. Din adamları da, bütün olarak yeniliklerin karşısında değillerdi; hele bu yenilikler, geçmişin değerlerinin restorasyonu örtüsü altında önlerine konulduğunda, husumetleri hiç söz konusu olamazdı. Bu koşullarda, onların reform birliklerinin arasına geçip kitle halinde katılmalarında hiç de şaşıla bir yön yoktur.

Bunu belirttikten sonra, şu noktaya da parmak basmalı: İmparatorluğun etnik ya da dinsel unsurlarından hiç biri, *Tanzimat*'ı tekeline almadı; Müslüman ulema, Ermeni tacirin, Yahudi hekimin, Rum gazetecinin, Jura'dan gelmiş saatçının yanında, modernleşmeye katıldı. Sultan ve vezirleri için olduğu kadar, devrin ileri gelenlerinin çoğu için de reformlarla söz konusu olan, en eski zamanlardan beri Doğu Akdeniz kıyıları boyunca uzanan bu çok ırklı ve çok-dinli devleti korumaktır.

Çeviren: Server Tanilli

* Bu yazının aslı, Tanzimat'ın 150. yıldönümu vesilesiyle, 5-6 Mayıs 1989'da Almanya'da Essen'de yapılmış Panele, Fransızca tebliğ olarak sunulmuştur.

İletişim'den Yeni Çıktı

Gelmiş geçmiş Milli Eğitim Bakanlarımızın en ünlüsü, Hasan Âli Yücel, aynı zamanda çok iyi yazın adamıydı. Onun, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu merkeze alarak 20. yüzyıl Türk Edebiyatı üstüne yaptığı bu karşılaştırmalı inceleme, çağdaş bir klâsik niteliğindedir. Yücel, kitabın yazacağını umduğu ikinci cildini ise hazırlayamamıştır.

İletişim Yayınları Klodfarer Cad. İletişim Han Cağaloğlu 34400 İSTANBUL Tel: 516 22 60 (3 Hat)

Hüseyin Rahmi'nin Küçük Kemal'e Mektupları

SELAHATTİN KÜÇÜK

Bugünkü İstanbul Belediye Tiyatrolarının önceli olan Darülbedayi'nin gelmiş geçmiş en ünlü oyuncularından Küçük Kemal'e, büyük romancı Hüseyin Rahmi'nin yazdığı mektuplar, her iki sanatçının yaşamına ışık tutuyor.

AĞABEYİM Kemal Küçük'ün sayrılığı nedeniyle yazları Heybeliada'da geçirirdik. Ben onüç yaşlarındaydım. O günleri iyice anımsayabiliyorum. Hüseyin Rahmi Gürpınar Heybeliada'nın en tepesinde beyaz güzel görünümlü bir köşkte, elli yıllık arkadaşı emekli Miralay Hulusi beyle yalnızlık içinde yaşıyordu. Evlerimiz birbirine yakındı. Hüseyin Rahmi köşkünü şöyle anlatır: "Dağ tepesinde tam bir münzevi hayatı yaşadığım için bizim evin müsafireti şehir ziyaretlerine benzemez. Binaenaleyh bazı izahata lüzum görüyorum:

Hanenin asıl kapısı garp cephesindedir; fakat keçilerin bile zor çıkacakları sarp bir mevkide olduğu için burası bir zincir ile daima kilitli bulunur. Şark tarafında bir kümes kapısı açtık, oradan girip çıkıyoruz. Ne çan ne çıngırak... Yerden bir taş almalı, kefareti budur diye aşındırıncaya kadar tak tak çok kuvvetli vurmalı. Çünkü ilk gümgümlere koşacak kadar hassas kulaklı insan yoktur. Bazı zâirler duyuramadan dönüyorlar; merdümgirizliğim hasebile bu iptidaî sağır kapının çok faydasını görüyorum."[1]

Gerçekten de öyleydi. Kemal Küçük çok kez çamlar altında, bol oksijenli havada sayrılığını yenmek umuduyla saatlerce yatar, dinlenir, yorulmaktan çekinirdi. Hüseyin Rahmi ile dostluklarını pekiştiren karşılıklı mektupların postacısı bendim. Köşkte ihtiyar dul yengesi Aliye hanım, onun kızı Safter ve Hüseyin Rahmi'nin yarım yüzyıllık arkadaşı emekli Miralay Hulusi beyden başka kimse yoktu. Bir de hizmetçileri vardı. Ben ağabeyimden bir mektup götürdüğüm zaman köşkün yan tarafındaki küçük kapıyı taşla vurarak çalardım. Uzun bir süreden sonra yaklaşan ayak sesleri duyulur, kapı gıcırdayarak açılır Aliye hanım beyaz başörtüsüyle görünürdü. Beni "A iki gözümün elifi... A gözümün kökü... içeri girmez misin" diye karşılardı. Ben girmeden mektubu verir dönerdim.

Kemal Küçük ile Hüseyin Rahmi arasında derin bir dostluk oluşmuştu. Ağabeyim bunu şöyle anlatır:

"Heybeliada... Hastalara şifa veren, yorgunları dinlendiren bu terebentin kokulu, sükûn adasile dört senelik hazin bir aşinalığımız var. Herhalde bu güzel adayı hüzün içinde değil, neş'e ve sıhhat içinde tanımayı isterdim. Yalnız bana bütün keder ve ıstıraplarımı unutturan, neş'enin yapmacığını değil de, bizzat hakikisini öğreten Heybeli'nin münzevi sâkini oldu. Papaz dağına, Burgaz'a bakan çamlı sırtın içinde saklı köşkün münzevi sakini Türk romancılığının üstadı Hüseyin Rahmi beyefendidir. Yaradılışın mahsulü olan güzel ahlâkını, parazit, kötü ihtiras ve huylardan tamamile üstün tutmuş bu fevkalâde iyi insanla ve yalnız kaleminin emeğile geçinen bu yüksek muharrirle görüştükçe içimde birçok hamlelerin kaynaştığını duyar, dudaklarımda mütehassır olduğum neş'enin bıraktığı tatlı lezzetle kendimden geçerdim."[2]

Hüseyin Rahmi geçirdiği bir gripten sonra Kemal Küçük'ün geçmiş olsun mektubuna şu yanıtı gönderir:

"Çok aziz sanatkârım efendim.

Hastalığı korkunç bir rüya gibi geçirdim. Grip beni gayya kuyusunda döndürdü, cehennemde kebap etti. Sonra bir yığın kemik olarak tekrar hayata fırlattı.

Ev içinde gezindiğimi yazıyorsunuz. Ah azizim ne gülünç gezinti... Bir odadan karşıki odaya gitmek için güya fırtınalı bir havada Bayezit meydanını geçecekmişim gibi sargılara bürünüyorum. Bizim küçük sofayı yeni ayak çocuklar gibi emekliyerek yürüdükten sonra ilk tesadüf ettiğim kanepeye nefes nefese yıkılıyorum.

Evdekilerin bu seyahatimi tebriken ağız dolusu maaşallahlarına tutuluyorum. Bu ikinci çocukluğumu idrakime

doğrusu memnun değilim.

İlk istifsarnamenize kendi kalemime cevap verememiştim. Bu yazımdan dolayı bir iki maaşallah'a da sizden nail olursam ne mutlu. Kimbilir kaç ay sonra Darülbedayi'e kadar uzanabilirsem şapkamın kenarında sarkan beş pençe sarmısaklı koskoca bir nazar takımı göreceksiniz. Bu manzaraya hiçbir şeye gülmek âdeti olmayan Behzat bey bile tebessüm edecektir.

Takriben bundan yirmibeş gün kadar evvel Muhsin beyefendiden gayet mültefitane bir mektup almıştım. O tarihte çok düşkün bir halde idim. Bu bitkinliğime bakmayarak derhal bir cevap yazdım: nöbetler içinde çok hazin bir cevap. Fakat kıymetli sanatkârımızın seyahate çıkmış olması hasebile postahane mektubumu iade etti. Bu zarf kapalı olarak nezdimde mahfuzdur. İstanbul'u teşriflerinde mürsel-ü ileyhine tekrar takdim edilecektir.

Ben sizin yalnız ahbabınız, muhibbiniz değil, ruhen akrabanızım. Rahatsızlığım esnasında lutfen vuku bulan mükerrer istifsarlarınızdan çok minnettarane bir tahassüsle mütehassisim. Sıhhatim hakkındaki bu derin alakayı ancak en yakın akrabam gösterebilir.

Kemal beyefendi bilhassa zatıalinizin ve cümle sevgili sanatkârlarımın büyük bir şükranla ellerini sıkarak samimi hürmetlerimi yolluyorum efendim.

HÜSEYİN RAHMİ."

Hüseyin Rahmi bu mektubunda okuduğunuz gibi "Ben sizin ahbabınız, muhibbiniz değil ruhen akrabanızım" derken akrabalık değilse de biraz bilinçaltından bir hemşehriliğe değinmiş oluyor. Hüseyin Rahmi 1280 yılında İstanbul'da, Ayasofya'da Bağ odaları denilen yerdeki evlerinde doğar, çok küçük yaşında da babası Sait Paşa ile birlikte Girid'e gider. Okula orada başlar. Kemal Küçük de Girit'te doğar, orada okula başlar.

Heybeliada o yıllarda yazları çok renkli kişileri misafir ederdi. Ahmet Rasim, Hazım Körmükçü, İ. Galip Arcan, Behzat Butak, Refik Ahmet Sevengil yazlarını adada geçirirlerdi. Hazım Körmükçü ev de almıştı... Atlara meraklıydı. Bir de faytonu vardı. Kendisi kullanırdı. Bundan çok mutlu olurdu. Bir kez de içinde ben, ağabeyim, Hüseyin Rahmi ve Refik Ahmet büyük tura çıkmıştık. Şafak yokuşundan aşağıya inerken atlar nedense huylanınca faytonla birlikte devrilmiştik. Hiç birimize bir şey olmamıştı, ama Hazım buna çok üzülmüştü.

Hüseyin Rahmi'nin çok yakın dostlarından biri de Refik Ahmet Sevengil'di. "Hüseyin Rahmi Gürpınar" adlı kitabında romancımız ile Küçük Kemal'in dostluğunu şöyle anlatır:

"Küçük Kemal'in meziyetleri hakkında Hüseyin Rahmi'nin, bu gencin sağlığında kuvvetli bir takdir halesile sarılı olarak söylediği güzel sözler, Kemal'in ölümünden sonra Hüseyin Rahmi'nin gözlerinde yaş oldu. Kemal'i andığımız hiçbir zaman olmamıştır ki Hüseyin Rahmi gözyaşlarını zapta muktedir olsun!"[3]

Hüseyin Rahmi, Miralay Hulusi beyin ölümüne çok üzülmüştü. O güne kadar İstanbul'dan hiç dışarı çıkmamıştı. Hulusi beyin yokluğunu unutabilmek umuduyla, 1933 yılında kışı Mısır'da geçirmek için Hidiv'in davetini kabul etmişti. Oradan Kemal Küçük'e yazdığı mektup:

Hüseyin Rahmi Gürpınar

"Çok Aziz Sanatkârım, Beyim, Efendim.

Lütfen hediye ettiğiniz bir kutu (lokum) şekeri ile talihimin acılıklarına karşı ağzımı tatlılayarak vapur yolculuğunda devam ettik. Benim buradaki halim bir (Exile volontaire)e benzer. Yani kendi kendimi sürgün etmiş gibiyim. İstanbul'da kulağıma çalınan efsanelerin çoğu burada tahakkuk etmedi. Gezmek için emrime verilmiş bir otomobil yoktur. Fakat nankörlük etmeyeyim. Diğer suretle edilen ikramlar fevkalâdedir. Prensle haftada iki üç defa Nil sahilinde bir otomobil gezintisi yapıyoruz. Bana karşı daima şu lütüfkârlığı tekrar ediyorlar: Rahatsızlığınızı mucip bir hal, bir eksiklik veya arzu ettiğiniz bir şey varsa, hiç çekinmeyiniz, söyleyiniz. Tabiî ben de mukabeleten teşekkürle iktifa ediyorum. Emrime iki hizmetçi verilmiştir. Biri oda ve sofra işlerine bakar, diğeri istediğim zaman beni gezdirmeye memurdur. Hep birinci mevki tren ve tramvaylarda seyahat ediyoruz. Bütün mesarifi beni gezdiren Abdülaziz efendi tesviye eder.

Oturduğum yer bir saray dairesidir. Bu koca berhanede ressam Halil Paşa ile iki kişiyiz. Paşa binanın bir ucundadır. Ben öteki ucundayım. Aramızda elli adımlık bir koridor mesafesi vardır.

Hiçbir resme tâbi değilim. Evimdeki gibi gecelikle oturuyorum. Yalnız sokağa çıkarken giyiniyorum. Fakat her ne de olsa Heybeli'deki balkonumun sefasını burada bulamıyorum. Bülbülü altın kafese koymuşlar da ah vatanım demiş.

Muhit değiştirerek Hulusi'nin ölüm yeisini biraz unutmak için buraya gelmiştim. Lakin bu koca dairenin uzun yalnızlık saatleri içinde onun vefakâr arkadaşlığının kıymetini daha şiddetle hissediyorum. Buraya getirdiğim dört beş cildin ara sıra gönülsüzce mütaleasıyla meşgul oluyorum. Elime geçen yerli, ecnebi gazetelerini okuyorum. Birinin "Chronique Thèâtrale" kısmında M. Paul Demasy'nın bir piyesine dair olan kritiği okudum. Ormanın sık loşluğuna gömülü bir şatoda oturan Kont de Milmars kendi öz kızına tecavüz etmek istiyor. Fakat kızı babasının bu arzusuna bir kurşunla cevap veriyor. Ama öldüremiyor. Şato bekçilerinden biri matmazele hayvanca ilân-ı aşk ediyor. Kız, babasını öldürmesi şartı ile bu herife teslim olacağını anlatıyor. Bu inceste *mevzuların öyle müthiş bir Freudisme tarafı var ki, bunu size yazmama kalemimi köstekleyen büyük bir hicap mani oluyor. Kritiğin bu piyes için kullandığı baş tabirler bunlardır: Une piece rugense et bien musclèe. Beşeriyetin az kısmında görülen bu ikinci tabiat galatını sahneye çıkarıp da diğer normal ahlâklı insanların hislerini nefretle incitmekte, bilmem ki sanat hünerine ayrılacak bir şeref bulunabilir mi?*

Bu ay sonunda verilecek iki temsil için prense gönderilen biletler bize verildi. Ezbakiye bahçesinde Kıralın himayesi altında verilecek (Mihr-i Can) piyesi, diğeri operada bir temsil. Operanın 6 numaralı (Avant Scène)in ücreti 10 Mısır Lirası ki bizim para ile yedi bin kuruş kadar eder. Frak, hiç olmazsa siyah redingot giymesi meşruttur. Halil Paşa ile gideceğiz.

Burada seyrettiğim sahnelerden en ziyade beni güldüreni şudur: Bir gün Haluva'nın umuma mahsus bağçelerinden birinde oturuyordum. Bir Arap elinde

defle maymun oynatıyordu. Maskara hayvanın yaptığı tuhaflıklara gülmemek mümkün değil. Jestleri o kadar tabiî ve sıcak ki... Seyircilere ara sıra, yaptıklarımı beğeniyor musunuz tarzında mağrur bir bakışı var. Hayvanın zekâsı önünde adeta mahcup oldum. Çünkü benden iyi Arapça anlıyor ve hatta söylüyordu.

İstanbul ile beraber hepinizi de göreceğim geldi. İnsana memleketini sevdiren her şeyden evvel dostlarının yüzleridir. Ertuğrul Muhsin beyefendiye Haluva'nın kızgın çöllere bakan sıcak havası içinden ateşli dostluk hürmetlerimi gönderiyorum. San'atının büyüklüğü yanında takdirlerimin samimiyetlerine çok küçük kalan teşekkürlerimle Mebrure hanımefendiyi selamlıyorum.. Ali Tevfik beye iki avucumla şükranlar gönderiyorum. Behzat beyefendiye ve bütün hey'ete arz-ı ihlâsı ve hürmetle biraz vatan havası alarak ferahlıyorum.

HÜSEYİN RAHMİ"

Hüseyin Rahmi ile Kemal Küçük arasındaki gerçek sevgi bağları romancımızın mektuplarında açıkça görülüyor. Kemal Küçük Viyana'da ameliyat olmuştu. Hüseyin Rahmi'nin 30.4.1932 tarihli mektubu:

"Küçük Kemal Beyim.

Namınızın böyle tasğir edatile kullanılmasına rağmen siz benim nazarımda büyük bir artistsiniz. Sanatınıza yalnız temrinle değil, mevhuben sahipsiniz. O kadar ki azizim sizinle sahne haricinde görüşürken jestlerinize dikkatten zevk alırım. Her ifadeniz yürekten gelir. Bir kaynak gibi lisanınızdan taşar. Sözlerinizi dinleyene sevdirirsiniz. Sanat şahsınızda temessül etmiştir. Daima her tavrınızda artistsiniz. Sahne haricinde ve dahilinde daima hudadar artistsiniz. Viyana'dan bir kartınızı aldım. Müteakiben bayram tebriki ile de beni sevindirdiniz. Gecikmiş teşekkürlerimin kabulünü rica ederim.

Yapılacak ameliye hakkında çok meraklı idim. Sizi tanıyanlardan rastgeldiklerime hep bunu sordum. Ameliyenin muvaffakıyetle neticelendiğini öğrenerek müsterih oldum. Tedavinizin Heybeli'de itmamını işitince sevindim. İnşaallah bu sene adamızda iyi saatler geçiririz. Samimi meveddet ve hürmet.

HÜSEYİN RAHMİ

HAMİŞ: Pek çok sevdiğim Ertuğrul Muhsin beyefendiye yazdığım mektupta biraz yeniliğin aleyhinde bulundum. Her ihtiyar böyle düşünür demesinler. Öyle söylerim, ama yeni diyapazon üzerinden çalışırım.

H.R."

Kemal Küçük Hüseyin Rahmi'yi bir oyun yazması için sürekli yüreklendirirdi. Çok iyi anımsıyorum. Aralarındaki konuşmalara tanık oldum. Bu gerçeği Refik Ahmet Sevengil de açıklar: "Zeki, kültürlü, sevimli ve fevkalâde terbiyeli bir genç olan rahmetli arkadaşım Kemal üstadın üzerinde pek iyi bir tesir bırakmıştı. Ahbaplıkları devam etti ve sahne edebiyatımıza bir eser vermesi yolunda Küçük Kemal'den gördüğü ilham ve ısrar üzerine (Kadın Erkekleşince) isimli piyesini yazdı."[4]

Hüseyin Rahmi Gürpınar "Kadın Erkekleşince" oyununu yazdığı sürece el yazmalarını Kemal Küçük'e köşkten ben getirip götürürdüm. Hüseyin Rahmi'nin bu konu ile ilgili mektupları değerli belgelerdir. Bunların bende saklı

Küçük Kemal

kalmasının yazın tarihimiz için bir eksiklik olacağına inanıyorum. Bu nedenle yayınlanmasında yarar gördüm.

27-8-932

Aziz Sanatkârım.

Her Cumartesi olduğu gibi bendeniz bugün de bermutat İstanbul'a iniyorum. İkinci perdeye dün başladım. Hiç bir vakit tayinine lüzum görmeden lütfen teşrifinize intizardayım. Her gün onikiye kadar yazı ile meşgul olurum. Her halde irade zatıalinizindir efendim.

Hürmetler.

HÜSEYİN RAHMİ.
11.9.1932

Aziz Sanatkârım Kemal Beyefendi.

Teşvikkâr iltifatlarınıza teşekkür ederi. Ben bu sahada yeni emekliyorum. Elbette kusurlarım vardır. Ben burnu havada muharrirlerden değil nasihat dinleyen takımdanım. Takdim ettiğim ve iade buyurmuş olduğunuz ikinci perdede pencereden komşu ile konuşmayı korka korka yazdım. Ve sonra Ali Tevfik beyin evinde o yolda bir kargaşalık zuhur edeceğini saat ve dakikasıyla nasıl keşfedebilip de Galip Mesud'un kızı kaçırmaya geldiği itirazı calip bir dikkatsizlik sayılabilir. Hep bunların farkındayım. Fakat tiyatronun biraz itibardan düşer gibi olmasına sebep de yeni tekniğin almakta olduğu bu çoraklıktır. Sinema çok serbest, orada Cenab-ı Hakkı bile ekrana getirebilirsiniz.

Pek kolay yazıyorum, bu suhuletten dolayı iyi bir şey yazmış olduğuma inanamıyorum.

Takdim etmiş olduğum Fransızca (piyes)in bendenize lüzum yoktur. Diğer işlerinize halel vermeden istediğiniz gibi ağır ağır okursunuz.

Bir müddet evvel bir Yakacık gezintisi yapmak kararını veriyorken Hulusi beyin rahatsızlığı buna mani olmuştu. Mevsimin en güzel günlerindeyiz... Arzu buyurulursa yine bu karara avdet edebiliriz.

Hürmet, meveddet.

HÜSEYİN RAHMİ.
14-12-1932

Çok Aziz Sanatkârım.

Biraz hastalık geçirdim. İyileştim. Cumartesi günü sizlerle yine müşerref olmak niyetindeyim. Geçen haftadaki provada Neyir hanımefendi yalnız takdirimi değil, sevinçle hayretimi mucip olmuştur. Onu rolünde fevkalade buldum. Tasavvur ettiğim Müberra hanımla tamamen karşılaşmış gibi oldum, şaşırdım. Kıymetli sanatkârımıza hürmetlerimin arzını rica ederim.

Galip beyefendi de çok hoştu. Şaziye hanım da rolünü benimsiyerek kendini gösteriyordu. Ötekiler de iyi idiler... Fakat asıl piyesi canlandıracak olan iki mühim rol sahipleri Bedia hanımla Kemal bey ellerindeki defterleri aleade bir konuşma gibi karşı karşıya jestsiz ve hareketsizce okudular. Pek hararetli, asabi ve heyecanlı olması lazım gelen bu rollerden tabii bir intiba alamadım... Bu haftadaki gelişimde kıymetli artistlerimizden tıpkı halk önünde oynuyor gibi bir prova vermelerini çok rica ederim... Cümlenize gönülden selam eder ve büyük artistimiz Muhsin beyefendinin hürmetle ellerinden öperim efendim.

HAMİŞ: Mecmuadaki rol taksiminde Muhabat'ın ismi sehven Mehabat yazılmış. Muhabat olacak.

HÜSEYİN RAHMİ

Pek Muazzem Efendim.

Siz benim tiyatro üstadımsınız. Dairenizde takdim edilen piyes hakkın-

da her ne yaparsanız bendenizce makbul ve muteberdir. Tab'ından evvel görmeme hiç luzum yoktur. Talep buyuran resmi leffen takdim ediyorum.

Pazar günü sizden ayrıldıktan sonra Mondiyal kitaphanesine uğradım. "Şekspir"in Fransızcaya terceme edilmiş külliyatını aldım. Sekiz cilt dokuzyüz elli kuruşa. Sahifeleri karıştırırken Poloniun'un kıraliçeye okuduğu şu mısralara tesadüf ettim.

Doute que les etoiles soient de feu
Doute que le soleil tourne
Doute que la veritè ne puisse ètre un mensonge
Mais ne doute jamais de mon amour.

Tercemesi:
Yıldızların ateş olduklarından şüphe et... (Şüphelen)
Güneşin döndüğünden şüphe et
Hakikatın yalan olduğundan şüphe et (Hakikatın yalandan başka bir şey olmayacağından şüphe et)
Fakat benim aşkımdan asla şüphe etme

İkinci mütercim mısraın şu suretle: Doubt truth to be a liar.

*İngilizcesini kayd ettikten sonra Fransızcanın tamam bunun tercemesi olmadığı iddia ediyor.**

İngilizce to doubt masdarının bazan douter, bazan da soupçonner mânâsına geldiğinden bahs ediyor. Binaenaleyh bu üçüncü mısraın Fransızcaya "Soupçonne la veritèe d'être une menteuse" yani hakikatın bir yalancı olduğundan şüphelen diyor... "Soupçonner" ile "douter"nin arasındaki mânâ farkını gösteriyor...

Bu mısraları arzetmekten maksadım tercemede dikkat icap ettirten incelikleri göstermekdir. Her kelime uzun müddet kullanıla kullanıla kuvvetlenir ve muayyen mânâlar alır... Bugün ise bizim zavallı Türkçe sağ sol düşünülmeden baltalanıyor... Köskütük kalıyor.

Hürmed, meveddet.

HÜSEYİN RAHMİ
19-8-1935

Kendisine Küçük dedirtmesine rağmen Büyük Kemal.

Sizde cins artistler gibi yalnız sahne hünerinde rol almak değil rol vermek kudreti de var. Oynamak ve yazmak... Siz sahneden aldığınız san'at tecrübelerile elbette bizim gibi oynamadan yazanlara tefevvuk edersiniz... Bu vadideki büyük hocanız Molière'dir. Zamanımızda bu iki kudreti birleştirenlerden bir de Gitry'yi tanıyorum. Uhuvvetperverliğiniz ise hiç bir teşekkürün yetişemeyeceği bir yüksekliktedir.

Mısır'da iken daima mültefit mektup ve kartlarınızı, kıymetli hediyelerinizi alırdım. Bu sefer "Çınar"ınızla da yeni bir iltifatta bulundunuz. Samimi teşekkürlerimi arz ile beraber eseriniz için büyük muvaffakıyetler dilerim.

HÜSEYİN RAHMİ

Darülbedayi'nin Kemali muazzez efendim.

Geçen Salı günü biz İstanbul'da iken bizi aratmış olduğunuzu haber alarak bu lütuf ve nezaketinize sevindiğimiz kadar evde bulunamamış olduğumuza yerindik...

Bu lütfunuzun tekrarını intizarla tadil-i teessüf ettiğimizi beyanla arzı hürmet ederiz efendim.

HÜSEYİN RAHMİ

Muhterem Hey'ete olan mektubumuzun mahalline iblağı müsterhamdır.[5]

* Çünkü eser Letourneur isminde bir zat tarafından ilk tercemesi yapılmış. Sonradan Guizot ve diğerleri tarafından tashihen gözden geçirilmiştir.

[1] Refik Ahmet Sevengil, *Hüseyin Rahmi Gürpınar*, Hilmi Kitabevi, 1944.
[2] *Darülbedayi dergisi*, No.33, I Teşrinisâni 1932.
[3] Refik Ahmet Sevengil, *Hüseyin Rahmi Gürpınar*.
[4] Refik Ahmet Sevengil, *Hüseyin Rahmi Gürpınar*, Hilmi Kitabevi, 1944.
[5] Öyle anımsıyorum ki sözü edilen mektup Romancımızdan "Kadın Erkekleşince" oyununda oynayan sanatçılara teşekkür mektubu idi. 14.12.1932 tarihli mektupta sözü edilen sanatçı, Arkadaşları arasında büyük Kemal diye anılan Hüseyin Kemal Gürmen'dir.
Görüleceği gibi romancımızın kimi mektubunda tarih yoktur. S.K.

İletişim'den Yeni Çıktı

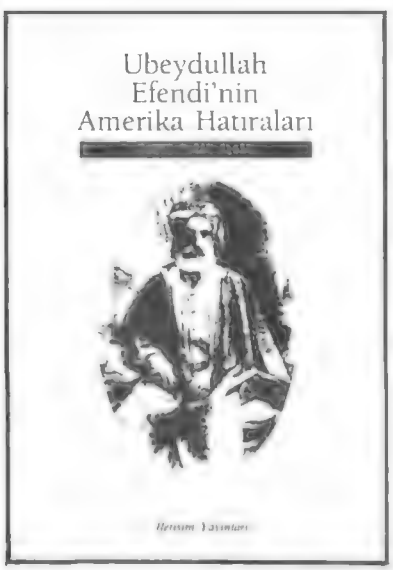

Ubeydullah Efendi (1858-1937), sarıklı-cübbeli bir Jön Türk'tü. Onun çelişkilerle dolu kişiliği, "Jön Türkler"in türdeşlikten ne kadar uzak olduklarını da gösterir. Dünyanın birçok ülkesini gezen Ubeydullah Efendi'nin 1893-95 arasında iki buçuk yılını geçirdiği Amerika'ya ilişkin anılarını hem zevkle hem de yararlanarak okuyacaksınız. Ahmet Turan Alkan'ın bu esere yazdığı ayrıntılı sunuş, hatıratın değerine çok şeyler katmaktadır.

İletişim Yayınları Kladfarer Cad. İletişim Han Cağaloğlu 34400 İSTANBUL Tel: 516 22 60 (3 Hat)

Ilion Adının Anlamı

BİLGE UMAR

Her kültür, kendisinden önceki birikimlere dayanır. Prof. Umar'ın Yunanca adların etimolojileri üstüne bu denemeleri, çağımızdan bin küsur yıl önce, tam Anadolu'yu Yunanlılaştıranların da, daha eski yerli uygarlıklara neler borçlu olduğunu ortaya koyuyor.

Derginizin geçen sayısında çıkan yazımızda, Lâtin yazımına Helle, Helles Pontos, Helena/Helene, Helenos, Helen, Hellas, Elaious, Eleinos, Elissos, Pednelissos diye aktarılan adların ve Anadoludaki iki Helenopolis kenti adı içinde bulunan Heleno bölümünün, gerçekte, Anadolu Luwi dilinden, o dilin "geçit, boğaz" anlamındaki ela sözcüğünden geldiğini ortaya koymuştuk. Aynı yazının Giriş bölümünde bir de vaadimiz vardı; şöyle demiştik: "Derginizin gelecek sayısındaki yazımızda, ela sözcüğünün bir çeşitlemesinin de ila olduğunu aynı yöntemle, ila'lı 26 adı inceliyerek ortaya koyacağız ve bir diğer üç bin yıllık tartışmayı sonuçlandırarak Ilion adının anlam ve kökenini bulacağız". Şimdi, bu sözümüzü yerine getiriyoruz.

Önce belirtelim ki, Luwi dilinde o sesi çok kapalı, i'ye yakın söylenirdi ve e'li sözcüklerin i'li çeşitlemesi pek çok kullanılırdı.[1] Dolayısiyle, ela (yahut ella) sözcüğünün ila (yahut illa)[2] diye bir çeşitlemesi ile karşılaşmamız beklenir ve böyle bir çeşitlemenin gerçekten var olduğu, Hitit belgelerinde anılan, aşağıda sözünü edeceğimiz Elluriya/Illuriya Dağı örneğinde kanıtlanmaktadır.

Şimdi, İÖ 2. bin yılda Luwi/Pelasgos kültürünün yayıldığı alanlarda karşılaştığımız, ila/illa kök sözcüğünden türetilmiş adları gözden geçirelim ve bunların da tümünün bir geçit, bir boğaz ile ilgili bulunduğunu görelim.

1. *Ilion*

Troia kentinin Hellenlerce kullanılan bir diğer adı. Bu ad, onların dilinde hiçbir anlam taşımaz ve böyle adları açıklamak için yasa kuralı imiş gibi izlenen gelenek uyarınca, bir destan öyküsü uydurulmuş, adın ve kentin kökeni soylu bir yiğide bağlanmıştır. Bu yiğit, Troia/Ilion kralları soyundan Ilos imiş ve kent onun sebebine Ilion adını almış.[3]

Gerçekten, Ilion adının sonundaki -ion, Hellen ağzında çarpıtılmış bir bölümdür ve bu biçimiyle, Hellen dilinin "-yeri" anlamındaki takısıdır (karş. Artemision, Artemis yeri, Artemis tapkısının yeri). Eski Hellenler, baştaki Il(a) bölümünün gerçek biçimini ve anlamını bilmedikleri için, Anadolu adlar İÖ 2. binyılda -os ile bitmediği ve zaten İÖ 2. binyıl Hind-Avrupa dillerinde henüz (o) sesi bulunmadığı[4] halde bu Il(a) kök sözcüğünün aslını Ilos diye açıklamışlardır.

Oysa, aşağıda inceliyeceğimiz adlar arasında bulunan bütün -ilion'lu, -illeion'lu örnekler dahi birer *geçide, boğaza* işaret ettiği için, ve zaten Luwi dilinde "geçit, boğaz" anlamına gelen ela/ella'nın, o dildeki e/i yakınlığı yüzünden ila/illa diye de söylendiğini Elluriya/İlluriya örneğinden anladığımız için, Çanakkale Boğazındaki Ilion'un dahi aslında bu kök sözcükle bağlantılı bir ad taşıdığını, Ilion'un aslında Ilaion, Geçit-yeri olduğunu ve evrensel senkop kuralı yüzünden, ögelerin birleşme yerinde yanyana gelen iki ünlü sesten birinin, ila'nın a'sının düştüğünü anlayabiliyoruz.

2. *Trogilion*

Strabon,[5] Samos/Sisam ile anakara arasındaki boğazın, anakara yanında bulunan Mykale Burnu (şimdi, Samsun Burnu, Dilek Yarımadası) yöresini şöyle anlatıyor: "Trogilion Burnu yönünde aynı isimde bir ada uzanır. ...Trogilion denen burun, Mykale Dağının mahmuzu gibidir".

Trogilion adı, en açık biçimde, Ilion adını içerir. Baştaki Trog(a) ise, tıpkı Ilion bölümü gibi, Hellen dilinde anlam taşımaz ve Luwi dilinden gelme (A)tra - uwa - ka, Atra - tapınağı - yeri anlamındaki Truka adının Hellen ağzına uydurulmuşudur; karş. (A)tra -uwa'-

dan senkop nedeniyle Truwa, Hellen ağzında Troia.[6] Ilion'u ise burada, yine bir geçit, boğaz ülkesinin adı olarak yâni Mykale Burnunun boğaza uzanan ucunun ve oradaki adanın adı olarak gormekteyiz. Açıktır ki, boğazın adı, Truka (Atra tapınağı yeri) Boğazı anlamında, Truka-ila ögelerinden türetilmiş Trukila idi; Hellenler, buna uzanan burun ucunu, Trukila adına kendi dillerinde "-yeri" anlamına gelen -ion takısını eklemekle, Trukilion diye adlandırdılar, bu ad sonra Trogilion'a döndü.

3. *Agrilion*

Anadolu'da bir kentçiğin adı. Bu kentçik, Niksia/İznik'den Dorylaeion/Eskişehir'e giden yol üzerinde, birinciden 24 Roma mil'i, ikinciden 35 Roma mil'i uzaklıkta idi.[7] Hem Ptolemaios'un yapıtında anılmış hem de Tabula Peutingeriana'da gösterilmiştir. Yeri hakkında verilen, yukarıda aktardığımız bilgi, onun ilçe merkezi Osmaneli güney yakınında, ana yolun ve demiryolunun Sakarya kıyısından ayrılıp iki yanında yüksek tepeler bulunan dar bir *boğaza* girdiği yerde olduğunu kanıtlıyor. Böylece, kentçiğin adının da pek yerli yerinde seçilmiş bulunduğunu görebiliyoruz, çünkü bu ad aslında Akra yâni tepe, doruk sözcüğü[8] ile, artık yakından tanıdığımız Ilion sözcüğünü içeriyor ve "Doruk Geçidi Yeri" anlamını taşıyor. Demek, geçidin Anadolu adı Akrila yâni Akr(a) - ila, Doruk-Geçidi idi; Hellenleşme döneminde, oradaki kentçiğin adı olmak üzere, Hellen dilinin "-yeri" anlamındaki -ion takısı buna eklendi, Akrila-ion adı oluştu, senkop kuralı yüzünden Akrila'nın son a'sı düştü ve çoğu kez yapıldığı üzere k de g'ye döndü, Agrilion biçimi ortaya çıktı.

4. *Akhilleion (Troas'daki)*

Çanakkale Boğazının güney girişinde, Anadolu yakasında bulunan görkemli bir tümülüs'e Hellenlerce Akhilleion deniyordu ve bunun, Ilion destanının başlıca kişilerinden Akhilleus'un anıtsal mezarı olduğuna inanılıyordu. Odysseia[9] bu tümülüs'ün yapılışını da anlatmak iddiasındadır.

Sözü edilen tümülüs, ilkçağda Skamandros/Kara Menderes'in ucunda bulunan, şimdi dolmuş bir deniz girintisinin batı yanında, bu girinti ile Ege Denizi arasında yer alan ve Çanakkale Boğazı girişine doğru, kuzeye yönelmiş bir parmak gibi uzanan, üzerinde bir tepecik düzlüğünde Sigeion kentini de taşıyan ince uzun yarımadanın, Kara Menderes alüvyonlarıyla oluşmuş uç ovasında idi. Yeri, Codex Kultur-Atlas haritasında işaretlenmiştir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı sırasında tam orada yapılan askerî tahkimat çalışmaları sırasında tümülüs yok edilmiştir.

Bu tümülüs, kim bilir kimin anıtsal mezarı idi? Kesin olan, onun Akhilleus (Hellen dilinde: Akhilla'sal, Akhilla'lı) diye birinin mezarı olmadığı ve tam tersine, Akhilleus adının, hem Ilion destanının geçtiği bu yörede hem de Akhilleus'un yurdudur denen bölgede, Yunanistanın Akhaia Phthiotis denen, keza Pelasgiotis diye de anılan bölgesinde bulunan iki Akhilleion yerinin adına anlam yakıştırmak için uydurulmuş bulunduğudur. Şöyle ki:

Van Windekens, "Pelasgos dili" üzerine yazdığı monografide,[10] Ege Denizi çevresinin Hellenler öncesi insanlarının, Hellenlerce Pelasgos'lar diye anılan eski halkın dilinden Hellen diline ve özellikle Hellen destan öykülerine geçen, ama Hellen dilinde anlam taşımayan Akheles, Akheloos, Akheron, Akhilleus, Akharaka gibi adlarda bulunan akh(a) bölümü, Lâtin dilindeki aqua gibi, "su" demektir açıklamasını veriyor. Ona bakılırsa, Akhilleus herhalde Pelasgos'ların bir deniz tanrısı idi, sonra Hellen destanlarında bir Hellen yiğidi kimliğine büründürüldü. Akhilleus konusundaki bu varsayımın kanımızca en küçük dayanağı yoktur. Tersine, yeri saptanan bütün Akhilleion'lar, birer su geçidi kıyısı yeri olduğu için, Akhilleion'un da gerçekte Akh(a) - ila ögelerinden türetilmiş, Su - geçidi, boğazı anlamındaki Akhila sözcüğüne, Hellen dilinin -ion takısı eklemekle, "Su Geçidi (Boğazı) Yeri" anlamında oluşturulduğunu anlıyoruz. Demek ki burada Hellen destan uyduruculari alışılagelmiş yöntemi izlemişlerdir; Akhila - Yeri (Akhilleion) tümülüsünde yatan kişi, Ilion destanının Hellen yiğidi kimliğine büründürülüp ona Akhill(a) - eus, Akhilla'sal, Akhilla'lı adı verilmekle Akhilleion adı da bir şanlı yiğitle bağlantılı açıklamaya kavuşturulmuştur. Yunanistanda bir diğer Akhilleion'un bulunması da, bu yiğidin vatanının o diğer Akhilleion yöresi olduğu açıklamasının verilmesine olanak sağlamıştır.

5. *Akhilleion (Yunanistandaki)*

Bu Akhilleion, Akhilleus'un yurdu-

Lykia kenti Pisilis'deki "Çamlık Boğaz" ve ortasında bulunan Bizans çağı kilisesi.

dur denen yörenin yani pek çok Ela/Ella'lı adla (özellikle Hellas, Hellen adlarıyla ve derginizin gelecek sayısındaki yazımızda ele alacağımız Pela/Pella'lı adlarla) karşılaştığımız bölgenin bir köyü olarak günümüzde de adını yaşatıyor. Sözünü ettiğimiz bölge, Oiboia/İğriboz Adası ile anakara Yunanistanını ayıran önemli boğazın kuzey girişine doğru uzanan, üçgen biçimli yarımadacık idi. Bu boğaza "Pelasgos'lar" yine Akhila yâni Akh(a) - İla, Su - Geçidi demişler ki, onun anakara yakasında bir Akhilleion ile karşılaşıyoruz. Şimdi bu adı taşıyan köy, boğazın yakasından biraz içeride, otoyol ile boğaz arasında, tam boğaz girişindeki küçük kara çıkıntısının doğu yâni boğaz kıyısında değil kuzey kıyısındadır.

6. *Akhilleion (İzmir Körfezindeki)*

İzmir Körfezinin en dar bölümü olan

iç bölümün ağzında, güney kıyıda, girişi denetleyen Yeni Kale tesislerinin (Osmanlı döneminde) yapıldığı yere ilkçağda Akhilleion deniyordu; Türk Ansiklopedisinin "Akhilleion" maddesi No.2'de söz ettiği Akhilleion, budur.

7. *Akhilleion (Anadolu'da, Latmos Körfezindeki)*

İlkçağda Menderes'in ağzında bulunan, sonradan batı yarımı alüvyonla dolarak ovaya eklenen ve yalnız doğu yarımı Bafa Gölü olarak günümüze ulaşan, ince uzun bir su yolu (geçidi, boğazı) durumundaki Latmos Körfezinin kuzey kıyısında, Priene yakınlarında bir diğer Akhilleion bulunduğunu Xenophon'dan öğreniyoruz.[11]

8. *Akhilleios (Peloponnesos'daki)*

Kuşkusuz, aslında bir diğer Akh(a) - ila, Su - Geçidi, Boğazı. Varlığına Pausanias'ın değindiği[12] Akhilleios Limanı, Peloponnesos'un güneye, Akdeniz'e uzanan üç büyük çıkıntısından ortadakinin ucunda, batı yanda idi. Bu adın işaret ettiği Su - Boğazı, besbelli, o çıkıntıyı doğuya yönelerek döner dönmez başlayan, Kythera Adası ile Peloponnesos arasındaki geniş geçittir.

9. *Aigilon*

Bizans İmparatorluğunun, gündüzleri büyükaynalarla güneş ışığını yansıtıp parıltı gönderme yoluyla, geceleri de ateş ışığıyla uzaktan haber ulaştırmaya, özellikle düşman ordusunun sınırı geçtiğini bildirmeye yarayan bir haberleşme sistemi vardı. Bu sistemin, geriden haberi alıp ileriye iletme merkezlerinin bulunduğu yerleri üç ayrı bilgi kaynağından öğrenmekteyiz. Bilgi kaynaklarının birincisi, Teophanes'in Continuator'u (devamcısı) diye bilinen yazarın; ikincisi, tarihçi Kedrenos'un; üçüncüsü, imparator Konstantinos Porphyrogennetos'un yapıtıdır. Sistemin parçalarından biri, Aigilon adlı yerdi. Ramsay[13] bu merkezlerin belirlenmesine çalışmıştır ve Aigilon'u, Eskişehir iline bağlı ilçe merkezi Mahmudiye yakınında, doğal geçidi ve yol kavşağını denetleyen bir yerde, Sivrihisar Dağları dizisinin kuzeybatı uzantısı üzerinde göstermiştir. Hellen dilinde anlamı olmayan Aigilon adı, en güçlü olasılıkla, Luwi dilinin (Aigai kentlerinin adında ve Aigaios/Ege Denizi adında da gördüğümüz, ancak anlamı güvenle saptanabilmiş olmayan) aiga sözcüğü ile, geçit anlamındaki ila'dan türetilmiş Aigila'nın Hellen ağzına uyarlanmış biçimidir.

10. *Ailana*

Romalılarda Elena. Tevrat'da geçen, İbranî ağzına uydurulmuş biçimi: Eliath. Akaba yanıbaşında kalıntıları bulunan çok eski bir ticaret ve liman kenti.[14] Akaba'nın hem önemli bir su boğazının Kızıldeniz'e açılmak üzere uzanmaya başladığı yerde, hem de ters yöne yâni kuzeye uzanan bir doğal geçit vâdisinin başında bulunan durumu göz önüne alınca, Luwi dilinden gelme Ailana ve Elena adlarının her ikisinin çok yerli yerinde seçildiğini görüyoruz. Elena (Hellen dilinde Hellen, Helena/Helene, Helenos), geçen sayıdaki yazımızla ortaya koyduk ki, Geçit-sel, Boğaz-sal (ülke, kişi) demektir. Ailana ise, Aia (çeşitlemesi ia; toprak, anakara) ve ilana yâni ila - (wa)na ögelerinden türetilmiştir. İla/İlla aslında ela/ella'nın çeşitlemesi olduğundan, ilana da elena'nın çeşitlemesidir ve onunla aynı anlamdadır. Dolayısiyle Ai(a) - (i)lana, Anakaradaki Geçit Yeri demektir.

Bu yörede Luwi dilinden ad görmek bizi şaşırtmamalıdır. Akaba'nın diğer yani batı yanındaki düzlüğün adı Taba idi ki bu da Luwi dilinde düzlük demektir (Tavas Ovasını, oradaki ilkçağ Tabai yâni Taba'lılar kentini ve Edremit Ovasının eski adı olan Thebe'yi anımsayınız). Luwi kökenli adları, ilkçağda gemilerin gidebildiği her yerde görmekteyiz, nitekim hemen şimdi ila (boğaz) ile bağlantılı bir adı Cebel üt Tarık Boğazı'nda göreceğiz.

11. *Abila*

Cebel üt Tarık Boğazının ilkçağdaki adı. Bu sözcük, kaynaklar aracılığıyla bize ulaşabildiği daha doğrusu bize ulaşan kaynaklarda yer aldığı dönemde, boğazın Afrika yakasındaki yüksek tepenin adı idi; karşıda, Avrupa yakasındaki tepe ile birlikte ikisine Herakles Sütunları denirdi.[15] Aynı yerde şimdi Ceuta/Septe kenti vardır. Yakın çevrede Adra, Tartessos, Munda gibi Luwi dilinden gelme pek çok ad gördüğümüz için, hiç hayrete düşmeden, Abila adını oluşturan Luwi dili ögelerini Ab(a) - İla yâni Su - Geçidi olarak, güvenle saptayabiliyoruz.[16] Böylece, adın aslının tepeye değil, tıpkı Sakız adasındaki Pelinaios Tepesinin adı gibi, tepenin bitişiğindeki deniz geçidine, boğaz'a işaret ettiğini anlıyabiliyoruz. Mythos kişileri Peleus ile Pelias'ın ülkesinde bulunan Pelion dağı bakımından dahi tıpkı aynı durum vardır, Pela/Pella'lı adları inceleyen gelecek yazımızda görülecektir.

12. *Abila, Abilene*

Hellenistik çağdan bu yana Koile Syria (Çukur Suriye) denen bölgede, yâni Lübnan'daki Lübnan Sıradağları ile bunların doğu karşısındaki Antilübnan Sıradağları arasında uzanan Bekaa Vâdisinin en eski adının Hellen ağzında büründüğü biçim, Abilene'dir. Yörenin en önemli kenti de Abila idi.

Söz konusu vâdinin ortasından Litani Irmağı geçer. Dolayısiyle vâdi, tıpkı Lakonia'daki Pellana gibi, dibinde bir ırmağın aktığı önemli bir doğal geçit, bir "akarsu geçidi"dir. Abil adı buradan gelir: Ab(a) - ila, Su - Geçidi. Hellen ağzında Abilene biçimine bürünmüş adın aslı ise, yine Luwi dilinde, Abila - (wa)na, Abila-sal (ülke) ögelerinden türetilmiş Abilana'dır. Yukarıda Ailana örneğinde de ila'ya wana takısı eklenmesi durumuyla karşılaşmıştık.

13. *Aprillai/Aperlai*

Lykia'da kıyı kenti.[17] Daha çok adın Aperlai biçimi ünlenmiş ise de, Aprillai biçimi, Bizans çağından kalma belgelerde, özellikle kilise kurultaylarına hangi kent piskoposlarının katıldığını gösteren listelerde, yer almaktadır.[18] Adın bu biçimi, Hellen diline göre çoğul yapılmıştır; Aprilla Halkı (nın kenti) demektir (karş. Athena'dan Athenai, Athena Halkı, Athena Halkının Kenti). Aprilla'nın sonunda, boğaz, geçit anlamındaki ila/illa'yı hemen tanıyoruz. Gerçekten de bu kent, çok ince uzun körfez biçiminde bir su geçidinin iç ucundadır ve üstelik o körfezin ağzında, anakara ile ilkçağda Apollonia, şimdi İç Ada denilen ada arasında bir boğaz vardır; bunun günümüzdeki adı Akar Boğazı'dır.

Aprillai, Aperlai biçimlerine bürünmüş adın başındaki Apr- ya da Aper- ögesinin aslı nasıldı, anlamı neydi, bilemiyoruz; ancak, onun da su kavramıyla bağlantılı olduğu, Abrettene adındaki Abr- bölümüyle kanıtlanıyor (asıl konumuzun, yâni ila/illa'nın incelenmesi konusunun dışına çıkmamak için sözü bu kadarla kesiyorum).

14. *Protesilaos*

Çanakkale Boğazı girişindeki Elaious, Ilion, Akhilleion adlarının hepsinin, tıpkı Helle, Helles Pontos, Helena, Helenos adları gibi, Luwi dilinin "geçit, boğaz" anlamındaki ela/ila sözcüğüyle bağlantılı olduğunu gördük. Aynı yörede rastladığımız Protesilaos adı bakımından da durum aynen böyledir. Orada, Elaious kentinin alanında, dolayısiyle bugünkü Anıt'ın kapladığı alanda bulunan bir tapınak, Hellenleşme döneminde, "Troia önünde savaşmaya gelen Hellenlerden ilk karaya sıçrayıp hemen öldürülen yiğidin, Protesilaos'un anıt mezarı" diye bilinen[19] bir tümülüs'ün yanında idi ve bu uydurma kişinin yiğit-ata olarak tapkı gördüğü bir tapınak durumundaydı.[20]

Oysa, Protesilaos adını da, "Halkın önderi" (Protesi - Laos) anlamında ve Hellen dilinden gelme bir ad görünüşüne büründürüldüğü halde, ortasındaki ila'yı görür görmez, yine "Boğaz" ile bağlantılandırabiliyor ve hatta Luwi dilindeki öz biçimini tahmin edebiliyoruz. Peloponnesos'da, Messenia kıyısında Prote diye bir ada bulunduğunu[21] ve bu adın Hellen dilinde anlam taşımadığını anımsamamız, ayrıca Odysseia'da,[22] keza adının Hellen dilinde anlamı olmayan Proteos diye bir teniz tanrısının anıldığını göz önünde tutmamız, bize yardımcı oluyor. Bütün bu adların Pro bölümünde, Latin yazımında o ile gösterilen harf, Hellen yazımında tam o'nun karşılığı olan omikron değil, uğa (w) sesine işaret eden omega'dır. Dolayısiyle, Prote, Proteos adlarının öz biçimi, Pruwate, yâni Pr(ia)-uwa-te, Kent-tapınağı-kam'ı olmalıdır.[23] Bu Pruwate'nin sonuna, "Güzel Boğaz, Kutlu Boğaz" anlamında Sila'yı yâni S(wa) - İla'yı eklerseniz ve isim tamlaması yapmak için sila'dan sonra, -nın anlamında, s koyarsanız, Pruwate-Silas, "Güzel/Kutlu Boğazın Kent Tapınağı Kam'ı" anlamında Pruwatesilas adı karşınıza çıkar.

15. *Sillyon*

Protesilaos adının aslının böylece ortaya çıkması, özellikle oradaki "güzel/kutlu geçit" anlamındaki Sila bölümü, bizi, Pamphylia ovasındaki Sillyon kentinin adı konusunda da uyarıyor ve onun kökenini bize anlatıyor. Sillyon kentinin adı içinde işaret edilen geçit, Antalya ve Perge dolaylarından gelip Side, Alanya dolaylarına giderken kıyı boyunca izlenen, Sillyon kenti ile deniz arasından geçen rahat ve gerçekten pek güzel doğal yol olsa gerektir.

16. *Sbila, Sibila, sibela*

Anadolunun en önemli vâdi-geçitlerinden biri içinde, Göksu Vâdisinde, Mut'un kuzey yakınında bir tarihsel kentçik; Friedrich Barbarossa buraya uğramıştı.[24] Aynı kent bir ara, 5.yüzyılda, İmparator Leo'nun eşi Verina'nın adını yaşatmak için Verinopolis diye adlandırılmıştı.

Kent adının Sbila, Sibila, Sibela biçimlerinin hepsi, aslında, açıktır ki, swa (güzel, iyi, kutlu) öntakısı ile ela/ila yâni "geçit, boğaz" kök sözcüğünden türetilmiştir.

17. *Siblia/Soublaion*

Çivril yakınında Kûfi Çayı vâdisinde bulunduğunun kanıtlarını Belleten'in son sayısındaki yazımda verdiğim, ortasında bir zamanlar Myriokephalon kalesinin bulunduğu, 1176 yılında pek ünlü ve pek önemli Myriokephalon Savaşının yapıldığı geçide Bizanslılar Siblia/Soublaion diyorlardı.[25] Besbelli, bu da yukarıdaki ad gibi Sw(a) - İla ögelerinden türetilmişti, onun aynı idi.

18. *Silenos*

Dionysos tanrının yoldaşı yaşlı Satyros'un adı. Bu Silenos inancı, Phrygia'da, Sultan Dağlarının doğu etekleriyle Akşehir gölü arasında uzanan, Midas Pınarı (şimdi, Ulupınar) ile ünlü çok önemli tarihsel doğal geçit ile bağlantılıdır ve bu bağlantı, Xenophon'da belgesini bulur.[26] Hellen dilinde hiç anlamı olmayan Silenos adının, Latin yazımındaki e'si, Hellen yazımında epsilon (E) değil, eskiden a'ya yakın değer taşıyan eta'dır (Hellen yazımındaki H). Adın Anadolulu öz biçiminin Silana yâni S(wa) - İlana, "Güzel geçit'sel"(ülke) olduğu, dolayısiyle geçide işaret ettiği açıktır.

19. *Ellopia'daki Ilion*

Bugünkü Yunanistanın kuzeybatısına düşen, ilkçağ Epeiros bölgesinde tam orta yerdeki Dodona kenti yöresine Ellopia (Hellen yazımının Lâtin yazısına çevrilmesinde, Hellopia) deniyordu ve burası, Pambotis Gölünden çıkan Thyamis Irmağının izlediği doğal geçidin doğu yanıdır. Aynı geçidin batı yanında, ırmak ağzından biraz içeride ve ırmağın kuzey yakasında bir Ilion kenti bulunuyordu.[27]

Şimdiye kadarki incelemelerimiz bize anlatır ki, Hellen ağzında Ellopia yâni Ellopa Yurdu biçimini almış adın aslı, Elluwa-Pa, yâni Ell(a)-uwa'nın, Ella'lık yöre'nin (karş. Arzawa, aslında Arza-uwa, orman-lık; Assuwa, aslında Assa-uwa, yerleşim-lik, kentleri bol yöre) Pa'sı (akarsuyu) idi. Bu, Thyamis Irmağının asıl adı ya da bir diğer adı olmak gerekir. Ilion adının anlam ve kökeni ise, tıpkı Anadoludaki Ilion adının anlam ve kökeni gibidir, o da geçit, boğaz'a işaret ediyor.

20. *Pisilis*

Kaunos ile Kalynda arasında, şimdi Sarı Germe denen yerde, deniz kıyısındaki ilkçağ kentçiği.[28] Burada tam kalıntılar alanında turistik tesislerin kurulması yakın zamanda büyük tepkiye yol açmıştı.

Kent adının Hellen ağzında büründüğü Pisilis biçiminde, sondaki -is, Hellen dilinde -lılar anlamına gelen -eis takısının kısalmışıdır (karş. Swarda/Sarda adından Sardeis, Sardis). Adın aslı, anlaşılıyor ki, Pisila idi. Bu sözcükte iki öge vardır: Pis(a) - İla. Dolayısiyle, Pisila, Pisa Geçidi demektir. Gerçekten de, deniz kıyısında Gümrük Tepe'nin üstüne (orada Leleg türü sur parçacıkları vardır) ve eteklerine yayılan tarihsel kent, adı geçen tepenin doğu yanındaki dar ve çamlık bir boğazla iç bölgeye bağlanır. Pisa'nın Luwi dilinde "katran, reçine" anlamına geldiğini sanırım; burada da, asıl konunun dışına çıkmamak için sözü bu kadarla keseceğim.

21. *Trogilos*

Luwi dilinden gelme Adranos, Akragas gibi adlarla yüklü Sicilya adasında, Syrakousai kentinin üç limanından, kentin kuzey yanında olanın adı.[29] Tro bölümündeki o, Hellen yazımında, uğa (w) sesine işaret eden omega ile gösterilir. Açıktır ki bu adın aslı, Truwakila yâni (O) truwa - k(a) - ila, "Odra Tapınağı Yerinin Boğazı" idi. Adada bir Adranos kenti ve orada Adranos tapkısı bulunduğunu Ploutarkhos'dan öğrendiğimiz için,[30] Adra/Odra adıyla burada da karşılaşmak bizi şaşırtmıyor. Karş. yukarıda No.2, Trogilion.

22. *Troilos*

Troia kralı Priamos ile eşi Hekabe'nin en küçük oğlunun adı.[31] Tro'nun

Pisilis'deki "Çamlık Boğaz'ın kuzey ucunda, ülke içine doğru çıkış yerindeki hellenistik çağ yapısının (geçidi denetleyen karakol?) kalıntıları.

o'su, bu örnekte de, Hellen yazımında, omega iledir. Böylece anlaşılıyor ki adın Tro bölümü, tıpkı Troia adındaki gibi (O)truwa'dan gelir, Adra/Odra tapınağı anlamındadır; ilos bölümü ise, Ilion adını açıklamak için uydurulan destan kişisinin, "Troia kralları soyunun atası Ilos'un adındaki gibi, gerçekte Ila'dan bozmadır. Dolayısiyle, adın aslı Truwila'dır, "Odra tapınağı (nın bulunduğu yerin, yâni Troia'nın) Geçidi, Boğazı" anlamındadır.

23. *Elluriya/Illuriya Dağı*

Hitit belgelerinde, adın her iki söyleniş biçimi anılıyor.[32] Bu ad, dağlar arasında büyük bir boğaza işaret ediyor olmalıdır: Luwi dilinde Ellura/Illura yâni Ella/Illa - Ura, Büyük Boğaz ve Hitit dilinde, "-yurdu" anlamında, -ia.

24. *Illyria*

İlkçağ Illyria'sı, Luwi/Pelasgos dilinden gelme adların, Yunanistandaki kadar bol sayıda göründüğü bir bölgedir; karş. Naissos yâni N(uw)a - İssos, Yeni-Kent;[33] bizim Üsküdar'ın adaşı Skodra, şimdi İşkodra[34] vb.[35] Dolayısiyle, Hellen ağzında Illyria biçimine bürünen adın aslının yine Ill(a)-Ura, Büyük Boğaz (Geçit) olduğunu ve Hellenlerin buna, kendi dillerinde de bulunan, "-yur-

17 Eylül 1176'da Bizans ordusunun Selçuklular tarafından, içinde Myriokepholon kalesi yıkıntılarının bulunduğu Siblia/Soublaion Geçidi'nde yok edildiği kader savaşının yeri olan geçit. Konuyla ilgili araştırma yazımız TTK Belleten'inin ilk çıkacak sayısında yer almaktadır. Geçidin topografyasının, savaş yeri üzerine Bizans kaynaklarında verilen bilgiye tıpatıp uyduğuna dikkat ediniz: Bir yanda yamaç, diğer yanda uçurum dibinden akan ve Eylül ayında bile suyu kurumayan bir akarsu (Civril yakınında Kûfi Çayı).

du'' anlamında -ia takısını eklediklerini anlayabiliyoruz. Adın kasdettiği geçit, belki bu dağlık ülkenin dağlar arasındaki önemli doğal geçitlerinden biri idi, belki de ince uzun bir su geçidi görünüşünde olan Adria Denizi idi.

25. *Illyria/Alori*

Bizans imparatorluğunun İran sınırında, Ermenilerce adı Alori diye söylenen bir bölgenin Bizans kaynaklarında, örneğin imparator Konstantinos Porphyrogennetos'un yapıtında, Illyria diye anıldığını görüyoruz.[36] Honigmann bu yöreyi, Arminea Byzantina haritasında, Bingöl Dağı kuzeydoğu yanında, Tekman-Hınıs arasında ana yolun izlediği geçit dolayları olarak işaretliyor, ancak kesin kanıtı bulunmadığını bir soru işaretiyle belirtiyor. Bu yörenin adı da İll(a) - Ura, Büyük Geçit/Boğaz'dan gelmiş olabilir.

Bizans İmparatorluğu'nun İran sınırında, Ermenilerce adı Alori olarak adlandırılan bölgenin Bizans kaynaklarında Illyria olarak anıldığını görebiliriz. Honigmann'sa bu bölgeyi, kesinleyememekle birlikte Arminea Byzantina haritasında, Tekman-Hınıs arasında işaretliyor.

26. *Illyrisos*

Procopius'un, ''Bayındırlık yapıtları üzerine'' adlı kitabında anılan[37] bir geçit. Lice'den Erzurum'a giden yol üzerindeydi. Honigmann'a göre, Bingöl kuzeydoğusunda Gönik Suyu vâdisinde olmalıdır. Bu adın da, bir Illa-Ura'daki issos'a (yerleşim'e) işaret ettiği kanısındayım.

Sonuç: Böylece, Luwi/Pelasgos kültüründen gelme tarihsel adların görüldüğü yörelerde karşılaştığımız, Luwi/Pelasgos dilinin ila/illa sözcüğünden türetilmiş görünen 26 ad incelenmiş oldu. Bunların büyük çoğunluğunun bir boğaz'a, geçit'e işaret ettiği hakkında kesin güven duyabildik, kiminde ise yalnız bir olasılık gördük, ama hiç olmazsa bir olasılık gördük. İncelememizi gelecek yazıda da sürdürecek ve P(a) -Ela, yâni Su- Geçidi ögelerinden türetilme Pela sözcüğünü içeren adları gözden geçireceğiz; bu arada, Pelops'un ne idüğünü de öğrenmek fırsatını bulacağız. □

Bebek Dionysos'a dadılık eden Silenos. Roma çağı yapıtı heykelden ayrıntı. Münih, Glyptothek.

[1] *Ali M.Dinçel*, Eski Anadolu dillerine giriş, s.46 başı.
[2] Bkz. geçen sayıdaki yazımızda dn.3.
[3] Tros da bunun babası imiş; Troia adı onun adından gelmiş (Iliada V 265, XX 230,232).
[4] *A. Millet*, Introduction à l'étude comparative des langues Indo-Europeennes, librairie Hachette, 8. bsl., Paris 1937, s.421.
[5] *Strabon*, 14 I 13.
[6] Karş. Tarih ve Toplum, Ekim 1989'daki yazımızda dn.20.
[7] *Ramsay*, s.208 No.17.
[8] Kar, Kra, Kro, Akra, Akro çeşitlemeleri de bulunan bu sözcükten türetilmiş tarihsel coğrafya adlarının pek kabarık listesi Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi (THİT) c.I'in bir kat genişletilerek hazırlanmış (şu sırada dizgisi bitmiş ve sayfa düzenlemeleri yapılmakta) olan 2.bsl. metninde aktarılmaktadır.
[9] Odysseia, XXIV 72-81.
[10] *Van Windekens*, Le Pélasgique, Louvain 1952, s.37-38.
[11] *Xenophon*, Hellenika, 3 II 17 ve 4 VIII 17.
[12] *Pausanias*, 3 XXV 4.
[13] *Ramsay*, s.390 dn.2, ayrıca kitaba ekli haritalar.
[14] Türk Ansiklopedisi, ''Ailana'' maddesi.
[15] Türk Ansiklopedisi, ''Abila'' maddesi.
[16] Su anlamında (aqua benzeri akha'nın çeşitlemesi) aba/apa/pa'ya derginizin Ekim 1989 sayısında çıkan yazımızda dn.28'de değinilmiştir. Konu, THİT c.I,2.bsl.'da ayrıntılı olarak ele alınıyor.
[17] *Bayburtluoğlu*, Lykia, s.48; *George E.Bean*, Lycian Turkey, s.101-103.
[18] *George E.Bean*, a.g.e., s.102.
[19] Iliada, II 698.
[20] *Herodotos*, VII 33.
[21] *Thoukydides*, IV 13.
[22] Odysseia, IV 365, 385.
[23] Luwi dilinde ve ondan etkilenmiş dillerde Pura/Pria sözcüğünün ve bundan türetilmiş Puranda, Priene, Prousa, Prymnessos, Priamos gibi adlar içindeki bu kök bülümün, surla çevrilmiş kent yâni hisar anlamında olduğu THİT c.I,2.bsl., bölüm 17 II'de ortaya konmaktadır. Aynı kitapta ayrıntılı olarak incelenen uwa takısının, genelde -lık takımızla aynı anlamda olduğu; buradan (Türkçenin odunluk, samanlık vb. adlarındaki gibi) yapı'yı ve o arada tapınağı anlattığı, derginizin Ekim 1989 sayısında çıkan yazımızda dn.20'de kısaca belirtilmişti. Te'nin kam, baş kam anlamına geldiğinin kanıtı ise Amasyadaki Aynalı Mağara üzerindeki ''Tes, Arkhi Iereus'' yâni ''Tes, Baş Kam'' yazısıdır, ayrıca Miletoslu bir kam tarafından kuruldu denen Teionyâni Te-ion, Te-yeri kentinin adı içindeki kök bölümdür (Teion, şimdiki Filyos/Hisarönü'nün ilkçağdaki atasıdır).
[24] *Ramsay*, s.381 No.26, s.505.
[25] *Ramsay*, s.147, bunun Dinar kuzeybatı ilerisindeki Düzbel adlı geçit olduğunu sanıyor.
[26] *Xenophon*, Anabasis, I II 13.
[27] *Arrianos*'un Türkçe çevirisinde c.II sonundaki ''Eski Çağda Yunanistan'' haritasına bkz.
[28] *Strabon*, 14 II 2.
[29] *Thoukydides*, VI 99.
[30] *Ploutarkhos*, Timoleon'un Yaşamı, 12 ve 16.
[31] Iliada, XXIV 237.
[32] *Hayri Ertem*, Coğrafya adları dizini, s.177 başı ve s.181 başı.
[33] Şimdi, Niş.
[34] Anlamını gelecek sayıdaki yazımızda ortaya koyacağız.
[35] THİT c.I, 2.bsl.'da pek çok örnek daha veriliyor.
[36] *Honigmann*, Bizans devletinin doğu sınırı, s.191-192'de dn.12.
[37] *Procopius*, De Aedificiis, 3 III 3; *Honigmann*, s.16.

Doğu'da Şarabın Tadı

Çeviren: Tanıl Bora

PETER Heine: *Weinstudien, Untersuchungen Zu Anbau, Produktion und Konsum des weins im arabisch - islamischen mittelalter* [Şarap Araştırmaları. Arap-İslâm Ortaçağında Üzüm Ziraatı, Şarap Üretimi ve Tüketimi üzerine Araştırmalar] Wiesbaden: Harrassowitz 1982. XIX, 134 s., 4 tablo 58.-DM.

Peter Heine'nin *Weinstudien*'ı [Şarap Araştırmaları], Franz Rosenthal'in *The Herb, Hashish versus Medieval Muslim Society* [Ot; Haşhaş, Ortaçağ İslâm Toplumuna Karşı] (Leiden 1971) kitabının izinden gidiyor. Yazarın bu konudaki ilgisini, diğer yayınları da ortaya koyuyor: *Wein im islamischen Mittelalter?* [İslâm Ortaçağında Şarap?] Wiesbaden: Şarap Tarihi Derneği 1980. *Schriften zur Weingeschichte. [Şarap Tarihi Yazıları] (53) (Satışı yok) ve Wein und Tod. Überlegungen zu einem Motiv der arabischen Dichtung* [Şarap ve Ölüm. Arap Şiirindeki Bir Motif Üzerine Düşünceler]. WO 13 (1982), 114-126 (Yazarın açış tebliğinin, kendisi tarafından gözden geçirilmiş metni). Bu kapsamlı konu, maddî ve iktisadî-toplumsal veçheleriyle ele alınıyor. Araştırmanın mekânına ve zamanına ilişkin kısa bir tanımdan ve en önemli kaynak gruplarının sayılmasından sonra, şarabın üretimiyle ilgili iki bölüm geliyor. Bölüm 1: Üzüm ekimi, toprak, asma türleri, ürünün işlenmesi, şarabın üretilişi ve depolanması. Burada yazar, araştırması için seçtiği ana bölge Arap-İslâm Doğusu (Mısır, Suriye, Irak) olmasına rağmen, daha çok Batı (İspanyol-Arap) kaynaklarına dayanıyor; bu, gelenekler ve bugüne aktarılan bilgilerin durumuyla ilgili bir şey. Genel olarak, bu öncü derleme çalışmasının sorunu, araştırma nesnesinin mekânsal ve zamansal sınırlarının çizilmesiyle ve isabetli ifadelerin kullanımıyla ilgili. Yalnızca "Arap-İslâm Ortaçağı", "Arap Ortaçağı" ve "İslâm Ortaçağı" kavramlarının kesinliksiz kullanımı bile, bu sorunu ele vermeye yetiyor. İslâm Ortaçağının Avrupa'nın etkisi altına girene kadar (18. yüzyıl) olan gelişmesi üzerine yapılan kısıtlı açıklama (s.XIII), yeterli olmaktan uzak. Kullanılan kaynakların önemli bölümü, İ.Ö.900-1500 dönemine ait. Şarapla bağlantılı maddî kültür ve törelere ilişkin söylenenlerin geçerliliği, çoğu kez, ancak sözü geçen bu kaynaklara dayanarak çıkarsanmak zorunda kalınmış. Örneğin İran'ın araştırmadan dışlanması (böylelikle salt Arap Ortaçağının kapsanması), orayla ilgili olarak daha birçok yeni malzeme ve yeni kaynağın ortaya çıkacağı beklentisine dayanıyor gibi görünüyor; fakat bu, nesnel haklılığı olan bir tercih değil. Öte yandan, kaynaklar arasında (s.129) *Kâbusnâme* gösterilmiş; buna göre, Ömer Hayyam'a atfedilen *Nevruznâme* (Editör Ali Haşurî, Tahran 1978) gibi eserlerin ve Pars şiiriyle ilgili kaynakların da gösterilmesi gerekirdi.

Araştırmanın ikinci ana bölümü: Şarap ve tüketimi, birey üzerindeki etkileri, iktisadî önemi, devletin ve toplumun şaraba karşı tutumu. Bu konulara, III. Bölüm'de, "Arap Kamu Hayatında Şarap" (s.44 vd.) gibi biraz da yakışıksız bir başlık altında geçiliyor. Ne var ki tutum ve davranış biçimleri olarak sözü edilenler, Müslümanlığın, Kur'an'daki şarap yasağından ve bu konunun İslâm hukukundaki ele alınışından türetilen genel tavrından ibaret. Konunun dinî-hukukî veçhesi birkaç cümleyle geçiştiriliyor (kaynakçada temel başvuru kitaplarından da söz edilmemiş); öyle ki, bu eksikliği gidermek için mutlaka şu esere gönderme yapmak gerekiyor: J.Wensinck: *Khamr, juridical aspects* [Hamr, Hukukî veçheleri]. EI IV içinde, 994-997; ilgili literatürle birlikte. Benzeri bir betimleme kesinliksizliğine, yazarın yukarıda zikredilen *Arap Ortaçağında Şarap?* adlı yazısında, hamr'ın, İslâm hukukundaki mekruh'un anlamıyla tanımlandığı yerde (s.9) de rastlıyoruz; oysa bütün hukuk okulları, bu kavramı haram/muharrem kavramları çerçevesinde sınıflamaktadırlar. Müslüman toplumunun şaraba ve şaraptan haz almaya karşı daima değişken olan, kimi zaman aşırı eleştirelleşebilen tutumu, daima bu konuda farklı yaklaşımlara sahip olan başka inançtaki azınlıklarla (Hıristiyanlar, Yahudiler, Zerdüştçüler) birarada yaşamış olmasının damgasını taşır.

Daha sonraki iki bölümde ise şunlar ele alınıyor: IV Ticaret, Satış, Fiyatlar, Vergiler: V Tüketim, şarabın nerede ve nasıl içildiği, insanlar üzerindeki etkileri. Özellikle en son bölümde ele alınan temel kavramların, sözcüklerin eklemlenmesi, bir hamriyat (şarap şiirleri) motifleri derlemesi niteliğinde. Edebî kaynaklarla uzman tarihçiliğin, tıbbın veya ziraatçiliğin kaynaklarının birbirinden yeterince ayrıştırılmaması, çalışmanın bir zaafı (Bu konudaki bir eleştiri için: B.Spuler, *Der Islam* 61 [1984] içinde, 117). Kitabın sonunda, asma türleriyle ilgili Arapça isimlerin dizini ile bir kısaltma ve kaynak dizini yeralıyor. Kitap, kendi içinde ayrıca temel kavramlara göre sınıflandırdığı konu başlıklarını kesin ve açık bir şekilde bölümlendirmesiyle mükemmel ve daima el atılacak bir başvuru eseri; içindeki Arapça ve Avrupa dilleriyle hazırlanmış kavramlar dizini, değerini önemli ölçüde yükseltiyor. Yedi tasvir içeren dört tablo, eseri resimliyor; ne yazık ki yayınevi, çoğu, şarap tarihiyle ilgili olarak burada zikredilen makalede kullanılanların aynısı olan bu güzel resimlerin basımında, renk kullanmaktan kaçınmış.

Yazar, İslâmî Doğunun kültür tarihine önemli bir katkıda bulunuyor. Nesnel bir bölümlemeye sahip başvuru eseri olarak; bu bakımdan, kendisinden önce yazılmış ve bu yazıda da zikredilmiş olan Wensinck'in makalesi ile J.E.Bencheikh'in hamriyat'a ilişkin ayrıntılı şiir kavramlaştırması (loc.cit.988-1009) karşısında açıkça zayıf kalan, J.Sadan'ın *Khamr; as a product* [Bir Ürün Olarak Hamr] (EI, IV içinde, 997-998) makalesi için eşi bulunmaz bir tamamlayıcılık özelliği arzediyor. Yazara heyecanlandırıcı çalışması için teşekkür ederken; bu öncü çalışmanın kaçınılmaz kesinliksizliklerini ve sınırlılıklarını, bölgesel ve zamansal olarak daha kısıtlı, daha ayrıntılı, farklı kaynaklara yönelen kısmî çalışmalarla tamamlayarak aşacak öğrenciler ve izleyiciler bulması yönündeki arzumuzu da ifade edelim. □

MANFRED KROPP, Heidelberg

Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft Band 137, Heft 2 (1987)'den çeviren Tanıl Bora.

Pieter Brueghel'in oğlu Büyük Jan Brueghel'in Bir Tablosundaki Çiçekler

JAN Brueghel, ressamlık kariyerine ölü doğa (natürmort) veya çiçek ressamı olarak başlamadı. 1604'de Prag'da, Kral II. Rudolf'un sarayında bulunduğu sırada görme fırsatı bulduğu Hoefnagel, Savery ve de Gheyn'in resimleri, onda ölü doğa ve çiçek resimlerine yönelik merakı, yönelimi başlattı. 1605'de yaptığı ilk çiçek çalışmasında, masa üzerine konmuş vazodaki bir buket çiçeği resmetti; bu tarz, Savery'nin alışkanlığı idi. Tam 58 türden toplam 72 parça çiçeği içeren bu resim, J. Brueghel'in konuya ilk adımı olmasına karşın, Hollanda çiçek ressamlığı geleneğinin erken dönem başyapıtlarından biri sayılmıştır. J.Brueghel, çiçek resmi yapmayı sürdürdü. 1606'da yaptığı (ve şu anda Milano'da bulunan) bir resim hakkında, dostu Kardinal Borromeoging'e şöyle yazmıştı: "Bu resimde, yapabileceğimin en iyisini yaptım. Şimdiye dek hiçkimsenin, bunca zahmetli çalışarak bunca çok türden ve ender bulunur çiçeği birarada resmetmiş olmadığını sanıyorum." Berlin Preussischer Kulturbesitz Müzesinde bulunan (ve bu yazının konu aldığı) resim de, içerdiği çeşit ve harcanan zahmet bakımından, sözü geçen 1606 resminden aşağı kalır değildir.

1619/1620 yıllarında yapıldığı anlaşılan "bizim" resim; buketin büyüklüğüne karşın çiçeklerin aşırı yoğun, içiçe olmayan görüntüsüyle, çelengin ve kırmızı frenküzümünün zemindeki dengeli yayılımıyla, vazodaki desenin simetrikliğiyle, bütünlüklü bir kompozisyon örneğidir. J.Brueghel, ilk resimlerinde, çiçekleri mozaik gibi, dipdibe, içiçe resmederken; olgunluk dönemindeki bu resimde buketin genel görüntüsü -"kalabalıklığına" karşın- daha "seyrek" bir izlenim sunmaktadır. Işığın sistematik bir şekilde aşamalı yansıtılmış olması da, kompozisyonun bütünlüğünü geliştiren bir etkendir. Ön cephedeki çiçekler parlak ışık altında renklerini bütün canlılığıyla gösterirken; orta ve arka cephedekiler giderek kısılan ışık altında matlaşıyor, sonuçta karanlığa (yani toprağa) dönüşeceklerini düşündürüyorlar.

Jan Brueghel'in bu tablosu, yapıldığı dönemde Hollanda'da çiçek kültürünün ne denli geliştiğini ortaya koyuyor. Söz konusu dönemde Hollanda'da çiçekçilik (genel olarak botanik) şifalı ot yetiştiriciliği ve bilgisi ile sınırlı olmaktan çoktan çıkmış, başlıbaşına bilim haline gelmeye yönelmişti. 16. yüzyılda gerçekleşen coğrafî keşiflerle, uzak diyarlardaki çiçek türlerine olan ilgi artmaktaydı. Yabancı çiçek türleri, soyluların ve zengin burjuvaların botanik bahçelerinde yetiştiriliyordu. Çiçeklerin "yabancılığı" ve ender bulunurluğu, pazar değerlerini de yükseltiyordu. 17. yüzyılın başlarında, özellikle Kuzey Hollanda'da, başta değişik lâle türleri olmak üzere birçok çiçek, büyük paraların döndüğü, sırasında servetlerin batırıldığı spekülasyon nesneleri haline gelmişti. Bu "lâle-deliliği" ölü doğa ressamlığının da yayılmasına, gelişmesine kaynaklık etmiştir.

Jan Brueghel, ender bulunur çiçek türlerini, 1610'lardan sonra sık sık yanında kaldığı, Güney Hollanda Kral Naibi Arşidük Albrecht'in Brüksel'deki sarayının bahçesinde gözlemleme fırsatı bulmuştur. Mektuplarında, taslaksız olarak, doğrudan nihaî resim üzerinde çalıştığı için, özellikle dört ayda,

Tablodaki çiçeklerin numaralandırılmış çizimi.

ağır ağır serpilen çiçek türlerini resmetmenin güçlüklerinden yakınıyordu. Çiçek türlerinin açma, serpilme zamanları farklılaştığı için, hepsini gözlemek uzun süreli ve zahmetli bir çalışmayı gerektirmekteydi. Elbette Jan Brueghel, çiçek çalışmalarının ilk yıllarında bu çabayı fazlasıyla harcadıktan sonra, en eksotik ve ender bulunanları da dahil olmak üzere, geniş bir "çiçek resmi" kataloguna sahip olmuş; dolayısıyla bir noktadan sonra, atölyesinden fazla çıkmadan, değişik buket bileşimleri üzerinde çalışma rahatlığına erişmiştir.

Jan Brueghel'in çiçekleri "portre" denebilecek ölçüde aslına sadık bir şekilde, güzelliklerini, canlılıklarını öne çıkararak resmetmesi, nesnelci-doğacı bir bakışı yansıtır. Dönemin Hıristiyan ahlâkı ve kültürü içinde, çiçeğin ölümlülüğe mahkûm, geçici güzelliği, dünyevî hayatın fanîliğinin simgesel göstergelerinden biri sayılırdı. 17. yüzyılda gene Hollanda'da yapılmış bir çiçek tablosunun altında yeralan şu dizeler, bu düşünceyi belgeler:

"Ne bakarsınız, ne görürsünüz o güzelim çiçeklerde? / Güzellikleri pek ömürlü değildir, kaldıkça güneşte / Yalnızca Tanrı kelâmıdır ebediyen açan, çiçeklenen / Geri kalan herşey, dünyada, dönüşür sonunda hiçliğe." □

"Köylü" Peter Brueghel'in küçük oğlu Büyük Jan Brueghel'in (Brüksel 1568-1625 Anvers) 1619/20 dolaylarında yaptığı bir tablodaki çiçekler.

Çiçeğin Türkçe adı	Çiçeğin Latince adı	Çiçek açma zamanı	Avrupa'da ne zamandan beri yetiştirildiği
1. Şam gülü	Rosa damascana	Haziran-Temmuz	1573
2. Bahçe şamdan ç.	Calcodula officinalis	Hazira-Güz	16. yüzyıl sonu
3. İspanyol çörekotu	Nigella hispanica	Haziran-Ağustos	1596
4. Sarı süsen	Iris psoudacorus	Mayıs-Temmuz	yerli
5. Lâle	Tulipa	Nisan-Mayıs	16. yüzyıl ortası
6. Doğu zereni	Narcissus tazetta	Mayıs	1557
7. Ak zambak	Libium mandidare	Haziran-Temmuz	en eski süs bitkilerinden
8. İngiliz süseni	Iris xiphioides	Haziran	1568
9. Ateş zambağı	Libium bulhilerum	Mayıs-Haziran	1596
10. Dağ lâlesi	Anemorie gavonina	Mayıs-Haziran	16. yüzyıl sonu
11. Mor süsen	Iris germanica	Mayıs-Haziran	yerli
12. Adi satranç ç.	Priccillaria melengria	Nisan-Mayıs	1572
13. Gerçek şakayık	Paeonia articinalis	Mayıs-Haziran	1500'den önce
14. Kartopu	Niburnurn opulus	Mayıs-Haziran	yerli
15. Su nergisi	Caltha palustris 'multiplex'	Mart-Mayıs	yerli
16. Unutma beni ç.	Myosotis alpestris	Mayıs-Haziran	yerli
17. Köpek menekşesi	Viola caoina	Nisan-Haziran	yerli
18. Müge	Convallaria cnajalis	Mayıs-Haziran	yerli
19. Filbahri	Philadelphus coromarius	Haziran-Temmuz	yerli
20. Taçlı kır lâlesi	Anemone coronaria	Nisan-Mayıs	1596
21. Peygamber ç.	Centaurea cyanus	Mayıs-Temmuz	yerli
22. Adî şebboy	Mathiola longipetala	Mayıs-Haziran	16. yüzyıl
23. Şair zereni	Narcissus poetius	Nisan-Mayıs	1600 dolayları
24. Hüsnüyusuf	Dianthus barberus	Haziran-Ağustos	1554
25. Kuş üvezi	Sorbus torminalis	Mayıs	yerli
26. Çayır nergisi	Narcissus pseudonarcissus	Nisan	1600 dolayları
27. Kuş kirazı	Prurnus padus	Mayıs	yerli
28. Sibirya süseni	Iris sibirica	Haziran	yerli
29. Türk zambağı	Lilium martagon	Mayıs-Haziran	yerli
30. Saçak karanfil	Dianthus superbus	Temmuz-Ağustos	1583
31. Piramit çan ç.	Campariola pyramidalis	Temmuz-Ağustos	1569
32. Fulya	Narcissus jonquilla	Nisan-Mayıs	1565
33. Yalancı karanfil	Lychnis chaipedonica	Haziran-Temmuz	1561
34. Yabani gül	Rosa canina	Haziran	yerli
35. İlkbahar hüzbesi	Leuojurn vernum	Mart-Nisan	1420
36. Adi leylak	Syringa vulgaris	Mayıs	16. yüzyıl ortaları
37. Ayı sarmısağı	Allium ursinum	Mayıs	1561
38. Zeren	Narcissus triandrus	Nisan-Mayıs	1579
39. Ada soğanı	Scilla bifolia	Mart-Nisan	1568
40. Gerçek Yasemin	Jaseminum officinale	Haziran-Ağustos	1548
41. Saman ç.	Helichrysum arenarium	Temmuz-Eylül	yerli
42. Çuha ç.	Primula auricula	Nisan-Haziran	yerli
43. Biberiye	Rosmarinus officinalis		eski şifa otu
44. Kırmızı frenk-üzümü	Ribes rubrum		yerli
Çelenkteki çiçekler			
1. Karanfil	Dianthus	Haziran-Ağustos	16. yüzyıl ortası
2. Zenbil ç.	Borago officinales	Mayıs-Temmuz	çok eski kültür bitkisi
3. Çuha ç.	Primula elusiana	Nisan	1583
4. Ufak Latin ç.	Tropaeloum minus	Temmuz-Eylül	1573
5. Siklamen	Cyclamen purpurasoens	Haziran-Eylül	1600

Çiçeklerin Türkçe, Latince adlarını, çiçek açma zamanlarını ve Avrupa'da ne zamandan beri yetiştirildiğini gösteren tablo.

Vezir Hâfız Veliyeddin Paşa'nın Gizli Kalan Ayaklanması

Bir Siyasal Yasaklama Örneği

NECDET SAKAOĞLU

Türkiye'nin sosyal tarihinin yazımı, hâlâ tam olarak gerçekleştirilemedi. Ezbere "teorik" tarih yapanlar konuşadursun, elimizde, bir senteze yetecek kadar birikmiş monografi yok. Sakaoğlu arkadaşımızın değerli yerel tarih araştırmasından genişleterek aktardığı bu episod, 19. yüzyıl başlarındaki feodal süreci, en bağnaz AÜT'çünün bile itiraz edemeyeceği bir açıklıkla ortaya koyuyor.

TAHTA çıktığı günlerde, Anadolu ve Rumeli âyanlarının imzaladığı Sened-i ittifak'ı, mutlak sultanlığına gölge düşürücü nitelikte bulan Sultan II. Mahmud (1808-39), Alemdar Vak'asından sonra taşra hanedanlarına karşı mücadele açtı. Amacı, eyaletlerin merkeze bağlılığını neredeyse "yok" düzeyine indiren ve her fırsatta ayaklanan; padişahı, devlet adamlarını ürküten derebeyi paşaları tasfiye etmekti. 1820'lere değin cesaretle sürdürülen bu mücadele sonunda Caniklioğulları, Çapanoğulları (Cebbarzâdeler), Karaosmanoğulları, Tirsiniklioğlu, Tepedelenliler, Pazvantoğlu, Tuzcuoğlu vb. birçok büyük derebeyi hânedanı etkinliğini ve bölgesel lordluklarını yitirdiler.

Sayılanlarla çağdaş olan Köse Mustafa Paşa Hanedanı, Divriği'de yerleşmişti. Vezir Köse Mustafa Paşa (ölm. 1802) ve oğlu Vezir Hâfız Veliyeddin Paşa (ölüm 1813) 1770-1812 döneminde Sivas, Diyarbekir, Rakka, Halep eyaletlerinde valilik, Keban Maden eminliği, Kuban ve Vidin cephelerinde serdarlık, Sürücülük, Muhafızlık, mutasarrıflık gibi birçok görevler aldılar. Bazan da iç sorunların bastırılmasında sorumluluk yüklendiler. Bununla birlikte, Osmanlı vak'anüvislerinin kendilerinden pek az söz ettikleri görülmektedir. Hattâ Veliyeddin Paşa, genel Osmanlı tarihlerinin dışında kalmıştır. Oysa adıgeçen; vezir rütbesiyle Sivas, Diyarbekir, Halep, Rakka valilikleri, Sinop Muhafızlığı, Alâiye, Niğde mutasarrıflığı yapmış, cephelerde görev almıştır. Bunlar bir yana, 1812-13'deki ayaklanması; Orta, Güney ve Doğu Anadolu bölgelerinin kavşağında ciddi sorunlar yaratmasına karşılık, dönemin yöneticilerince konan "sansür ve yasak" yüzünden tarihlere geçmemiştir. Denilebilir ki Veli Paşa ayaklanması; aynı biçimde yayın yasağı uygulanan ve bu sebeple bugün bilinmeyen onlarca ayaklanmadan sâdece tekidir. Gerçekleyin, Sultan II. Mahmud döneminde, devletin yüz yüze olduğu iç ve dış büyük sorunlar dikkate alınarak, iç zaafın doğurduğu birçok olgu ve olay; "mühimme-i mektum" (önemli gizli işler) kodu ile izlenmiş ve yönlendirilmeye çalışılmıştır. Dönemin tarih yazıcıları bu tür belgeleri kullanamadıklarından da toplum olaylarının birçok yönü tarih dışı kalmıştır. Bu saptama, en az sergilenecek olayın sebebiyet verdiği sosyal bunalım kadar dikkat çekicidir.

Hâfız Veliyeddin Paşa'nın, Akçadağ aşiretlerini, kişisel ihtiraslarına âlet ederek bölge halkını bir kan ve ateş cehennemine nasıl sürüklediğini; olgunun başlangıcı ve sonuçları ile Topkapı ve Başbakanlık arşivlerindeki resmî belgelerden, bir nebze de halk belleğinde yer eden sözlü tarih bilgilerinden özetleyeceğiz:

Babası Köse Mustafa Paşa, mirmirân rütbesiyle Divriği mütesellimi iken, olasılıkla 1760'larda doğan Veli'nin eğitimi konusunda hiçbir bilgi yoktur. Adının önünde "hâfız" bulunduğuna bakarak onun Kur'an okumayı öğrendiğini söylemek mümkündür. Ama, taşra hanedanlarının giderek güçlendiği, yönetime kafa tutmayı alışkanlık edindikleri bir sırada doğan Veli'nin, babasının nüfuzuna dayanarak kolayca yükseldiği anlaşılıyor. O, öteki hanedan çocukları gibi, mutlaka av ve oyun peşinde zaman geçirerek "deneyim" kazanmış olmalıdır. Nihayet 1780'lerde de "Mustafapaşa-zâde Hâfız Veliyeddin Bey" kimliğiyle kapıcıbaşılık rütbesi aldığı görülmektedir. 1790'da, babasının mal varlığı -Keban Maden Eminliğinden borcu sebebiyle- müsadere edilirken onun da bu işlemden kurtulamadığı belgeleniyor. Çok geçmeden, Mustafa Paşa'nın 1795'de Rakka Valiliğine atanmasıyla birlikte Veli Beyin de nüfuz kazandığı ve Divriği mütesellimi olduğu anlaşılıyor. 1800'de babası Sivas Vali-

liğine atanınca onun da "fermansız ve şartnâmesiz" Eğin voyvodası olması çalkantılara yol açmıştır. Veli, asıl görevi bu kasabadaki yolsuzlukları ve zulümleri kaldırmak iken peşine kattığı deli, tüfekçi (başıbozuk) askerleriyle Eğin'e korkulu günler yaşatmıştır. Kemah'ın, Kuruçay'ın, Eğin'in zorba serdarlarıyla anlaşıp köyleri bastırmış; mukataa alacağı bahanesiyle para toplatmış; sözde, salyane tahsili ve denetim gerekçesi ile her tarafa adamlarını koymuş; kürt çeteleri yollara bellere salmıştır. Sonraki gelişmeler daha enteresandır: Veli, eski Eğin serdarı Mehmed'i ve kardeşi Hasan'ı, senetsiz para toplamakla görevlendirir. Canından bezen halk; İstanbul'daki zengin ve etkin hemşehrileri aracılığı ile durumu hükümete bildirirler. Veli Bey'le yandaşlarının başkentte yargılanmaları için ferman çıkartılır. Bunu öğrenen Veli Bey, bir alay başıbozukla Eğin'e baskın düzenler. Kasabanın ortasında, voyvoda Abdülbaki Bey'in kuvvetleriyle "harb" yaparlar. Eğin Nâibi'nin ilâmına göre "-çevredeki kürtleri ve eşkıyayı başına toplayıp Eğin'e daha büyük bir saldırı düzenlemek niyetindedir. Halk her gün bu korkuyla yatıp kalkmaktadır. Çünkü Veli, adamlarına, çarşıyı, hamamı, mahalleleri, köyleri bastırmış; herkesi haraca bağlamıştır. Veli'nin kasabadan topladığı cerime akçesi 325.526 kuruşa ulaşmıştır." Veli Bey, yaptıklarıyla yetinmez. Sivas Valisi olan babası Mustafa Paşa'yı da eyalet askeriyle Eğin'e yürümeye iknâ eder. Oysa aynı günlerde Mısır seferinden dönen Sadrazam ve Serdar-ı ekrem Yusuf Ziya Paşa, Sivas sınırında Mustafa Paşa ile buluşup oğlunun yakışıksız hareketlerini önlemesini istemiştir. Eğin'e yakın Pingân köyünde üslenen Mustafa Paşa'nın eylemi, İstanbul'da duyulunca, tipik bir Osmanlı siyaseti sahnelenir: Diyarbekir Valisi Zühdü Paşa ile Sivas Valisi Mustafa Paşa'nın mansıpları becayiş yöntemiyle değiştirilir. Mustafa Paşa, o aralık eceliyle ölmüştür.

Veli'nin "büyük" oynaması bundan sonradır. Çünkü ona göre babasının vezir, vâli ve borçlu olarak ölmesi bir şanstı. Bunu kaçırmamak için de babasının eski dostu Sadrazam Yusuf Ziya Paşa ile sıkı bir "rüşvet" pazarlığına girişti. Devletin resmî mübaşirlerinin götürüp getirdikleri pazarlık mektupları olumlu sonuç verince Veli Bey; sadrazama 100 kese, "bazı yerlere" 50 kese, sadaret kethüdasına 15 kese, Bâbıâli ricâline 50 kese rüşvet karşılığında hem babasının vezirliğini, hem Sivas Valiliği mansıbını hem de -nasıl olsa ödemeyeceği- eski borçlarını yüklendi. Akıllı baba borçlu ölerek oğlunun borcunu kabullenmesi karşılığı vezirlik ve valilik elde etmesini sağlamış olmaktaydı. Gözünü para hırsı bürüyen ve karşıtlarınca "Kör Yusuf Ziya" olarak anılan sadrazam; Veli'nin mâsum Eğinliler'den gasbettiği paraların küçük bir bölümü önüne konunca onun vezirliğini Sultan III. Selim'e (1789-1807) önermekten çekinmedi: "-Veli Bey, babasının 1300 keselik borcu ile 165 keselik muhallefat bedelini, buna ilâveten 200 keseyi (yani rüşveti) kabul ediyor. Ayrıca daha önceki rüşvetten fazla olarak bana ve diğer görevlilere 215 kese ödeyecektir. Vezirlik verilerek babasının muhallefatı kendisine bırakılırsa uygun bir iş yapılmış olacaktır. Rüşvetleri peşin, borçları da taksitle(!) ödemeyi kabul etmiştir..." Padişahın bu takrire koyduğu hatt-ı hümayun düşündürücüdür: "Köse Paşa'nın Darbhâne'ye borcu vardı. İlk gelen paradan bu borç kapatılsın." Sadrazam bu buyruğu hasıraltı edip geleni kesesine atacaktır!

Böylece Vezir olan Hafız Veliyeddin Paşa'nın, 1802'den başlayarak sırasıyla Sivas'da, Rakka'da, Diyarbekir'de ve Halep'deki valilikleri, o günkü yönetim yaklaşımları açısından başarılı geçmiş gibidir. Eşkıya tepelemeleri, hükümetin buyruklarını zamanında uygulama, kolayca başardığı işler olmuştur. Hatta, "vezirlikten bıkıp biraz da serserilik yapmaya heves (!) duyan eski Anadolu valisi Gürcü Osman Paşa'nın tenkilini" de üstlendi. 1804'de Rakka ve Diyarbekir eyaletlerinin ikisi birden verilirken yazılan fermanda "-vüzerayı izâmin kör-güzar ve umur-âşinalarından olduğu" her görevi büyük bir dirayetle sonuçlandırdığı, övücü sözlerle vurgulandı. Rakka ve Diyarbekir bölgesinin bozulan düzenini, halkın güvenliğini sağlaması istendi: "-Sen ki vezirsin. İki eyaletin birden sana tevcihi sırf, memleketi düzene koyman ve etrafa dağılan halkı iskân etmen içindir. Halk üzerinden fesatçıların zulmünü kaldırmalısın. Mansıbını bayındır kılıp yoksul halkı allahın emaneti sayarak gözeteceksin vs." denildi. Gerçekleyin o yıllarda sözüedilen bölge Milli Timur'un sultası altındaydı. Milli oymağı, öteki göçebe oymaklarla birlikte bölgeyi teröre boğmuştu. Veli Paşa, bütün bir yaz boyunca bunlarla uğraştı. Ama, devletlileri rahatlatacak kesin bir sonuç alamadı. Milli Timur, astığı astık kestiği kestik egemenliğini yine de sürdürdü. Veli Paşa'ya verilen bir başka görev "Halep valisini, bu kente sokmak" oldu. Vezir Ebumerak Mehmed Paşa, Halep'deki ocaklılarla şeriflerin direnişini kırıp kente girememekte ve valiliğe başlayamamaktaydı. O dönemde bu, doğal bir durumdu. Çoğu paşa, bir eyaletten ötekine atandığında, yeni mansıbına ancak yanında götürdüğü kapı halkının gücüyle girebiliyordu. Çünkü halk, gelen valilerin, ayakbastı parası, kaftan, nal, mübaşiriye vb. paraları istemesinden bıkmıştı. Bu yüzden, valiler kente sokulmak istenmez; sokak kavgaları olurdu. Ebumerak Mehmed Paşa'nın durumundaki farklılık; o aynı zamanda Hicaz'da ayaklanan Vehhabilerin üzerine başbuğ atanmıştı. Kendi eyaletine hâkim olamayan bu paşa, her nasılsa Hicaz'daki ayaklanmayı bastıracaktı!.. İkincisi direnenler, şer odaklarıydı. Mehmed Paşa, hükümete yazdığı raporunda "-Memleket güvenliği için sert önlemler aldım. Ocaklıya ve şeriflere yüz vermedim. Yokluğumdaki olası ayaklanmayı önlemek için de her zümreden genci Cidde seferi için asker yazdım" demekte, fakat ne Halep'e girebilmekte ne Cidde'ye gidebilmekteydi. Kent, çevreden gelen kürt baskıncılar yüzünden kaynıyordu. Çarşılar yağmalanmıştı. İşte, bu vahim duruma müdahale etmesi Rakka Valisi Veliyeddin Paşa'dan istendi: "-Mehmed Paşa'yı Halep'e sokup görevine başlatması, suçluları cezalandırması" yazıldı. Veliyeddin Paşa, haytalardan bir tümenle Halep'e girdi. Ölçüsünü kestiremeyeceğimiz bir kıyım uygulayarak köşebaşlarına kelleler yığdırdı. Halep zindanları, boyunlarında demir lâleler ve zincirler taşıyan insanlarla doldu. Veliyeddin Paşa, elebaşı denen Siyakzâde'yi, kent sokaklarında kırbaçlatarak gezdirdikten sonra idam ettirdi. Halk ozanları bu trajik katliamı dizelerle öyküleştirdiler:

"Uzunçarşı'dan geçerken üstümüze doğdu nur
Cellat allahın seversen gâhi eylen gâhi dur

Ben neyledim şu paşaya çağırdı karşısına
Çifte tellâl tâyin olmuş Halep'in çarşısına

Perçemim al kan içinde
Katilimsin Halep hey!"

Veliyeddin Paşa, 1805'de Halep valiliğine atandı. Çevrenin büyük korkusu bu kez Delibaşı Kör İsmail'dir. Yüzlerce atlıdan oluşan çeteleri, kervanları vurmakta, köyleri basmaktadır. Veliyeddin Paşa, İsmail'in peşinde iken 1806'da görevinden alınarak Rus cephesine çağrıldı. Ama, yoldan geri döndürüldü ve Niğde Mutasarrıfı oldu.

Sonra, Divriği'de oturmasına izin verildi.

1808'de,Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'dan tüm vezirlerin bir defterini isteyen Sultan II. Mahmud, devletin bu en yüce rütbesini almış olanları tek tek tanımak istedi. Veliyeddin Paşa o günlerde "Divriği malikânesi mutasarrıfı" olarak memleketindeki lordluğunu sürdürüyordu. Bir yandan da kasabanın çevresiyle olan bağlarını en aza indirme çabasındaydı. Örneğin Arabkir voyvodasına yazdığı buyruldusunda: "-Divriği'den kol caddesi geçmediğinden kestirme oluyor gerekçesiyle tatarların postacıların yol bulmalarına izin vermeyeceğini, uğrayanları cezalandıracağını" uyarmaktaydı. Bundan, kasaba üzerinde mutlak egemenlik kurma ve eylemlerinin gelip geçenlerle dışarıya sızmasını önleme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bir yandan da gerektiğinde angaryaya koşmak, peşine asker olarak katmak ve ek gelirler sağlamak için, Aşudu bölgesine göçebe köyleri kurdurmaktaydı. Yerleşenler, yaptıkları her dam için 1 batman yağ, ektikleri tarlalar için de 1 çerik buğday yıllık ödeyeceklerdi. Osmanlı toprak düzeninde yeri olmayan bu uygulama, Anadolu derebeylerinin bir icadıydı. Bununla her güçlü, kendisine âdeta mütevazı bir teba ve ülk sağlıyordu. Veliyeddin Paşa'nın Divriği'deki lordluğu, 1809'daki kısa süreli Sinop Muhafızlığı ve Alâiye Mutasarrıflığı ile kesintiye uğradı. 1811'de "Divriği'de ikamet üzere" iken, hükümetçe havale edilen cizye ve mukatta alacaklarının tahsiliyle uğraşıyordu. Derebeyi paşalara karşı "yok etme" kampanyasını hızlandıran Sultan II. Mahmud'un; önerilerin ardındaki rüşvet ve iltimas çarklarını iyi bilerek sunulan her takriri onaylamaması, Veliyeddin Paşa'nın Kastamonu mutasarrıflığına atanmasına ket vurdu. Madenler Emini olmak isteği de, Sadaret Kaymakamının başkanlığındaki meşveret meclisinde uygun görülmedi. Rakka Valiliği önerildi. Ama, Veliyeddin Paşa, en kritik bir zamanda başına konan devlet kuşunun kadrini bilmeyerek kıpırdayanın canını almakta kararlı sultana demarşlarda bulunmaya başladı. Rakka valiliğini, Madenler Eminliği de verilirse kabul edeceğini yazdı. Bir yandan da sultanı ve yönetimi korkutmak için, çevredeki katilleri, soyguncuları sarayında ve palangalarında toplamaktaydı. Ayaklanmasından önce kendisine yazılan son hükümde: "-Sen ki paşasın. Bir süredir mansıpsız vilayetinde oturmaktasın. Senden iyi hizmet beklendiğinden Rakka tevcih edilmişti. Emre uyup gidecekken aykırı işlere kalkışman, padişahımızın, hakkındaki olumlu yargısını sarstı. Hele, ortalığı karıştıracak eylemlere yönelmen, vezirliğinin kaldırılmasına sebeptir" deniliyordu. Demekki onun, mansıpsız ve rütbesiz memleketinde oturmasına yine de göz yumulacaktı. Fakat öyle yapmadı. Divriği'den ve Eğin'den zorla para toplamaya, sanki vezirmiş gibi, sarayının önünde hergün mehter çaldırmaya cesaret etti. Kemah, Eğin, Arapkir, Keban, Divriği yörelerinin azgın çetelerini, kentlerdeki yeniçerileri el altından kışkırtmaya başladı. Divriği sancağı tımar askerinin cepheye gitmesini önleyerek onları da haydutluğa yöneltti. Eğin'deki zorbalıkları, yandaşı Kantoş Osman Ağa eliyle idare ediyordu. Keban emini'nin gönderdiği askerleri de Kemah derebeyleri Demir ve Fettah beyler tutsak ettiler. Bu sonuncular, Şırzı kalesinde üslenerek soygunlarını sıklaştırdılar. Veliyeddin Paşa'nın kayınpederi Bozok Mütesellimi Cebbar-zâde Süleyman Bey, gerçi tüm orta Anadolu'nun güvenliğinden sorumluydu ama, damadının menzillere, derbentlere haytalar yerleştirerek soygunlar yaptırmasına engel olamamaktaydı. İşte tam da bu günlerde, Sultan Mahmud, "mimli paşalar defteri"nden, sıranın Veliyeddin Paşa'ya geldiğini kararlaştırdı. Sırp ayaklanmasının sürdüğü bir sırada, elindeki 20 isimlik defterde, yalnızca onun adının önüne "ferman-ı kazâ" (öldürülmesi) hükmünün konması anlamlıdır. Padişaha ulaşan bilgilere göre suçları şunlardı: Haksız yere birçok kişiyi, idam ettirmek, tomruğa (hapisane) koydurmak, halktan para toplamak, vezirmiş gibi hareket etmek, asker toplamak, barut imal etmek, kale ve palanga yaptırmak vs... Halk belleğinde yer eden anılara göre de o; sarayının önündeki darağacında ya da kalede her gün bir kişiyi asıyor, ardından bir top attırıyor, böylece top sesini duyanlar, kimin öldüğünü, sıranın kime geldiğini düşünerek korkuya kapılıyor, evinden çıkamıyordu. Dükkanlar açılmaz, köylü kente inemez olmuştu. Kentin nüfuzlu kişilerini, kadıyı, müftüyü Purunsur deresinin kuytaklarında öldürtmüştü. İki kişi bir araya gelip konuşamamaktaydılar. Kuloğlu Mustafa Paşa'nın oğlunu değerli bir ata bindi diye öldürten Veli Paşa, Norşunlu çifte Veliler'in başlarını kestirip annelerine göndermişti. Zenginleri hapsediyor, ağır kurtuluş paraları aldıktan sonra bırakıyordu.

1812 sonbaharında ilk gizli emir Madenler emini Ahmed Paşa'ya yazıldı. "-Asi paşayı, ortalığı ayağa kaldırmadan yakalayıp öldürmesi, başını İstanbul'a göndermesi" istendi. Ne ki Veli, bu gizli fermanı, Ahmed Paşa'dan önce öğrendi. Maden askeri daha Divriği'ye yaklaşmadan o, Çamçıkı dağlık yöresine geçti. Keban, Kemah, Arabkir birliklerinin Divriği'yi kuşatması bir yarar sağlamadı. Ahmed Paşa Keban'a dönünce, Veli geri geldi ve "-Ahmed Paşa ile birlik oldunuz!" diyerek halka dönük zulümlerini daha da artırdı. Kayınbiraderi olan Cebbarzade Celaleddin Paşa'nın gönderdiği 1.500 askeri de halka musallat etti. Çâresiz halkın yapabildiği biricik şey bir ağıt yakmak olmuştur:

"Hey ilâhi zulüm arşa dayandı
Kadı, müftü al kanlara boyandı"

Ağır kış koşulları, zahire ve erzak kıtlığı, kasabaya karabasan gibi çökmüştü. Hükümet, bir çözüm olarak -onların

Köse Paşa Sarayı'nın 19. yy'daki durumunu g

...erin tanımına ve krokiye göre Günday Sıdal tarafından çizilmiş temsili resmi.

da ayaklanmacıya katılabilecekleri tehlikesini göze alarak- Veliyeddin Paşa'nın yakalanması ve idam edilmesi görevini, Cebbarzade Süleyman Bey'e ve oğlu Sivas Valisi Celaleddin Paşa'ya verdi. Bu evrede yazışmaları ünlü sadist diplomat Halet Efendi yürüttü. Halet Efendi, 25 Aralık 1812 tarihinde Madenler emini Ahmed Paşa'ya mektubunda şöyle yazıyordu: "-Sivas Vâlisi Celaleddin Paşa ile babası Cebbarzâde Süleyman Bey'in, Veli Paşa'ya gizlice yardımlarının önlenmesi için emirler çıkartıldı. Kemah, Divriği, Arabkir beylerine de buyruklar verildi. Padişahım ve ben, sizden Veli'nin başını istiyoruz". Cebbarzâde Süleyman Bey, o sıkışıklıkta isyancı damadına bir pusula uçurabildi: "-Devlet benden kesik başını istiyor. Kaçmaktan başka çâren yoktur. Firar et ki uygun bir zamanda devlete yalvaralım, affınızın ilacına bakalım." Veli Paşa bu uyarı üzerine Akçadağ'daki aşiretlere haber gönderdi. Onlar, boybeyleri Kasımoğlu Ali (Alov) Bey'le yardıma koştular. Korku içindeki Veli, Akçadağlılar'a sığındı:

"Adağında budağında
Kan kalmamış dudağında
Akçadağ'da bir yiğit var
O da Kasımoğlu ocağında"

Söylentiye göre 600 aşiret atlısının arasında, tam da görevli paşalar kasabayı kuşatmadalarken, dağ yollarını kullanarak Akçadağ'a kaçtı. Onun bu kaçışını ve benzeri öteki kaçışları en güzel, dönemin büyük ozanı Dadaloğlu anlatır:

"Arap atlar yakın eder uzağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir
Belimizde kılıcımız kirmanî
Taşı deler mızrağımın temreni,
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir."

Veli Paşa, arkasında aç, yoksul, bitkin, umutsuz bir kasaba halkı bıraktı. Hüseyin adlı birisinin İstanbul'a yazdığına göre "-Allah saklasın kasabanın ve köylerin, Veli Paşa tazyikinden içine düştüğü yokluk ve kıtlık, yakın vakitlerde hiçbir yerde görülmemiş" kertedeydi.

Veli Paşa ayaklanmasının 9 aylık safhası Akçadağ'da geçti. Sultanın atadığı yeni ölüm meleği ise Ruslara karşı Hacıoğlu Pazarı'nda kahramanca savaşıp tutsak düşen ve 1813'de özgür kalarak Sivas valiliğine atanan, orduda "Baba Paşa" olarak ünlenmiş Pehlivan Seyyid İbrahim Paşa'ydı. Atama fermanındaki buyruk şuydu: "-Sen ki vezirsin. Sivas eyaleti özellikle sana verildi. Vezirlik şânına yaraşır biçimde dâireni ve kapını düzenleyerek görevine gideceksin. Eğer Sivas'a varışına kadar Veli Paşa idam edilmemişse, Madenler Emini, Cebbarzade ve öteki sorumlularla yazışarak bu işi her şeyin önüne alacaksın. Göreyim seni." Veli de boş durmuyordu. Arkasını doğal bir kale görünümündeki Akçadağ'a dayamıştı. Şeyhuşağı, Polatuşağı, Keruşağı, Bilâmuşağı, Tataruşağı, Kubatuşağı, Kalikuşağı, Kadiruşağı, Kelikuşağı, Kasımuşağı oymaklarının koruması ve savunması altındadır. Şamanlı, Gürne, Kürecik, Levendoğlu oymakları da destekçileridir. Bu sayılanların devlete karşı yıllardır süregelen kırgınlıkları vardı. Akçadağ boybeylerinden Asaf oğlu Haydar'ın 1760'da kan davası güderek açtığı isyan bayrağına, devlet güçleri acımasızca yürümüş, yüzlerce aşiret yiğidi öldürülmüştü. Şimdi, âsi bir Osmanlı Paşa'sının başbuğluğunda intikam almayı düşlemekteydiler. Veli Paşa, salt Akçadağlılar'a güvenle yetinmeyerek çevredeki geçitlere, hanlara, köylere kâhyalarını, haytalarını casuslarını yerleştirmişti. Aldığı önlemler, Keban madeninden İstanbul'a gönderilmesi gerekli bakırın sevkini engelleyecek düzeydeydi. Kış, iklim ve arazi koşulları sâyesinde sessiz geçirildi. Ama, Akçadağlılar, yiyecek yokluğundan, Darendeliler'in saptamalarına göre dağlarda yayılmakta, ot yemekten gözleri şişmekteydi. Erzak tükenmişti. Bir anda uyandırılan aşiret heyecanı, açlığın amansızlığıyla pişmanlığa dönüşmeye başladı. Mart 1813'deki durum buydu. Darende voyvodası, bahar başında Madenler eminine gönderdiği raporunda "-Veli Paşa'nın çevresiyle iletişimi kesiktir. Tüm kasaba ve köyleri sıkı de-

*Veliyeddin Paşa isyanını bastıran, Akçadağlı âsileri yola getirmek için daha bir süre o yörede kalacağını bildiren Sivas Valisi Pehlivan Paşa'ya yardımcı olması için; Sultan 2. Mahmud'un, Madenler Emini Ahmet Paşa'ya gönderdiği gizli buyruk (*Başbak. Arşivi Mühimme-i Mektum Defteri *No: 6 Sf.166)*

netimde tutuyoruz. Akçadağlıların öyle sıkıntısı var ki ot yemek için dağlara düştüler." Sivas Valisi Pehlivan İbrahim Paşa da bilgiler toplamaktaydı. Üzerlerine yürüdüğünde Akçadağlıların, Mandalu, Hamullu, Çelgânlı, Rumyanlu, Türkmanlı oymaklarını da ayaklandıracaklarını, Darendelilerin, Akçadağlılara sonsuz kin beslediklerini öğrendi. Harekete geçmezden önce, ayaklanmaya katılması olası oymakları kazanmaya çalıştı. Veli'nin çevresindeki aşiret gücünün takviye almaması yollarını aradı. Veli Paşa'nın Divriği'deki oğullarını da Sivas'a getirtip tutuklattı. Madenler eminine, Çemişkezek voyvodasına buyruldular yazdı. Nihayet, ayaklanma olgusunun sekizinci ayında, anlı şanlı bir "iç sefer" başlattı. Bunda öylesine isabetli bir zamanlama yapmıştı ki, kayalarda asılı kalan, aşağılara inmeye korkan aç aşiret halkıyla Veli'nin arasındaki soğukluk giderek düşmanlığa dönmek üzere; kimi boybeyleri de Sivas'a giderek valiye sığınmış bulunmaktaydılar. Veli Paşa son zulümlerini bu berbat ortamda uyguladı. Pehlivan Paşa'ya sığınanların oğullarını işkenceye koştu ya da öldüttü. Yiğitleri ağır koşullar altında gece gündüz demeden uçuraklarda geçitlerde nöbete koydu. Aşağıdaki Arga köyünde, valinin görkemli ordugâhı kurulurken son destekçileri Kasımoğlu Alov, Çekov, Ferhat, Toska, Deli Emin ile durum değerlendirmesi yaptı. Pehlivan Paşa, ola ki dağdakilerin moralini bütün bütün bozmak için, her gün geçit törenleri düzenliyor, askerlerine cirit oynatıyordu. Akın akın destek birlikleri gelmekteydi. Düşman ve eşkıya peşinde koşmaktan yılmayan bu namlı vezire karşı, Veli Paşa da en güvendiği silahşörlerini Kurt Lapa boğazına yığmıştı. Ama, 1810'da bir avuç askerle Rus cephesinde Tatariçe zaferini kazanan Pehlivan Paşa'nın 300 aşiret yiğidinin direnişini kıramaması olanaksızdı. Nitekim boğazı tutanlardan 200'ü bir anda öldürüldüler. Bunların başları torbalara doldurulup katırlarla dağa yollandı. Ulaştırılan mesaj, ozan diliyle şuydu:

"Baba paşa geldi Akçadağlı belleki
Atar penbe (pamuk) gibi dağları belki

Baba der sarmışım herbir yanını
Batırırım Akçadağ'ın şanını

Veliyeddin Paşa gel çık dışarı
Alır Akçadağ'ı girer içeri
Veririm akibet Baba'ya seri."

Bu dizelerin ustası Meftunî ola ki isyanın gözlemcilerindendi.

Yazgının oyunu son anda, tıpkı bir öykünün düğüm-çözüm tadını verircesine, beklenmedik bir olayla gelişti. Akçadağ'ın sabırlı ve çatal yürekli kadınları, o ramazan gecesi gizlice toplandılar. Yolunda kocalarını kardeşlerini oğullarını ölüme gönderdikleri uğursuz

Osmanlı vezirinden öç almayı kurdular. Ellerinde kalın birer deynek, uykudaki Veli'nin çadırına yürüdüler. Gece karanlığında, öfke dolu, barok hotozlu kadınlar ürpertici bir ölüm mangası gibi çadıra girdiler ve korkunç deynek darbeleriyle Veli'yi cansız yere serdiler. Bununla, Osmanlı'ya duyulan kırk yıllık kinleri de bir parça yatıştı. Ertesi gün, cansız Veli, Baba Paşa'ya gönderildi. Vali, onu sanki canlı elegeçirmiş gibi, celladına, başını gövdesinden ayırmasını emretti. Başı, kelle götürücülerle İstanbul'a uçurturken cesedini de bir katıra bağlatıp memleketine yolladı. Veli'nin başı, İstanbul'da Bab-ı hümayun önünde yere atılıp teşhir edildi.

Sultanın gizli kalmasını istediği bir iç ayaklanmayı bastıran Pehlivan Paşa'ya onurlandırıcı fermanlar, emr-i şerifler yazıldı. "Sen ki Sivas vâlisi vezir-i gayret-semirim İbrahim Paşasın. Bu hizmetin nezd-i şâhânemde makbul olmağla seni teşrifat-ı mülûkâneme idhâl ile tâltif eyledim" diye başlayan emr-i şerifte; İbrahim Paşa'nın görevi gereği Akçadağ'a yöneldiği, Kurt Lapa boğazını tutan Şamanlı, Gürne, Kürecik, Keruşağı ve Levendoğlu eşkıyasını yenerek Akçadağ'a geçtiği, Veli Paşa'yı sağ(?) ele geçirdiği ve idam ettiği, aşiretten sığınanların güvenliklerini sağladığı, ancak bunlar ötedenberi, mal yağmalama, adam öldürme, ırza geçme eylemlerine alışık olduklarından, bir düzen vermek için bir süre daha bölgede kalacağı özetlendikten sonra "-Sen vezirlerim arasında isteğime uyan, sadık, gayretli, yiğit bir kişisin. Hizmetlerini pek beğendim. Seni ödüllendirmek, şânını yücelemek için, bir samur kürk ile bir kılıç lütfettim. Ulaştığında ululama ile karşılayıp kürkü giyer, kılıcı kuşanırsın" denmekteydi. (Unutmamalı ki, aynı sultan, birkaç yıl önce de başarılarından ötürü Halep Valisi Veliyeddin Paşa'ya benzeri sözlerle dolu fermanlar göndermişti.) Ard arda yazılan fermanlarda ısrarla şu konu vurgulanıyordu: "-Akçadağlılar, barındıkları arazinin sarplığından uzun zamandan beri bağlılıktan çıkmışlardır. Terbiye edilmeleri gerekmektedir. Şu sırada, Veli Paşa olayı sebebiyle yatışmış gözükmektelerse de bu kadarcık tenkil yetmez!.. Ordu döndükten sonra, öncekinden daha fazla düşmanca hareketlere kalkışacakları açıktır. Doğrusu bir zaman daha orada kalıp aşirete düzen vermek şarttır". Bu noktada, Osmanlı yönetim kadrolarının uyruklara bakışı açık: Veli bunalımıyla dökülen kanlar azımsanmakta, böyle bir operasyonun, gereksiz yere uzatılması istenmektedir. Gerçekleyin, Sultan II. Mahmud, reformcu girişimlerinde ıslahatla terörü, düzenle tenkili iç içe düşünmüştür. Ola ki döneminin çok çalkantılı geçmesinde bu anlayışının da etkileri vardı. Islahatla görevlendirdiği Pehlivan İbrahim Paşa ise gözü pek bir savaş adamıydı. Nitekim ondan aldığı raporlara dayanarak padişaha sunuşta bulunan Sadrazam şunları aktarıyordu: "-Kötü yaradılışlı boybeylerini, ağalarını öldürmüş, ileri gelenlerden 117 kişiyi de Darende'de kalebent ettirmiş. Akçadağ, Darende, Elbistan, Malatya ahalilerinin temsilcilerini Arga'ya getirtip bundan böyle bağlılıktan ayrılmayacaklarına ilişkin yeminlere çekmiş, birbirlerine kefil olmaya zorlamaktaymış. Sancağındaki karışıklıkları ve eşkıya baskılarını önleyemeyen Malatya Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa da karargâhına gelerek kendisini Malatya'ya dâvet etmiş. Şu sıra Moro adlı eşkıya Malatya'yı basıp kent kadısını katletmiş. Bir başka eşkıya sürüsü de Kilis'i yakıp yıkmış ve müftüyü öldürmüş..."

Bir güvensizlik batağının ortasında ordugâh kuran Pehlivan Paşa'nın 18 Kasım 1813 tarihli teşekkürnâmesinden, padişahın gönderdiği serasere kaplı kürkün, murassa kılıcın geldiğini, bunları getirenleri karşılamak için üç saat mesafeden karşılamaya çıktığını, kürkü giyip kılıcı kuşandığını, büyük alay ve şenlik düzenlediğini öğrenmekteyiz. Çevreye gönderilen müjdecilerin "Allah zâlimleri kahreder!" nidâlarıyla kent ve kasaba çarşılarında dolaşıp müjde akçeleri topladıklarını da şer'iye sicillerinde bulmak mümkündür. Ne ki, işin boyutu bu kadar değildir. Anadolu bir uçtan bir uca isyanlar, karışıklıklar, kıyımlar denizi gibidir. Bir Veli ve Akçadağlı ile ortamın durulması olası gözükmemektedir. Veli Paşa ayaklanması, yaşanan dramın bir kesitidir sâdece. Aynı yıllarda; Doğu Karadeniz yalılarında Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın ayaklanması, Güneyde Çermik Beyi Seyfullah'ın ve üzerine gönderilmişken aynı havaya uyup Harput kalesine bayrak asan Çötelizâde'nin ayaklanmaları sürmektedir. Maraş, Antep, Kilis, Çukurova, eşkıyanın ve zorba derebeylerinin zulümleri altında inlemektedir. Kalender Paşa, Kâve dağında yuvalanan Abdülfettah Uşağı Ağca'nın peşindedir. Halep, Kilis, Adana ve Payas'daki "haşarat" bu Ağca'dan buyruk almaktadır. Âsi Hamud Paşa, Kilis'i kana bulamakta, Küçük Ali oğlu, Çukurova'yı denetiminde tutmaktadır. Merzifon'dan Malatya'ya varıncayadek sayısız eşkıya grubu vardır. Moro, binden fazla atlı sergerdesiyle en tehlikeli haydut konumunda Rumkale'de üslenmiştir. Pehlivan Paşa'nın bir görevi de Moro'yu ortadan kaldırmaktır. Yollarda güven yoktur. Deliktaş menzili soyguncu yatağıdır. Menzilci Hasan, kürtlerle anlaşarak yolcuları soydurmaktadır. Bir yandan da Sultanın sâdık adamı Cebbarzâde Süleyman Bey'den himaye görmektedir. ilh... Dolayısıyla bir Veli'nin, beş on boybeyinin öldürülmesi, Anadolu'nun güvenliği açısından önemli sayılamaz. İstanbul'daki devletliler, kesik başlar, abartmalı başarı cümleleriyle dolu takrirler geldikçe "-işler iyi gidiyor, biz keyfimize bakalım!" avuntusuna yatmaktadırlar.

Veliyeddin Paşa için bir son söz söylemek gerekiyor: O, Osmanlı taşrasının kaderiyle başbaşa bırakıldığı bir dönemde, niceleri gibi vezirlik almış bilgi ve öngörü yoksulu bir zorbadır. Düşünmeli ki devlet, buna ve emsaline, ülke genişliğindeki bölgelerin yöneticiliğini, kimi zaman bir cephenin komutanlığını, sınırların muhafazasını vermekten çekinmemiştir. Bu yönetim anlayışının temelinde "iti ite kırdırma" politikası vardır. Her seferinde; ayaklananın ya da buyruk dışına çıkanın üstüne bir öteki sevkedilmiştir. Devleti yönetenlerin de bu oyuna yüzyıldan fazla oyuncaklık eden düzmece taşra vezirlerinin de geçmişe değgin bilgileri sözkonusu olmadığından; tarihin, bir ibret öğesi işlevi de olamamıştır. Asıl gözden kaçırılmaması gereken husus ise şudur: Devlet ola ki bilinçli bir "onu ötekine kırdırma" politikası ile kendi gücünü ve üstünlüğünü ayakta tutuyordu. Fakat, çarpışanların arasında ezilen, ölen, malları yağmalanan, evleri yakılan, ırz ve namusları korunamayan kitleler için, ortaya bir hesabın çıkartıldığına ilişkin belgelere raslanmaz. Anlattığımız 1812-13 gizli iç harekatında, Akçadağ, Keban, Eğin, Divriği, Darende, Hekimhanı havalisinin binlerce ailesi ve insanı felakete sürüklenmiş, acısı ve tahribatı kolay giderilemeyecek olaylar yaşanmıştır. Devlet, tüm bunların müsebbiplerini Veli Paşa ve işbirlikçisi Akçadağlılar gösterip sorumluluktan sıyrılmak istemektedir. 1802'de rüşvet karşılığı vezirlik ve valilik verilirken,daha önce yaptıklarına bakılıp daha neler yapabileceği düşünülememiş olamayacağına göre, devletin sorumluluğu Veli Paşa'nın suçuyla eş değerdedir. Pehlivan İbrahim Paşa'ya ululayıcı fermanlar yazmakla da dönemin yöneticileri aklanamamışlardır. □

* Bu yazımız, "Anadolu Derebeyi Ocaklarından KÖSE MUSTAFA PAŞA HANEDANI" adlı kitabımızın "Hafız Veliyeddin Paşa" bölümünden, bu bölüm için kullanılan belgelerden hazırlanmıştır.

Hürriyet ve İtilâf'ın İttihat ve Terakki'ye düşmanlığını, Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'da yasal bir dernek kurarak (Osmanlı *İlây-ı Vatan Cemiyeti:* 19.11.1919) Kuvay-ı Milliye'ye karşı sürdüren; bu eylemi, İngilizci bir İslâm Masonluğu gizli örgütüyle pekiştiren; Kiraz Hamdi Paşa gibi bazı önderleri 150'lik olduktan sonra da, yeni Cumhuriyete karşı yurt içinde ve dışında, Osmanlı saltanatının restorasyonu için çalışan

Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti
Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce 1925'te mahkûm edilmesi ve sonrası

Tarık Zafer Tunaya hocamız, genişletilmiş yeni oasımını peyderpey yayımladığı (en son: III. "İttihat ve Terakki" çıktı) *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı muhallet eserinin II. cildinde, Mütareke dönemi gizli derneklerinden "Tarikat-ı Salâhiye"nin (kuruluşu: 19.9.1920) serencâmını anlatır (s.576-93).

Tunaya'nın asıl metnini bulamayarak "bazı bölümler"ini aktarmakla yetindiği T.S.Nizamnamesi'nin tümünü bir genç arkadaşımız yeni harflere çevirerek bize verdi. Bu belgeyi, bugün pek anımsanmayan bir gazetenin, İstiklâl Mahkemesi'nin Tarikat-ı Salâhiye hakkındaki kararını verdiği gün çıkan sayısının ilk sayfası (+ çevrimyazısı) ve daha ileri yıllara ait bir istihbarat raporuyla birlikte yayımlıyoruz.

Mete Tunçay

Sûret
Teavni alâ Kebîr ve Takvâ

Cenâb-ı kibriyâ elhâk sezâvâr-ı ibâdettir
Garaz bundan mücerred itirâf zât-ı vahdettir

Fâsid olmayıp iyi olmaya salâh denir. İnsan ancak salâh-ı hâl, salâh-ı nefs, salâh-ı tâm devirlerini dikkatle ve hüsn-i hizmetle fiilen geçirmekle tekemmül eder. Buna binâen salâh tarîkinde üç sınıf ve her sınıf üç mertebeye ayrılmıştır ki, devr-i terakkî teşkîl eden bu sınıf ve merâtibi katetmekle, sâlik mertebe-i tekemmüle suud, gâye-i insâniyeye urûc eder.

Salâh-ı hâl sınıfı
1. Hâdim
2. Mürid
3. Sâî

Salâh-ı nefs sınıfı
1. Kâşif
2. Vâkıf
3. Ârif

Salâh-ı tâm sınıfı
1. Muallim
2. Muhakkik
3. Mürşid yâhud Şeyh

Tarîk-i Salâhın yevm-i mahsûsu Yevmi'l-ahd 19 Eylül'dür. Efendi her sene Eylül'ün 19. günü âsitânede ve dergâh ve zâviyelerde bi'l-cümle sulehâ-yı ümmet ictimâ ederek bir senelik say ve amelin ve muvaffâkiyâtın hülâsâsı tebliğ olunur ve âyin-i tarîkat icrâ olunur. Âyinden sonra tebrîkât ve misâfirîn kabûl olunur ve anlar izâz ve ikrâm edilirler.

Tenbih - Şeyh mertebesinden sonra 1. Şeyh-i kâmil, 2. Üstâd, 3. Üstâd-ı azâm pâyeleri vardır. Tarîk-i salâha mensûb olanlara ferden ferdâ Sâlih ve cümlesine sulehâ-yı ümmet denir. Tarîke duhûl kâbiliyet ve derece-i teslimiyete menût olmakla tâlib-i tarîk olan zât ciddî bir tecrübe ve imtihana tâbidir. Bade'l-imtihan şâyân-ı kabûl görülenlerin tarîke duhûlü için yapılması lâbüdd olan merâsim-i dîniyeye muâmele-i tesîdiye denilür. Sülehânın ictimâ mahallinin en büyüğüne âsitâne, ikinci derecede olanlarına dergâh, üçüncü derecedekilere zâviye nâmı verilür.

Zâviyede sulehânın ictimâ hâlinde müzâkerât icrâ ve mukarrerât ittihâz edildiği ve merâsim-i dîniye îfa etdiği salona mahfel-i mukaddes denilür. Zâviyeye ve bâhusûs mahfel-i mukaddese müsâadesiz kimse giremez.

İslâmdan olub tarîk-i Salâha avdet etmeyenlere hâric-i muvakkat denir. İslâmdan gayri edyânda olanlara hâric-i aslî ve edyân-ı semâvîyeden hiç bir din ile mütedeyyin olmayanlara muzıll denir. Tarîk-i Salâhın remzi ümmet ve imzâsı[1]dır. Mukâbili 441 rakamıdır. Bunda dâd kelimesi zuhûr eder. Maksada vusûl ancak onunla olur.

Âsitânenin remzi "As"dır. Bu kelime esas mânâsınadır.

Dergâhın remzi "Dr"dir. Bu kelime güzel eser ve fiil-i müstahsen mânâsına gelir.

Zâviyelerin remzi ise bulunduğu mahallin isminin başına "z" harfini koymakla hâsıl olur ki, bunda Zevâllahu feyzihu mânâsı mündemîcdir.

Zâviyelerin sûret-i teşekkül ve taksîmât-ı esâsiyeleri

Zâviye heyetleri bervech-i âtî zevâtdan teşekkül eder:
1. Mürşid yâhud Şeyh
2. Ser-tarîk
3. Nakîb
4. Hatib
5. Kâtib
6. Emîn-i hasenât
7. Meydancı
8. Mubassır
9. Rehber -delîl-

Memâlik-i Osmâniye dâhilindeki zâviyeler, vilâyetlerdeki dergâhlara ve dergâhlar da pâyitaht-ı hilâfedeki âsitâneye merbûtdurlar. Âsitâneye civâr olan zâviyeler doğrudan doğruya Âsitâne-i aliyyeye merbût bulunurlar.

Her zâviyenin bir irşâd heyeti vardır. Bu heyet, ehl-i İslâmı intibâha, faâliyet-i iktisâdiyeye, maârife, sanâyie, hüsn-i hâl ve harekete elhâsıl ehl-i İslâmın insan-ı kâmil olmaları ve müreffeh, mesut olmaları için nasıl hareket lâzımsa ona göre harekete sevk için her türlü meşrû ve makûl tedbirlere mürâcaat eyler.

Her zâviye takarrür edecek mesâil-i mühimmeyi ve muhâsebe-i âmâlini her ay nihâyetinde muntazaman âsitâneye işâr eyler.

Zâviye heyetleri âsitâneden veyâ merbût olduğu dergâhtan gelecek her türlü emirlerin icrâsına son derece gayret eyler. Osmanlı mülkü hâricindeki zâviyeler heyeti meyânlarında intihâb edecekleri dokuz pâyeli sulehâdan müteşekkil bir dergâha tâbidirler. Dokuz pâyeli sulehâya mâlik olmayan zâviyeler, makâm-ı hilâfedeki âsitâneye tâbi olub imkân ve vusu-ı iktidârları nisbetinde muhâbere ederler. Mesâil-i müstacelede müstakil bi'r-reydirler.

Âsitâne

Âsitâne erkânı tarîk-i Salâhda dokuz pâyeyi ihrâz etmiş yani şeyh derecesine inikâd ile fiilen ve hidmeten isbâtı liyâkat ve fazîlet eylemiş zevâtdan teşekkül eder. Dergâh ve zâviyelerdeki teşkilâta mâlikdir. Yalnız erkânın kıdemleri ve pâyeleri fazladır. Yalnız âsitânenin şeyhine, Şeyh-i kâmil denir. Diğer erkân alâ-merâtibihim olduğu gibi isimlerini ve sıralarını muhâfaza ederler. Âsitânede bir heyet-i irşâdiye ve bir heyet-i faâle ve bir de heyet-i murahhasa bulu-

nur. Der-muallâların teshîlâtı tıbkı âsitâneninki gibidir.

Âsitâne heyetine teblîgât-ı hafiyyede bulunan ve izhâr-ı hüvviyet etmeyen bir de heyet-i muhaffiye vardır ki bunlara Ricâl-i gâib denir.

Heyet-i irşâdiye: Âlim ve fâzıl ulemâdan ve siyâsiyûndan ve muharrirîn ve üdebâdan ve müverrihlerden mürekkeb olub oniki azâya mâlikdir. Herhalde salâh-ı tâm sınıfına kadar terakkî etmişlerden intihâb olunurlar.

Heyet-i faale: Kırklardan ve salâh 2 sınıfından terekküb eder. Tevsi-i tarîkât ve tevsîk-i İslâmiyet için gece gündüz çalışmakla mükellefdirler. Heyet-i faale aynı zamanda dergâh-ı muallâ ve dergâhları ve bi'l-cümle zâviyeyi teftîşe memûrdur.

Heyet-i murahhasa: Bi'l-cümle ehemmiyetli memâlik-i İslâmiye ve dergâhlarından mensûb ve mersûl murahhaslardan mürekkebdir.

Âsitâne - ayda bir kere husûsî ve altı ayda bir defâ makarr-ı hilafetdeki dergâh ve zâviyelerin şeyh ve mürşit pâyesini hâiz murahhaslardan bir celse-i umûmiye akd eder ve tarîkin o müddet zarfındaki terakkiyâtını ve sulehânın eytâm ve erâmiline yapılacak muâvenetleri, muhâsebe-i umûmiyeyi ve hasenât sandığının bilançosunu âsitâne heyetinin inzârına arz ile bade't-tasdîk mukarrerâtı dergâh ve zâviyelere neşr ve tamim eyler.

Zâviyelerde yeşil renkli bir hasenât kesesi vardır. İâne, sadaka, zekât, nezir paraları bununla toplanır. Zâviyelerde kırmızı renkli bir rey kesesi vardır. İrâd-ı umûmiye ile görülecek her işde toplanacak reyler bu keseye konur. Zâviyelerde beyaz renkli bir de teklif kesesi vardır. Sulehadan kimin bir teklifi var ise teklif varakası bu keseye konur.

Tenbih: Tarîk-i Salâh mensubîninin yegâne emeli tarîkatın tamâmî-i zuhûruna kadar gizli olarak ictimâ etmek ve müzâkerât ve mukarrerât-ı müttehizeyi haricden kimseye karşı etmemekdir. Hâriciye karşı bi-eyyihü'l-muhafaza ve ketûmiyet farzdır.

Sulehânın mahall-i ictimâı zaman ve mekân ile mukayyed olmayacağı gibi inzâr-ı hâricîyûndan mahfûz olmak şartıyla her ictimâ eylediği mahalle zâviye nâmı verilir.

Zâviyelerde erkân-ı tarîk ve sulehânın vezâifi

Mürşit veyâ şeyh: Zâviyenin reis-i maddî ve manevîsidir. Şayân-ı tebcîl ve metâdır. Şeyh pâyesinde kimse bulunmazsa salâh-ı tâm sınıfına mensûb sulehâdan birisi bade'l-istîzân âsitânenin kabûlüyle şeyh vekaletine tayîn olunur. Şeyhin zâviyede vazîfesi, umûr ve muâmelât tarîki rü'yet etmek, celesâtı küşâd ile sulehânın müzâkerâtını idâre ve âsitâne-bâ-dergâhlar muhâbere ve merâsim-i tesidiyeyi îfâ etmekdir. Şeyh zâviyenin kâffe-i ahvâlinden mesûldür. Âmir-i muhteremdir. Şeyhin mâiyetinde ..... ve emîn ..... meşîhât vardır. Bunlar tekâlifi tedkîk ederler. Şikâyâtı tahkîk eylerler zâviyeyi idâre ederler.

Hatib, zâviyenin küşâdından yani amâlin küşâdından ki lisân-ı sülehâda tulûdan, celsenin hitamına yani gurûba kadar şeyhin sol tarafında ve masa başında ahz-ı mevki edip, esnâ-yı müzâkerede zuhûr edecek mesâil hakkında beyân-ı rey ve ictihâd etmekle berâber tarîkatın gâyesi hakkında sülehâyı irşâd edecek hitâbeler irâd eder ve bi'l-cümle cerâidi mütâlaa ve hülâsâ ederek ahvâl-i âlem hakkında malûmât îtâ eyler. Hatib herhalde ilim ve fazl ve kemâl ile müştehîr muhitin dâhilerinden olması lâzımdır. Cuma günleri okunacak hutbeler zamân ve hâle göre tayîn ve teksîr eder.

Ser-tarîk, zâviyede şeyhin mukâbilinde ve sağ tarafında ve sulehânın nihâyetinde yalnız olarak ahz-ı mevki ile ikinci salâh-ı nefs sınıfına mensûb derecelerdeki sulehânın intizâm-ı kelâm ve vaziyet-i hakîkiyelerini tanzîm ve tenkît ve muhâfaza eder.

Şâyet esnâ-yı müzâkerede bu sınıf sulehâsından birisi bir şey söylemek isterse ser-tarîk vâsıtasıyla şeyhden müsâade taleb edilir.

Nakîb, zâviyede şeyhin mukâbilinde ve sol tarafında ve sulehânın nihâyetinde ahz-ı mevki ile birinci salâh-ı hâl sınıfının üç derecesinde olanların nizâm ve intizâmına nezâret ile sulehânın marûzâtını şeyhe teblîğ eyler.

Kâtib, zâviyede mahfel-i mukaddesde şeyhin önünde ahz-ı mevki eder. Birinci ve ikinci sınıfa mensûb sulehânın ortasında ve merkezde ahz-ı mevki eden sulehânın tâm sınıfına mensûb sulehâya nezâret eyler ve onların vâsıta-i muhâbereleridir. Zâviyenin kâffe-i müzâkerâtını zapt ve celse-i âtîyede zabt-ı sâbıkı kırâat ve mündericâtını şeyhe tasdîk etdirir. Zâviyenin bi'l-cümle muhâberâtını şeyhin emriyle icrâ etmekle mükellefdir.

Emîn-i hasenât, muhâsebeci demekdir. Zâviyenin, zâviye erkânının tasdîkine iktirân eden, vâridât ve mesârifâtını tesbît-i defter etmek ve her ay için bilanço mündericâtını sulehâya kabûl ve şeyhe tasdîk etdirmekle muvazzafdır. Teşrîfâtda şeyhin karşısında ve kâtibin yanında ahz-ı mevki eder.

Meydancı: Zâviyenin dâhilen vukû bulacak ahvâlinden mesûl olub mahfel-i mukaddesde işâret-i salâhiyeyi vermeyen hâricîlerin dâhilî mahfelde bulunmamasına dikkat ve zabt ü rabtı temin etmekle mükellefdir. Mahfel-i mukaddes kapısının iç tarafında oturur.

Mubassır, mahfel-i mukaddesin hâricinde zâviyenin dış kapısının iç tarafında bulunup, zâviyeyi muhâfazaya memûr salâh-ı hâl sınıfının hâdim ve mürit ve sâî mertebelerine mensûb sulehâya kumanda eder ve celsenin küşâdından hitâmına kadar yani tulûundan gurûbuna değin gelen sulehânın işâretlerini alır ve hâricilerin duhûlünü men eyler ve gelen sulehâyı bi'l-vâsıta içeriye ihbâr eder ve bir mevki-i ahzı lâzım gelse meydancının yanında bulunur.

Delil veyâ rehber, zâviyede dâimâ seyyâr bulunur. Zâviye dâhilinde teşrîfâta nezâret eder ve sulehânın mevkilerini gösterir ve merâsim-i tesidiyesi yapılacak hâricîyi dâhil-i zâviyeye îsâl eyler ve merâsim-i tesidiyede namzed sâlihe muâvenet eder ve usûl-i teşrîfâta dâir telkînâtda bulunur. Zâviyenin müntesibîni olan sulehâ derecelerine göre haklarında merâsim-i lâzıma-i selâhiyeyi îfâ etdirir ve hasenât ve rey ve teklif keselerini gezdirir.

Zâviyelerin vâridâtı

Her zâviyenin vâridâtı sulehâ-yı ümmetin mâhiye teberruâtı ile tarîkata duhûl için merâsim-i tesidiyeyi müteâkib alınacak duhûliye hediyesinden ve her celse nihâyetinde gezdirilecek hasenât kesesinden hâsıl olacak mebâliğ ile tarîk-i salâha mensûb agniyânın nezirleri, zekâtları, sadakâtı ve ıyâd-ı mübârekede verilecek kurban derileri hâsılâtı olub hıtân ve velime cemiyetleri mesârifâtından tefrîk edilecek ihtiyârî hediyeler kabûl olunur. Müellifin kitablarının hâsılât-ı sâfiyesinden % 5 nisbetinde bir kısım parasını terk ve teberru eylemek usûlü kabûl edilmişdir.

Zâviyelerin masârifâtı

Sulehânın felâket ve musîbet zamanlarında imdâdına yetişmek, bî-kes ve alîl olanları tedâvî ve ikdâr eylemek, eytâm ve erâmiline bakıb, eytâmı tahsîl etdirmek, memâlik-i İslâmiyeye gönderilecek keşşâf ve seyyâh mürşitlerin mesârifâtını temîn etmek, zâviyede mesârifâtını tesviye eylemekdir. Her sene nihâyetinde emîn-i hasenât zâviyenin umûmî bilançosunu tanzîm ile vâridât ve mesârifâtı şeyhe tasdîk etdirdikten sonra kalacak fazla parayı Âsitâneye veyâhud dergâha takdîm eyler ve eksik kalmış veyâ mübrem bir mesele için lü-

zûm görülürse ikmâl-i noksan için keyfiyeti âsitâneye veya dergâha ayrıca işâr eyler.

Zâviyelerde ictimâ

Zâviyelerde usûlen her hafta bir kere akd-i ictimâ olunur. İhtiyâc hâsıl olursa dâvet-i vâkıa üzerine fevkalâde olarak ictimâlar icrâ edilebilir. İctimâ için ahvâl-i mahalliyeye ve ilcâat-ı zamâna göre gece gündüz ittihâz olunur. Bütün sulehâ-yı ümmet zâviyeye geldikden sonra ve mahfel-i mukaddesde ictimâ eyledikden sonra şeyhin ayağa kalkarak "Allahü ekber" demesiyle celbi dikkat taleb edilir. Badehu şeyh sertarîkten sulehânın emniyet-i tâmme içinde olub olmadığını ifhâm maksadıyla "her şey yolundadır" suâline mumaileyh yüksek sedâ ile "selâmet" cevâbını verir.

Bunun üzerine sulehânın oturmalarını ve kâtibe, zapt-ı sâbıkın kırâatını emreder. Zapt-ı sâbık kırâat olunub, mündericâtı kabûl ve tasdîk olunduktan sonra cereyân eden muhâbere ..... ve evrâk-ı vâride hakkında sulehânın fikir ve mütâlaası istifsâr olunur. Hatibin malumatı sorulur. Muma-ileyh dahi onbeş günlük veyâhud haftalık istitlâatını arzeder ve tarîkin intişârı ve tevessüü ve âlem-i İslâm hakkında ne gibi istihbâratta bulundu ise sırasıyla gâyet açık bir lîsân ile bildirir. Diğer erkân-ı tarîkin bir diyecekleri vâr ise onlar dinlenir. Badehu şeyh sulehâyâ..... olub olmadığını suâl ile her sâlihe üç defa hakk-ı kelâm bahşeder. Ândan sonra teklif kesesi ve ânı müteâkib rey kesesi gezdirilir. Ândan sonra hasenât kesesi dolaşdırılır. Her sâlih gönlünden ne koparsa hasenât kesesine koyar. Şeyh evvelâ teklif kesesini ve badehu rey kesesini kâtibe açdırarak, reyleri tasnif eder. Tekâlifi söyleyüb ekseriyet kararını defterе yazdırır, sonra hasenât kesesini emîn-i hasenâte açdırarak, mündericâtını tadâd etdirerek, yekûnunu sulehâya iblâğdan sonra para kasaya konur. Sonra erkân-ı tarîk icrâ olunur.

Resm ve âyin-i tarîk

Şeyh "Allahü ekber" diyerek ayağa kalkar. Bi'l-cümle sulehâ şeyhe tâbian ayağa kalkıp kıbleye müteveccih olurlar. Hep bir ağızdan dokuz kere tekbir getirirler. Tekbir biter bitmez "Estağfirullah, Estağfirullah, Estağfirullah, El-Azîz, El-Kerîm, Ellezî Lâilâhe İllâ hüvel hayyü'l-kayyum ve nesâle't-tövbetü ve'l-mağfiretün ve'l-hidâyetü enne hüve't-tevâbü'r-Rahîm" denir. Badehu üç ihlâs ve fâtiha ve Âyete'l-kürsî ilâ ve emne'r-Resûl ilâ. Lev enzelnâ okunur sonra da Allahümme salli alâ Seyyidinâ muhammedun ve Alâ Esseyidinâ Muhammed. Badehu Barik ve Salim aleyh ..... denir. Ondan sonra Allahümme Salli alâ Seyyidinâ Muhammed okunur.

Bu vechile sırasıyla ezkâr ve evrâd okunduktan sonra Halîfe-i İslâmın ve selâtîn ve şâhân ve ümerâü'l-müninînin ve bi'l-cümle ehl-i İslâmın selâmetleri ve muvaffâkiyetleri hakkında kesb-i kuvvet etmesi ve teâlî eylemesi ve uhuvvet ve sadâkatları için duâ edilir ve üstâd-ı azam etrâfında müteahhit bir kitle olarak bulunulması hakkında verilen ahd tekrar olunur ve ânden sonra "Âllahümme ensâr men Nasreddin ve ahze'l-menhâzeliddin" denir. Bunu müteâkib Şeyh yüksek ses ile "Pîr ve müessisîn-i tarîke selâmet ve rahmet olsun" der. Hâzırûn da "Allah onlardan râzı olsun" derler. Âyin hitâm bulur.

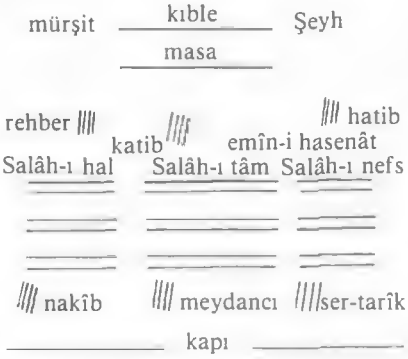

Şeyhin oturduğu mahallin arkasındaki duvarda yalnız âtîdeki levhalar muallak olacakdır. Diğer üç duvarda resimler bulunabilir. Haritalar, bilhassa kabartma haritalar asılır. Bazı nasihat ehâdis ve kelâm-ı kibâr talik olunur. Kıble cihetinde bulunan duvara en yükseğe Lâilâhe İllallah Muhammedün Resûlullah ve onun altına E'd-dîn-indi'llahi'l-İslâm ve onun altına da Kâsım, Tâhir, Tayyib, Abdullah, İbrahim, Zeyneb, Emine, Ümmügülsüm, Fatımatü'z-Zehrâ'nın isimlerini hâvî levha talîk olunur. İşbu dokuz isim tarîk-i salâha mensub sulehânın dokuz derecesinin her birine mahsûsdur. Sâlih birbirine tanışma işareti verdikden sonra imtihana veyâ tedkîke lüzûm görürse birincisi "Ak" der demez ikincisi "l" ve birincisi "s" deyince ikincisi "m" der artık şübheye mahall kalmaz. Birinci salah sınıfının hâdim derecesi bu ismi bilir. İkinci mertebeye geçen tâhiri öğrenir, üçüncüsü tayyibi bilir ... dereceye göre ismi bellenir.

İşâret -ser- dir. Şifâhen öğretilir, yazılmaz. En büyük mertebeden en küçük mertebeye kadar bi'l-cümle sulehânın bileceği ilk işaret selâm işâretidir.

..... işâreti verilir. Tarîkin birbirini lâyıkıyla anladıktan sonra sınıfları bildirilir. Her iki tarafın mertebeleri bilinince suâl, emr-i hafî mâ-fevk mertebede olan zâta âid olur. Küçük mertebede olan bu hakkı hâiz olamaz. Ona da mutâvaat düşer. Her mâdûnda ne olursa olsun mâ-fevkine riâyet eder. Büyük derecede olan zât, işâretini veyâhud mertebesine âid olan sır mâdunundaki mertebede olanlara katiyyen söylemeyecekdir. Şayet söylerse melundur. Ceza olunur. İstimdâd işâreti veren sâlih o mahalde bulunan sulehânın mâlen ve bedenen ve nüfûzen imdâdına mazhâr olur. Gayri-meşrû bir mesele için istimdâd vâhîdir ve mûcib-i muâhezedir.

Ser-Tarîkat

Tarikatın sırrı, işâreti gibi şifâhen telkîn olunur. Katiyyen yazılmaz. Son derece mektûm tutulacakdır.

Merâtib-i Tarîkin vezâifi

1. Hâdim, zâviyeyi muhâfaza tarikînin husûlü için kuvvet olmak vazîfesiyle mükellefdir. Buna binâen temâsül-i hüner ve marifete çalışmak sporlarla vücûdu takviye eylemek iyi silah istimaline ve çok yol yürümeye, ata binmeye ve tayyare ve tahte'l-bahirle gezmeye gayret etmek, hıfzı sıhhaya fevkalâde riâyetkâr olmak, menâhîden ictinâb eylemek. Kuvvetli, faal, cevval, akıllı ve vakûr bir müslüman olarak ortaya çıkmak lazımdır. Malayânî şeylerle izâle-i vakît etmiyerek, para kazanmaya son derece cehd etmek lâ-büddür. Hayatını bir program dâhilinde idâre etmeye alışmak şarttır. Erken yatıp, erken kalkmak, kahvehaneler ve gazinolar gibi tembel-hânelerden mubâadet muktazîdir. 17 yaşına giren her müslim hâdim mertebesiyle tarîk-i salâha girebilir.

Üç sene o mertebede hüsn-i hâli ve nasâyiha tâbiyeti görülen sâlik mürid derecesine geçer. Ancak hadîmin geçmesi için her halde bir iş ve güç sâhibi olması şartı lâzımdır. Tembel ve hazır yiyici olanlardan tarîk müteneffirdir.

2. Mürid zâviyelerin dâire-i şümûlleri dâhilinde şeyhin verdiği bir emri icrâ etmek ve dînin terakkîsine müteallik bi'l-cümle umûru hüsn-i ifâ eylemek ve heyet-i faalenin göstereceği vechile hareket etmek ve hâdim sınıfında olanlar ağabeylik eylemek ile mükellefdir. Bir sene bu vazîfeyi hüsn-i îfâ eden sâî derecesine geçer.

3. Sâî, memâlik-i İslâmivenin tâyin

edilecek mahallerinde keşt ü güzâr ederek mensûb olduğu zâviye ve dergâh vâsıtasıyla Âsitâneye rapor takdîm eylemek, köy mekteblerinde muallimlik etmek veyâhud o mıntıka dâhilinde ahâlîyi irşâd ve ikâz eylemek. Ve'l-hâsıl keşf-i ahvâl için ne yapmak vusû-ı beşer dâhilinde ise ânı yapmakla muvazzafdır. Beş sene bu hizmeti îfâ eden kâşif olur.

4. Kâşif, Tarîkat-i celîle-i Salâhiye'nin irşâd ve ikâz ve istihbârât ve istitlâatı hıdemâtında kullanılırlar. Kâşifler tarîke fâide temin edecek zevâtı tedkîk ve matlûbe muvâfık bulduklarında mâhirâne iskandil ederek ve tarîkatin menâfiini tadâd eyleyerek mezâyâsını teslîm etdirdikden sonra duhûlünü teklif eyler. Bu zevât refâh-ı hâl sâhibi bulunanlara ve memleketin hayat-ı siyâsiye ve ilmiye ve edebiyesi üzerinde oldukça tesir ve nüfuzu olanlardır. Kâşifler için her türlü şekle girmeye müsâade vardır. Hatta zâhiren tebdîli itikâd eylemiş gibi hâricî-i aslîlerin muiddlerine muhafaza-i esrârına girer. Her şeyi öğrenir. Her akîdeyi, her arzu ve emel-i hafîyi ânlar Âsitâneye bildirir. Hâricdeki zevâyâyı tarîkle muhâbere ve muvâsalaya memur edilir. Üç sene bu vazîfeyi ancak îfâ eden vâkıf mertebesine geçer.

5. Vâkıf, kâşiflerin verdikleri malûmâtın sıhhatini tâkibe memur edilir. Gizli takîbât ve tefhîmât kâmilen vâkıflara havâle olunur. Vâkıf heyet-i faalenin en mühim âletleridir. Bir sene bu vazîfeyi îfâ eden ârif derecesine geçer.

6. Ârif, kâtib ve vâkıfların verdikleri malûmâtı tahkîk eder. Ârifler vâsıta-i tahkîkdir. Ârifin kabûl etdiği mevadd heyet-i meşîhatce aynen kabûl olunur. Ârifliği üç sene bilâ-kusûr ve faalâne vâkıfâne îfâ eden zât muallim mertebesine geçer.

7. Muallim, dîn-i mübîn-i Muhammedîyi neşr ve tamîm ve edyân-ı sâireden olanları iknâ ve İslâma âmâleye ve mektebler küşâdına ve ehl-i İslâmı ikâza ve hissiyât ve faâliyetlerini tezyîde memurdur. Muallim, misyonere muâdildir. Bir misyoner nasıl îfâ-ı vazîfe ederse muallim de tıbkı ânın gibi çalışacakdır. Beş sene muallimlik eden zât muhakkik olur.

8. Muhakkik, misyon reisine muâdildir. Muhakkik memur-ı devlet olamaz. Eğer memuriyetde ise çekilir. Rüesâyı İslâm ile temâsa gelmeye ve âlem-i İslâmın taâlî ve terakkîsi için her ne yapmak lâzımsa ânı âsitâneye bildirmeye ve o yolda çalışmaya memurdur. Muhakkikler irşâdâtda büyük nüfûz ve gayret gösterirler ve bankalardan faaliyetde bulunanlarına avanslar verdirilir. Bu vechile üç sene çalışıb muvaffâk olan zâtlar tarîk-i salâha duhûlünün 28. senesi nihâyetinde mürşîd veyâ şeyh olur. 40 sene tarîk-i salâhda yürüyen ve ilmi fazl ve kemâl ile ve istikâmet ve iffet ile ve hüsn-i hâl ve tavrıyla bütün mertebeleri ihrâz eden zât şeyh-i kâmil olur.

9. Mürşit ya şeyh, şeyhler zâviyelerin reisi ve âmiridir. Bir zâviye müntesibîni meyânında birkaç mürşid mertebesinde zât bulunursa ânların en kıdemlisi riyâseti der-uhde eyler yani şeyhlik eder. Şeyhler tarîke hizmetleriyle temâyüz eylerler. Nâşir-i dîndirler. Buna binâen âlim ve fâzıl ve âkil ve zekî olmaları lâ-büddür. Şeyh-i kâmiller, Hicaz'da ve memâlik-i İslâmiye merkezlerinde verilecek vazîfeyi îfâ ederler. Âsitânenin ihtiyâcâtını temîn ederler. Âsitânede reis şeyh-i kâmildir. Eğer birkaç şeyh-i kâmil varise ânların içinden biri intihâb ile riyâseti der-uhde eder.

Halife-i muazzam ve mübeccel-i İslâm Hazretleri

Salâh'ta en büyük maddî pâye hilâfet-i İslâmiyedir. Ândan büyük mertebe yokdur. Lisan-ı tarîkde halîfe-i zîşâna (Üstâd-ı azam ve halîfe-i mufahham) denilir. Tarik-i Salâha mensûb selâtin ve ümerâ-yı İslâmiye ve hükümdarlar ve şahlar ve padişahlar (Üstâd) mertebesinde addolunurlar. Ehl-i beyt-i Resûlden olanlar ve şürefâ yekden muallim pâye ve mertebesini ihrâz ederler ve esrâr-ı tarîkat ve işârât-ı tarîk öğredilür. Avamdan olanlar ve ilimden bînasib bulunanlar tarîkatde mürid pâyesine kadar terakkî edebilirler. Ulemâ ve mürşidîn-i Turûk-ı aliyye ve meşâyih-i dâime ve hutba ve musnefîn ve mütefekkirîn ve müellifîn ve müverrihin ve muharrirîn ve muallimîn doğrudan doğruya arif veya muallim mertebesini ihrâz edebilirler. Erbâb-ı yesâr ve sâhibi'l-hayrât yekden sâî derecesine geçerler. Bunlar heyet-i zâviyenin tensîbi ve âsitânenin kabûl ve tasdîkiyle ihrâz-ı mertebe ederler. Her işde olduğu gibi hüsn-i hâl ve suluk ve faaliyet-i mutlaka ve lâzıma-i tarîkata riâyet lâ-büddür. Müctehidîn ve mücâhidin din-i mübîn-i Ahmedî Tarîk-i Salâha intisâb etmemiş iseler bile ânlara Muhibb denir. Fakat işâretler ve esrâr öğredilmez. Eğer tarîke intisâb eylerler ise ol vakıt öğredilür. Alâ-i Kelimetullah için çalışan fedâkârân ve hamiyyet-perverân tarîka intisâba sevk edilirler.

Alâmet-i tarik - Salâh-ı hâl sınıfına mensûb olanlara demirden, salâh-ı nefs sınıfına bakırdan ve salâh-ı tâm sınıfına nikelden alâmetler verilir. Bu alâmetler asker ve sivilde elbisenin üzerinde ve tam kalbin üstünde muallak bulunur. Salah-ı tam sınıfı âyin-i tarîk esnâsında ve merâsim-i tesidiye ânında âtide resmi yapılan renkde kordelayı hamâil-vâri talik eylerler. Diğer sınıflar mezkûr kordela renginde yapılmış rozetler takarlar.

Tarîk-i Salâha mahsus kordela

Karyelerde Tarîk-i Salâh Teşkilâtı

Her karyenin camii o karyede tarîkat-ı salâhiyenin zâviyesidir. Karyelerdeki imamlar mürid derecesine sâhib olub ânların himmetleriyle bütün köy halkı tarîkata teslîk ve amaleye sevkedilir. Her Cuma günü bütün köy halkı camiye gitmeye ve Cuma namazı kılmaya icbâr edilir. Köy imamı o karyenin dinî vazîfesini îfâ ve mertebesi mürid derecesidir. Köy ağası ve mekteb hocası ve muhtar köyün heyet-i salâhiyesidir. Karye halkı kâmilen hâdim olarak kabûl olunur. Cuma namazından sonra merâsim-i tarîkat câmi-i şerîfde icrâ olunur. Merâsimden sonra köy hakkında görüşülür ve mekteb hocası ahvâl hakkında malûmat verir. Muhtar köyün emin-i hasenâtı ve mekteb hocası kâtibidir. Her köylü tarîkata duhûl için bir mecidiye verir ve her ay nihâyetinde beş kuruş itâ eder. Hasâd zamanında zekâtından teberruâtda bulunur. Bu meblâğ köyün emin-i hasenâtı olan zât ile âyândan olan zâtın taht-ı muhâfazasında bulunan köy sandığında hıfzolunur ve köylünün menfaatına sarf olunur. Köy imamları mensûb oldukları nâhiye merkezindeki tarîk-i salâh zâviyesi şeyhi ile muhâbere eder ve evâmîr telâkkî eyler. Hatta bazı ahvâl-i fevkalâdede âsitâneye de maruzâtda bulunabilir.

Tarîkat-ı Salâhiyenin kâbe'de ve mevsim-i hâcdaki vazîfesi Dîn-i İslâm, azîm bir kuvvet istihlâs ve selâmetdir. Buna mütemessin ve bundan çâre-cûy istifâde olmak cümle-i müminîn ve muvahhidîne farzdır. Ruh ve kalb ve tab-ı ahlâk ve tavr ü hareketle dîne irtibâtı göstermelidir. Mevcûdiyet-i İslâmiyenin bekâ ve selâmeti her ferdin buna ihtimâmını elzem görür. Siyâset-i dîniye en hakim bir siyâsetdir. Buna mütemessin ve imtisâl etmedikce kavî bir hükümet teşkili muhâldir. Hilâfet-i İslâmiye âlem-i İslâm tâkının kilid taşıdır. Hilâfet-i İslâmiyenin mazallah ufûlü şâşaa-i azâmeti şevket ve kudret-i İslâmiyenin zevâline bâisdir. Binâenaleyh her halde dîne müstenîd bir siyâsete rabt meşiyetiyle tezyîd-i kuvvet ve kudrete mecbûr olduğumuzu görmek ve anlatmak ve bazı menfâat-perestlere anlatmak lâzımdır. Son zamanlarda hâ-

lin buna muhâlif bir yolda olduğunu gören erbâb-ı dîn gayz ve hiddetle bu gibi zevâtı her sırası geldikce yakışık alan mecâlis ve muhâzırada bundan bahs ile efrâd-ı İslâmiyeyi ikâz ve islâh eylemeye çalışmalıdır. İşte Tarîk-i Salâh İnşallah yakında bu vazîfeyi hüsn-i ifâ eyleyecekdir. Bu tarîk-i sâî, tarîk-i necât ve refah ve saadet-i İslâm ve âlem olacakdır. Dîn-i İslâm kadar kâbil-i fehm ve idrâk bir dîn-i sâlimi'l-hâlete hazihi mevcûd değildir. (İnnemâ Elmümine Uhuvve) âyet-i kerîmesine tevfîken hâl-i uhuvvet ile bağlanmış yekvücût ve yek-hiss bir mevcûdiyet istihsâl edilecekdir.

Suadâ-yı tarîkin ictimâgâh-ı hafîsi olan merkez-i hilâfetteki merci-i mualla ve merâkiz-i mühimme-i İslâmiyede suadâ-yı mahalliyenin ictimâgâh-ı hafîleri olan dergâh-ı muallâlar ile merkez-i hilâfetdeki âsitâne ve mahall-i sâiredeki dergâhlar, her sene mevsim-i hâcda şeyh ve muallim ve muhakkik derecesindeki sulehâdan murahhaslar tayin ve Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevvereye gönderirler. Bunların vazîfeleri tâlimât-ı mahsûsa ile tayin olunur. Maksad-ı tarîkî daha ziyâde bu zevât ve heyâtın gayret ve faaliyetleri temin edebilir. Heyetlerde azâları, ulemâ ve muharrirîn ve müelliflîn ve etıbbâ ve İslâm feylesofları ve diplomatlardan olub tarîk-i salâhda mârü'l-beyân merâtibe irtikâ etmiş olanlardan intinâb olunur. Bunların bi'l-cümle masârifi âsitâneden ve dergâhlardan tesviye olunur. Merci-i muallâ ve dergâh-ı muallâlar heyetleri Mekke ve Medine'de her sene yapacakları işler hakkında sertarîk vechile görüşür.

Muâmele-i Tes'idiye

Tarik'a dahil olarak zat rehber (delil) vasıtası ile gözleri kapalı olduğu halde kefili ile beraber zaviyeye getirilir. Bir odada bilcümle müzeyyenetdan tecrid edilerek abdest aldırılır. Elbisesi üzerine bir ehram sarılır ki buna "ehrama girmek" denilir. Başı açık olarak zaviye heyetinin bulunduğu "mahfel-i mukaddes" denilen salonun kapısı önüne getirilir ve kapıya bir kere vurulur.

Meydancı "kimdir o" der. Rehber de yanındaki haricî ile "ben geldim" der. Meydancı da "haricî ne istiyor" suâlini irâd eder. Telkinâta tebe'an bu kere Tarîk'a girecek zât "selâmet isterim" cevabını verir.

Meydancı da "o halde buyurunuz" diyerek kapıyı açar. Bir tarafında rehber ve diğer tarafında kefili olduğu halde gözleri kapalı haricî ile beraber "nahfel-i mukaddes" denilen salona girerler. Hâricî "Esselâm-ı Aleyküm ya ehl-i İslâm" der ve doğruca Şeyh'in önüne giderler ve ayakda dururlar. Şeyh bu hâricîden Tarik'a duhûl için bir vechile tazyik görüp görmediğini sorar, "hayır" cevabını aldıkdan sonra tahkîkat varakasındaki sualleri tekrâr eder ve tamamen aynı cevapları aldıkdan sonra dîn-i İslâm ve ehl-i iman hakkındaki fikir ve mütâlaasını ve arzularını ve bu dine mensup olanlar için ne gibi fedâkârlıklarda bulunabileceğini, iman ve İslâmın şartlarını sorar ve "selâmet isterim" cümlesinden ne demek istediğini istilâm eyler. Muvâfık cevâblar aldıkdan sonra önünde bulunan masa üzerindeki tabak derûnunda mevzû toprağa hâricînin sağ elini ve onun mukâbilinde bulunan tabakdaki suyun içine sol elini sokturur ve "toprakdan hâsıl oldunuz yine şübhesiz toprak olacaksınız. Çünkü Kur'an-ı azîmü'ş-şânda (ve halku'l-insânemin salsâlin kâu'l-fahhar) ve (Kemâ bedüküm Teudun) âyet-i kerîmeleri vardır. Ve (Caalna mine'l-mâl kûlluşey'in hay) emr-i rabbâniyesi ile maddiyâtımız itibârı ile toprakdan ve sudan vücûd bulduk, yine asla rücû' edeceğiz. İşte şu toprak ile su arasında ahz-ı mevki' eden bu kitâb-ı mübîn bu Kur'ân-ı Kerîm'dir ki insanları dünya ve âhiretde mes'ûd ve müreffeh kılacağını ve ebediyete kavuşturacağını vaad ve temîn etmekdedir. Bu münci-i hakîkiye bu nasîh-ı emîne dört el ile sarılmalıyız. Çünkü cenâb-ı Hak bu kitâb-ı mübîn için (Elif, Lam, Mim zâliki'l-kitâb Lâ-reybefih) fermân-ı ilâhîsi ile Kitâb-ı Kerîmin reyb ve keratdan beri hak ve sevâb ile münceli olduğunu beyân buyuruyor" deyip hâricînin gözleri açılır ve âtîdeki ahdi ifâ ve yemini icrâ eyler. Bu esnâda bütün huzzâr ayakda dururlar.

Kefil, Hâricî, Rehber (delil)

Sûret-i tahlif'e vasiyetnâme

Hayy u kayyum olan Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn'in ism-i celâline ve nâm-ı ilâhîsi ile kasem ederim ki müslim, mümin ve muvahhidim. İslâmiyetin bi'l-cümle evâmîr-i esâsîyesine mutî ve münkadim ve ol vechile katılacağım. Dîn-i İslâmın neşri ve ehl-i imânın teâlîsi ve kuvvetlenmesi ve istiklâl ve hürriyeti ve saâdet ve refâhı uğrunda isâr-ı mal ve hayat eyleyeceğim. İslâmın muktesit ve çalışkan ve fedâkâr bir uvzu olacağım. Zâlimin, sefîhin, hâinin mürtekib ve menfaat-perestin ..... sahâbe-i ilm ü fazl ve kemâlin ve erbâb-ı say ve hüner ..... ve bilhassa mazlumların mu'îni ve dostu olacağım. Eğer Tarîk'in mukaddesesini fâşedersem, ketm-i esrâr eylemezsem, yeminimde hânis olursam kanım ehl-i İslâm'a helâl olsun, her nevî' mücâzat ve 'ukûbata razıyım. Şahsımca tûl-i emelim yoktur. Bu andan itibâren (eliyle ehramı tutarak)

Sağ oldukça libasını, budur ölsem kefenim.

Bütün emellerim İslâmın te'âlisi, terakkîsi, salâh eylemesidir. Hatta bu maksada mebnîdir ki Tarik-i Salâh'a intisâb ediyorum der. Tarîkime sâdık kalacağıma yemin ederim.

Vallâhi Billâhi.

Şeyh "Bu vasiyet-nâmeyi imza eder misiniz" suâline hâricî de bilâ-tereddüd "evet imza ederim" derse imza eyler veya mühürler.

Bade'l-imzâ ..... Şeyh vasiyet-nâmeyi alıb huzzâra okur ve gösterir. "Şâhit misiniz" der. Huzzârın kâffesi birden "şâhidiz" dedikden sonra Şeyh "Bir mümin ve muvahhid ve müslim sözünde sebât eder. İslâmın te'âlîsi için say ü amelde bulunur. Ahdında vefâ gösterir. Tarik'ini muhâfazada azîm ve irâde sâhibi olur. O halde bu vasiyetnâmeyi saklamaya lüzûm ve bu tekellüfe ihtiyâc yokdur. ..... Vasiyetnâmeyi yakıyorum" diyerek vasiyet kâğıdını yakar ve hazır-ı bi'l-meclis ".....nın hâdim-i Tarîk olarak kabûlünü teklif ediyorum, kabûl eder misiniz" suâlini irâd eyler. Bütün huzzâr "kabûl etdik" dedikden sonra Şeyh de "O halde ben de kabûl etdim" der ve âyin-i tarîkat icrâ olunur.

Eğer birkaç hâricînin birden, muâmele-i tes'idiyesi yapılmak lâzım gelirse her biri tarif etdiğimiz vechile ayrı ayrı mahfel-i mukaddes'e kabûl olunarak vasiyetnâmeleri ihrâk edildikden sonra cümlesi hazır olduğu halde âyin-i tarîkat icrâ olunur, her biri için ayrı ayrı icrâ olunmaz. Nihâyetinde okunan duâya ayrıca üç Tarîk'e yeni giren zâta "âmin" dedirtdikden sonra muâ-ileyhin bilmesi lâzım gelen sırr-ı tarîk ile işâretler öğretilir. İşâretler bunlardır:

1. Selâm işâreti, 2. Muârefe işâreti, 3. İstimdâd işâreti. Dem ve mu'ârefe işâretleri zâviyeye duhûl için mubassıra da verilir. Ba'dehu alâmet teslim olunur. Bu kere de Şeyh bülend-âvâz ile karâr-ı âtîyi teblîğ eyler:

"Emânet-i Tarikat'e hiyânet ..... ihânet eden, vazîfe-i mevdû'asını îfâ etmeyen tard ve tel'în olunur. Sırrı fâşeden imhâ olunur. Kürre-i arz sükkânı bir buçuk milyar tahmîn edilmekde olduğu ve bunların (460) milyonu Nasranî, (12) milyonu Mûsevî, (670) milyonu putperest, (400) milyonu İslâm olduğu anlaşıldıkdan sonra, iktisâden, irfânen (400) milyonluk bir kitlenin bir milyar yüz milyon nüfûsa galebe etme-

şi ve hiç olmazsa mahfûz ve emin kalması için ne derece fa'âliyet ve gayret gösterilmesi icâb edeceği tarîf ve tavzîh edilmelidir. İslâmın kurtarılması için amel-i sâlih ve say-i vefîr ile mukayyed olmak ve israfâtdan mucânebet etmek lâzım geldiği güzelce tefhîm edilmelidir".

Ondan sonra tebrik merâsimi yapılarak ve bir tercüman okunarak "Alâmetü'l-ahid" verilir. Tarîk-i Salâh'da iki türlü icâzet-nâme ve bir de uhuvvet-nâme vardır. Adedi 40 olan mü'essisin huzerâtına verilen icâzet-nâmeler kırk adet olarak basılmış ve kendilerine verilmiştir. Onların ikinci nüshaları yokdur ve olamayacaktır. Mürşid ve Şeyh pâyesini ihrâz edenlere verilen icâzet-nâmeler ise Âsitânece tanzim olunur.

Uhuvvet-nâme ise Tarîk'a giren zâta verilir, bir de pâyesi yükselen zevâta her pâyeye mahsûs olarak tanzim edilen "Rıf'at varakası" verilir. Bunların kâffesine icâzet-nâme de denilebilir.

Uhuvvet-nâme Yâhud (Alâmeti'l-ahd)

Kur'an-ı mübînin mıntıka-i tecvîzi dâhilinde âlem-i İslâma hâdim ve sükkân-ı arza nâfi olan Tarîk-i Salâha intisâb eden ..... e verilen işbu uhuvvet-nâme ahdında vâfî olduğuna alâmetdir *Fatetakum Kemâ Emret*.

Birinci Salâh-ı hâl sınıfının hâdim, mürid, sâî mertebelerini ihrâz eden bir sâlihin bi'l-intihâb ikinci salâh-ı nefs sınıfının kâşif mertebesine terfîi hakkında yapılacak mu'âmele-i tes'îdiyye başka türlüdür şöyle ki kâşif mertebesine is'âd olunacak zât rehber vâsıtasıyla ihrâma sokulur ve mahfel-i mukaddes kapısına getirilir. Kapı vurularak meydancının ne istiyorsunuz suâline karşı (Feyz istiyorum) dedikden sonra gözü açık olarak şeyhin önüne giderler. Masa üzerindeki Kur'an'a elini koyarak hâdim ve mürid ve sâî mertebelerinde mesbûk hudemâtını ta'dâd eyler. Din-i İslâma olan merbûtiyetini ve Tarîk-i Salâh'a olan sadâkatını tekrar ve te'yîd ederek Cenâb-ı Rabbi'l-âlemîni işhâd eyler. Bu sırada mahfel-i mukaddesde yalnız ikinci ve üçüncü sınıfa mensûb sulehâ bulunub, birinci sınıfdan olanlardan kimse bulunmaz ve bulundurulmaz. Âyini tarîk icrâ olunarak kâşiflere mahsus sır işâreti öğredilür. Merâsim yalnız sınıfların terfî'inde icrâ olunur. Mertebelerin terfî'nde heyete zâviye huzûrunda işâret ve sır öğredilür. Vazîfesi tarif olunur. İkinci salâh-ı nefs sınıfının kâşif ve vâkıf ve ârif mertebelerini ihrâz edib üçüncü salâh-ı tam sınıfının muallim meretebesine irtikâ eyleyecek zâtın muâmele-i tes'idiyesi âsitâneden gönderilecek murahhas huzûrunda ve heyet-i zâviye önünde icrâ olunur ve ayrıca teşrifâtı vardır. Terfi edecek zât müzeyyenâtdan ârî olduğu halde kırmızı bir cübbe giyerek rehber delâletiyle mahfel-i mukaddesde huzûr-ı heyete çıkar ve doğruca şeyhin önüne giderek (Teâlî isterim) der Şeyh de muma-ileyhin terceme-i hâl-i terâkîsini, Muhammedîni zikr ederek sebeb-i terfiini anlatdıkdan sonra salâh-ı tam sınıfının vazifesini öğredir ve bu vazifeyi hüsn-i ifâ edeceğine dâir tekrar ahd alır. Âyin-i tarîkat icrâ olunur. Âyin nihâyetinde Cenâbı Allah'ın Esmâ-i hüsnâsı zikr olunur şöyle ki evvela Nestaüzü billah (Vallahü'l-esmaü'l-hüsnâ fadave biha ila) âyet-i kerîmesi okunarak (Huvallahe'l-lezî Lâilâhe ila ve'r-Rahmâne'r-Rahîm el-meleke'l-kuddüs ilâ) kırâat olunur. Bu ezkâr bitdikden sonra şeyh dua eder. İşâretler öğredilir. İcâzet-nâme ve alâmet verilir. Merâsim hitâm bulur ve Salih (Muallim) mertebesini ihrâz eyler. Muhakkak mertebesi de Âsitâneden bir murahhas bulunmak şartıyla yalnız heyet-i zâviye huzurunda işâret öğredilerek ..... idilir. Vazîfesi telkin olunur. Şeyhlerin muâmele-i tesidiyesi Âsitâne heyet-i muhteremesi ..... mutantan olarak yapılır. Makarr-ı hilâfetde ne kadar zevâyâ var ise kâffesinin şeyhleri Âsitâneye davet edilir ve şeyh-i kâmilin riyaseti altında ictimâ ederler âsitânenin ser-tarîk ve nakîbleri ve kâtib ve hatib ve emîn-i hasenâtı ve rehberi ve meydancı ve mubassırı ve şeyh veya mürşit derecesinde bulunan bi'l-cümle azâsı şeyh olacak zatı teşrifât ve tekrimât ile tekbir getirerek mahfel-i mukaddese idhâl ederler. Şeyh-i kâmilin karşısında ve masa etrafında ayakda dururlar ve bu zât şeyh olacak zâtın iki tarafında ahz-ı mevki ederler. Şeyh-i kâmil canibinden şeyhlik vazifesi hakkında telkinatda bulunulur. İşâret öğredilir, sır tevdi olunur. Badehu verilen emir üzerine bi'l-cümle sülehâ, mahfel-i mukaddese girerek ayin-i tarîk icrâ olunur ve icâzetnâme ile alâmet ve kordela verilir.

Tarik-i Salâh'a Kimler Dâhil Olabilir ve Bu Tarik'a Mensûb Suleha Nasıl Olmalıdır?

1. "Lâilâhe İllallah Muhammeden Resulullah" diyen her müslim hangi ırk ve cins ve mezhebden olursa olsun Tarik-i Salâh'a girebilir. İctihâd-ı mezâhib ve ihtilâf-ı ırk nazar-ı dikkate alınmaz. "Halâku Ümmeti alâ yediyü'l-ulemâ -el-cühelâ" hadis-i şerifinde bahsolunan sıfatdan ehl-i İslâmı kurtarmak lâzımdır.

2. Tarik'a girecek zâtın su-i ahlâkdan münezzeh olması ve kesret-i kelâma mübtelâ olmaması yalan ve mübâlağalı söz söylememesi, maskara ve müstehzî ve müsrif olmaması, her halde hüsn-i hâl ashâbından olması şâyân-ı arzudur. Ancak maksad ve gâye-i Tarik bu evsâf hâricinde olanları ıslâh etmek olduğundan o gibiler dahî Tarik'a kabûl edilir. Fakat dâimâ teftiş ve tarassud altında bulundurulur. Sırr-ı tarîkat öğredilmez, işâretler öğredilmez. Delil ve kefili delâletiyle zâviyeye girer. Müzâkerelerde bulunmaz. Yalnız âyin icrâ olunurken iştirâk eyler. Bu gibiler salâh kesb etdikce yavaş yavaş sıra ile teker teker talim edilir ve her kademede tecrübeden muâyene ve imtihandan geçirilir. Bu sûretle ıslâh edilmiş olur.

3. Din-i İslâmı seven ve hürmet eden ve neşrine çalışan, kuvvetlenmesine, terakkîsine gayret eden her müslim-i sâlih Tarikat-ı Salâhiye'nin en muazzez evlâdıdır. Turuk-ı aliyye-i sâireye mensûb olan sulehâ kendi tarikat-ı kadimelerine müdâvim olmak üzere Tarîk-i Salâh'a da intisâb edebilir. Tarîk-i Salâh bünye-i İslâmiyeyi tarsin ve takviye etmek gibi bir maksadı takib emel-i yegânesi ile hareket etmektedir. Bünye-i binâberîn bu sûretle maddiyâta itinâ sâyesinde mâneviyâtda kesb-i kuvvet ve miknet etmiş olur. Bu hakikati azâm-ı ricâl-i İslâmiyeden birisi (Der rûz-ı ecsâm der ervâh kem ..... dir çün emrazı ervâh der eşbah kem şed) beytiyle ihsâs etmişdir. Gecenin gündüze inkılâbı gibi cesed bâtın rûh zâhir veyâ ruh bâtın cesed zâhir oluyor şu halde ruhla cesed yekdiğerine lâzım gayrı-mufârıkı bulunuyor. Birinin terbiyesi diğerinin pertevini ihzâre etmiş oluyor. Bu hakikatı daha fazla izah için ahret dünyânın bâtınıdır ve dünya ahiretin zâhiridir. Dünyada insanın ruhu cesedini mürekkeb edinib, kesâfet galib olmağla ruhu cesedinde muhtefi olmuşdur. Lâkin ahiretde emir bir akis olub ruhun hükmü cesede galib olub, cesed ruhda muhtefi olmakla letâfet galib olur. Fânehüm cidden.

4. Tarik-i Salâh'a haric-i aslilerle, muzıllarla fevkalâde mahremâne görüşenleri ve casusluk etmeleri muhtemel olanları velevki abid ve zâhid olsun kabûl etmemelidir. Meğer ki teminât-ı kaviyye alına.

5. Tarik-i Salâh'a delilsiz, kefilsiz girilemez. Girildikden sonra da bir daha çıkılamaz. Tarikat-ı Salâhiye veya Tarik-i Salâh'ın gâye ve maksadı beyne'l-İslâm tesis-i münâsebet ve muvâsala ve muhâbere ve uhuvvet ve temin-i muâvenet ve tarsin-i müsâvât ve hürriyet ve refâh ve adl ü nesâfet ve tevsi-i malûmât ve sanat ve tamim-i fikir-i iktisat ve ticâret ve müdâfaa-i

hukuk-ı ibâd ve'l-hâsıl çâr aktâr-ı âlemde neşr-i din-i Muhammedî ve tamim-i medeniyet-i İslâmiye ile vahdet-i fikir ve ictihâd ve takviye ve teksir-i nüfuz ve nüfus-ı İslâmiye olub "İnnemâ el-Müminûne ihve" âyet-i kerîmesine iktidâ edenlerin azaldığı bu zamanda işbu emr-i celil-i Rabbanî'nin mevki-i tatbika bütün manâsı ile, bütün samimiyet-i mâneviyesi ile koymaya çalışacaktır. Ve temin ve idâmesini taht-ı vücûbda görmektedir. Bunun için âmme-i müslimînin ferdî ve ictimâî muâmelât-ı rûz-merresini bir murâkabe-i dâime-i müşfikada bulundurmak maksadı ile bir "şebeke-i teftişiye teşkilâtına" lüzum görülmektedir. Bu şebeke-i heyetin "zabıta-ı ahlâkiye" ve "irşâd-ı müslimîn" gibi nâmlardan birisini alması muvâfıkdır. Zâten meslek-i tasavvufun telkin ve tamim-i maneviyesine Üçler, Yediler, Kırklar isimleri altında mânevî vazîfeler der-uhde eden ricâl-i gâyiblerin vücudunu kesb-i mutasavvıfa bildirmekdedir. "E'd-Dünya mezraati'l-âhira" olduğuna binâen, âlem-i manânın şu kâbil teşkile âhiretin mezraası olan dünyada dahî aynen kabûl ve tatbikini âlem-i manânın kudret-i lâhûyîşinden istifâde etmek nokta-i nazarından pek elzemdir. Binâberîn Tarik-i Salâh'da vücûdu elzem olan bir Gavs-ı Âzam'a muâvenetde bulunmak ve evâmîr ve nevâhîyi teblîğe ve bütün icrâatı teftişe ihtimâm etmek üzere Üçler ve Yediler ve Kırklar nâmında üç muhtelif heyetin teşkiline ihtiyaç vardır. Bunlara "Ricâli'l-Gâib" yahud "Süedâ" denir. Gavs'ın ufûlü takdirinde Üçlerden birinin Gavs intihâbını Üçler yapabilecekdir. Üçler'den birinin noksanı halinde Yediler'den birinin Üçler'e terfii hakkı Yediler'e âitdir. Yediler dahî noksanını Kırklar'dan alır.

Bu sûretle teşkil edilen "Heyet-i Teftişiye-i Nahfiye"lerin en mühim meşâgilinden birini rûy-i zeminde en ehemmiyetli mecâlin vildanda kesret-i nüfûs ve ehemmiyet-i iktisâdiye ve medeniyesine göre zâviyeler küşâdı ve teşkilât icrâsı olacaktır ki bu zâviyeler oradaki ehl-i İslâmın mahall-i telakkî ve teârüfü ve tarsin-i meveddet ve muhabbeti olacağı gibi o diyâra varan her hangi bir ihvân-ı dinin de melce-i ismeti ve penâh-ı şefkat ve himâyeti bulunacakdır. Bu zâviyeler pek nâfiz ve daimî nezâret altında bütün ihvânı bulunduracak ilmen, edeben, ahlâken, iktisâden bunların inkişâfına ve mesûdiyetine itinâ edeceklerdir. İster garib olsun ister yerli olsun her ferd-i müslim kazanacağı itimâd, göstereceği sây ve gayret ve hüsn-i hidmet vazîfeye karşı emniyet nisbetinde mazhar-ı terakkî ve âtıfet olacakdır. Binâen-aleyh bu ciddi takîbât sâyesinde her müslim sâliha mutlaka bir iş bulmak müyesser olacak, hiçbir müslümanı fakir ve zelil, İslâmiyet vakarını kesreyleyecek dest-i teseül açmasına meydan bırakmayacakdır.

Bu itinâ-yı mahsûs sâyesinde "Kâde e'l-fakrü yekun kufran" emrinin haber verdiği ve hadd-ı zâtında ahlâk-ı İslâmiyeyi esâsından sarsıp mahvetmek ihtimâline binâen pek tehlikeli gösterilen küfrü mûcib fakr-ı meskenetden İslâmiyet vikâye edilmiş bulunacakdır.

Fakat vazîfelerde ciddiyet, ketûmiyet, vekar, muhabbet, samimiyet gibi fezâil-i insâniyenin mebzûlen mevcûdiyetini temin için Gavs Üçleri, Üçler Yedileri ve Kırkları, Kırklar da Salâh-ı tâm eshâbını tanıyacaklar, yani mafevkler mâiyetlerini tamâmen tanıyabilecekleri halde mâdunlar yalnız bir derece mâfevkleri tanımış olacaklardır.

Gavs'in imzası (Mehdi)	yahud	59
Üçler'in imzası (Hâdi)	yahud	20
Yediler'in imzası (Mansur)	yahud	386
Kırklar'ın imzası (Nâsır)	yahud	341

Bunlar yukarıda söylendiği vechile süedâ-yı Tarîkat olub şebeke-i teftişiye'-yi teşkîl ederler.

Tarîkat'ın Şâyân-ı Arzu Gördüğü Husûsât

"İnnemal amâlü bi'n-niyât" -vesîlei teabbüâd veya bizzat mabûd olmamak şartı ile dinî, tarihî, coğrafî resim ve fotoğraflara müsâade edilir. İslâma hizmet eden seyyidü'l-kavmlerin resimleri muhâfaza olunur. Âlem-i İslâma tanıtılır. Tarîk-i Salâh sulehânın Efendi ve Bey ve Paşa gibi unvanlarını dâire-i Tarîkat dâhilinde hazf ile sâdece ve samimiyetle isim zikri ile iktifâyı tercih eyler. Her sâlih âilesi ismini taşımaya itinâ eyler. Meselâ Gaffarî âilesinden Ali Efendi'nin mahdumu Hüseyin Bey Tarik'a dühûl etse beyne'l-ihvân ismi bu vechile zikrolunur (Hüseyin Ali Gaffarî). Ehl-i Beyt-i Resûl'den olan sadât ve şürefâ bundan müstesnadırlar. Âyin-i Tarik'de ve sonra mûsikiden istifâde olunabilir. Resâlet-penâh Efendimiz "Erihna bihe ya Bilâl" buyurmakla güzel sesin ve bi'l-kıyâs mûsikinin gıdâyı rûh olduğunu işrâb buyurmuşlardır. Bunun için Tarîk'in bir de marşı vardır. İdamın ilgâsı, sefâletin tehvini, bîkeslere yardım, cemiyet-i hayriyeler teşkil, her memleketde ve bilhassa burada "Fırka-i İslâhiye" teşkiline himmet eder. Fırka-ı İslâhiye'nin asrî, medenî, dinî, insanî programı mevcutdur.

Köylerde mektebler küşâdına, şehirlerde teksîrine sarf-ı makderet eyler. Yazmak ve okumak bilenlerin bilmeyenlere öğretmesini teşvik eyler, bazı tedâbir icrâ eder, dâhil-i tarîk olan ümmîlere zâviyelerde yazmak ve okumak öğredir. "Men arefe Lisan kavm emin min mekrehum" hadis-i şerîfine tebaan sulehânın mümkün olduğu kadar fazla lisan öğrenmelerine himmet olunur. Sulehâ sây ü amele sevkolunur. İktisâdiyâtda her ırka galebeye son derece gayret eder. Tarikat her şeye âgâh olmaya tarafdardır. Bu husûsda her teşebbüsde bulunur ve tedbir ittihâz eyler. Misyon teşkilâtına müşâbih teşkilâta mübâderet eyler. Nâşir-i dinler sevkeder. Heyet-i irşâdiyeler, nâşıhalar vücûda getirir, keşşâflar yetişdirir. "Salâh-ı Ümmet" nâmı ile her memleketde o memleketin lisânı üzerine gazeteler neşretdirir.

Tenbih-i mühim

"Her ..... programı tadil ederse Tarîk'de ciddiyet kalmaz, ihtilâf zuhûr eder. Tebdilât icrâsından hazer etmelidir. Aynen tatbik edilse ne saadet. Tamamı ile tatbik ve icrâ edilen noksan ve gayrı muntazam bir program, hiç yapılmayan ve her gün değiştirilen muntazam programlara müreccahdır. Vesselâm ala men tabü el-Hüdâ"

Varaka-ı tahkîkiye sûreti

Sualler	**Cevapları**
İsminiz nedir, pederinizin ve vâlidenizin isimleri nedir?	
Ailenizin ünvânı nedir?	
Mahall ve tarih-i velâdetinizi bildiriniz?	
Nerede sâkinsiniz?	
Kangı mezhebdensiniz?	
Kangı ırka mensubsunuz?	
Müteheyyatdan kangısına meyyâlsiniz?	
Kangı mekteb veyâ medresede okuyorsunuz yahud ikmâl-i tahsil etdiniz?	
İslâmı sever misiniz ve ilâ-ı kelimetullah için çalışabilir misiniz?	
Ne gibi bir maksadla Tarik'a girmek istiyorsunuz?	
Borcunuz var mıdır?	
Hasta mısınız ve hiç hasta oldunuz mu?	
Cesur musunuz?	
Seyahatı sever misiniz?	
Mütalaa ve tetebbudan hazzeder misiniz?	
Sözünüzde sabit misiniz?	
Sır saklayabilir misiniz?	
Kangı meslekde iyi çalışabilirsiniz?	
Makûlâtı kabûl eder misiniz?	
Menfaat-ı şahsiyetinizi menfaat-ı umûmiyeye fedâ edebilir misiniz?	
İnsanlara muâvenetden zevk alır mısınız?	
Cevaplarınızın doğru olduğunu imzâ eder misiniz?	

ÇEVRİMYAZI: BÜLENT ÇUKUROVA

فوق العاده آقشام نسخه سی

انقلاب

٩٢٥-٣٤١ جمعه ایرتسی ١٥ آغستوس

آنقره استقلال محکمه سی طریقت صلاحیه مظنونلری حقنده تاریخی حکمنی ویردی

بوگون استقلال محکمه سنده ... اعدامه محکوم اولدی. وحیدالدینک خیانت وجنایت دعواسی دوام ایده جکدر.

بوگون استقلال محکمه سنده محکوم اولانلر ایله برائت ایدنلردن بعضی سیمالر

محکمه قرارینک صورتی

بویوک وعالیجناب غازیمز

بوگونه ویریلن حکم

غازی م. کمال

Fevkalâde Akşam Nüshası
İNKILÂP
Bittiği yerde başlar

Cumhuriyet, Milliyet ve Demokrasi Fikirlerinin Kökleşmesine Çalışır (Türk) Gazetesidir.

Sene 1, numara 14
15 Ağustos 341 - 925 Cumartesi
Mes'ul müdürü: Ali Süreyya
İdare mahalli: Ankara'da Hükûmet Caddesinde
Telgraf adresi: Ankara İnkılâp
Telefon: Ankara Yenigün
Nüshası (3) kuruştur. Cumartesi ve Çarşamba günleri intişar eder.

... İstiklâl Mahkemeleri, Türk milletinin adlî dehasından doğmuş bir müessesedir. Millet üzerinde en ufak bir tazyik yapmaksızın en müşkil ve buhranlı zamanlarda en kuvvetli ve adilâne tedabiri ittihaz eder. Ensal-i âtiye Türk inkılâbının harikaları arasında İstiklâl Mahkemelerinin bülent ve temiz simasını kuvvetle fark ve temyiz edecektir.

Necib Ali

Ankara İstiklâl Mahkemesi Tarikat-ı Salâhiye maznunları hakkında tarihî hükmünü verdi Bugün İstiklâl Mahkemesinde yetmiş iki mahkûmdan otuz altısı beraat etti. Sekizi beşer, yedisi onar, altısı onbeşer seneye ve onbiri idama mahkûm oldu. Vahideddin'in hiyanet ve cinayet davası devam edecektir.

Padişahlar: Halifeler: ve bütün Türk inkılâbına düşman olanları Cumhuriyete ister biriniz ister hepiniz karşı geliniz: akibetiniz daima bugün mahkûm olanların akibeti olacaktır.

[*Resimler* - Mahkeme Heyeti] Kiliç Ali Bey, Reis Ali Bey, Necip Ali Bey, Reşit Galip Bey, Rize Ali Bey.
[Sanıklar 3 x 4] BUGÜN İSTİKLÂL MAHKEMESİNDE MAHKÛM OLANLAR İLE BERAAT EDENLERDEN BAZI SİMALAR.
Üst sıra sağdan sola: Rıfkı Molla beş sene, Merkez kumandan-ı sabıkı onbeş sene, Emir Mesut beraat, Distolcu Nuri idam.
Orta sıra sağdan: General Halilof beraat, Cinci Ahmet onbeş sene; Arap Asım idam, Rasim Avni Hoca onbeş sene.
Alt sıra sağdan: Mülâzım Zühtü onbeş sene, Burunsuz Tevfik idam, İskender Fahri beş sene, Lütfi Paşa beraat.
[Sanıklar 2 x 5]
Lütfi Fikri Bey beraat etti, Sabık Yüzbaşı Nihat idama mahkûm, Hacı Ali Nakil idama mahkûm, Kirazın Faik Emin beş sene, Zamir[bo]oğlu Hristaki idama mahkûm. İsa Ruhi Paşa beraat etti, Hoca Şirani beraat etti, Distolcu Osman Daver idama mahkûm, Ertuğrul Şakir idama mahkûm, Darendeli Yaver İsmet idama mahkûm.

Bugün Verilen Hüküm
Hüküm verildi: İdam, muhtelif cezalar ve beraat

Temiz Türk hayatından rabıtası kesilenler için ağlamak mecburiyetinde olanlara samimi bir tavsiyemiz vardır, bahtsızlıklarının fersiz gözlerinden dökecekleri yaşları vatanın ıstırapları ve milletin yoluna döksünler. Kocalarını, babalarını, oğullarını Türk inkılâbı çok kıskanç ve yürekten bir muhabbetle siyanet etmek istemişti. Fakat halife denilen, padişah denilen bir maraz metbuu olanların damarlarına öyle korkunç zehirler zerk etmişti ki, ârâzının önünde de her muhabbet ve her merhamet sönmeğe mahkûmdu. O matrud halife ve o mel'un Padişah onbeş gafilin elile onbeş milyon insanı boğazlatmak istiyordu ve bu onbeş milyon Türk vatandaşın da asılanlar gibi babaları, anaları, kardeşleri vardı. Aradaki bu azim farkın daha azim ve daha korkunç bir diğer farkı da şu idi ki, yarın asılacakların arkasında hiç olmazsa ağlayanlar kalıyor. Halbuki aksi halde on beş milyonun boğazlanmasından sonra Türk tarihinin arkasında karıncalar ve baykuşlar bile kalmayacaktı. Bu feci vesile ile bir daha hatırlatmak isteriz ki, milletler artık padişahlara ve her ne şekilde olursa olsun sultanlara tahammül etmiyorlar. Bahusus Türk milletinin buna hiç tahammülü kalmamıştır. Binaenaleyh her halife ve padişah taraftarlarının akibeti bu olacaktır.

Türk milleti artık kendi nefsine, kendi istiklâline ve kendi hayatına merhamet edecek. Ondan siyanet, merhamet bekleyenler bir şartla istediklerine muvaffak olurlar. Türkün inkılâbına, istiklâline ve hayatına muhabbet ve hürmetle merbutiyet...

Sakarya'da ağlayanlar, her karış vatan toprağı için can verenlere ağlamışlardı.

Hatta mavi denizli İzmir sahillerinde ve sarı benizli Meriç kıyılarında ağlayanlar, milletin reha ve hâlâsı uğruna kan dökenler için mi ağlayacaksınız? Sefil bir hanedanın sözüne bile bile ve isteye isteye kapılanlara mı? Bu topraklarla bu Türklerin her mukaddesesine kast ettikleri için asılanlara mı?

Arkada kalanlar bu farkı vicdan gözü ile görünüz ve ondan sonra ağlayınız...

Yine tekrar ediyoruz, bu vak'ada en bahtsız olanlar muhtelif cezalara çarpılan sağlardır.. Onlar ki cezalarını bitirinceye kadar sebeblerini, menşelerini tahattur edecekler ve onlar ki cezalarını bitirdikten sonra bile her zaman ve her yerde: İşte millete az çok suikast edenlerden biri de bu idi! diyerek müteessif bakışlı göz uçlarile teşyi olunacaktır. Onlar ne bahtı kara ne hane harap vatandaşlardır ki, ömürleri oldukça alınları yerde sürtünüp duracaklardır..

Havası, suyu, ekmeği ile yaşanılmış, şereflerile sevinilmiş, anılarile muazzep olunmuş bir vatana bir millete suikasdın bir tek adı vardır: Hainlik ve bir tek hakkı vardır: İp veya Zincir!

Ve bütün bunların müsebbibleri hanedanlar, saltanatlardır. İster ayağı tahta basan padişah olsun, ister postuyla yedi kat gökte uçabilen halife hepsine ve hepsine birden lânet!

Bu millete asırlardan beri kan ağlattılar. Şimdi de kızlarının serbestçe ve Türke küfrederek icray-ı fuhşettikleri ecnebi diyarlarında çalışıyorlar. İçlerinde ve tarihte en iyilerinin bile elleri bileklerine kadar Türk kanıyla mülemmadır.

Onun içindir ki, Türk inkılâbı bu tiynet ve bu saltanatla en kahhar ve en şedid bir mücadele açmıştır. Toprak üstünde, saray köşesinde, medrese bodrumunda, hatta kafatası içinde saklı hiyanetlerle mücadele ve mücahedemizden vazgeçmeyeceğiz...

... Birkaç saat evvel beraat hükmünü alan vatandaşları samimiyetle tebrik ederiz. Her nasılsa karıştıkları bu işten hükmen sıyrılanlar artık aramıza karışmağa hak kazanmışlardır. Herkes emin olsun ki, Türk inkılâbının kalbi her vatandaşın beraati için çarpar. Çünkü: inkılâbımızın gözü daima iyiye, temize ve itilâya matuftur.

İnkılâp

Kararnameden:

Tarikat-ı Salâhiye Divan sadası, Şark isyanına ecnebi ordularının iştirak-i müzaheretkâranesine mebni memleketin bir ucundan duçar-ı istilâ olmasını istihdaf eylediği gaye ve maksatlarına hâdim addederek Kürt meşayihiyle temas eylemek üzere; murahhaslar izam ettiği gibi bazı memurin-i ecnebiyeye takdim ve teklif edilmek üzere bir harp planı dahi ihzar eylemiştir.

Tarikat-ı Salâhiye'nin cinayat-ı âdiye ve suikastlar irtikabına dahi müsteit bir cemiyet-i fâile olduğu, kendilerince Ankara ile hal-i temasta bulunduğu zannedilen, San Remo'da Vahideddin nezdinde mukim bulunan tabip Reşat Paşanın hükm-ü idamı mesabesinde olup dosyada asılları mahfuz iki tehditname ve paşanın vefatından evvel İstanbul'a gönderdiği hususi mektuplar münderecatı ve mahallinde tetkikat icra eden Salih Fuat Beyin ifadatı ile tezahür etmektedir.

Güya anasır-ı İslâmın nefy ve hayrına hâdim olmak iddiasında bulunan bir tarikat-ı hafiyeye gayr-i Müslimlerin dahi Nizamnamede musarrah merasim-i mahsusa ile Kabul [ve] ithal edilmiş olmaları müddeabih olan menafi-i İslâmiye gayesinin hedef-i aslî olmadığını, ayrıca ve suret-i sarihada isbata kâfi telâkki olunmuştur.

Daima bir cemiyet-i hafiye şeklini muhafaza eden Tarikat-ı Salâhiye'nin İngiltere devletinin himayesine talip bulunan İlây-ı Vatan fırka-i siyasiyesi ile müşareket-i fiiliye mertebesine kadar varan münasebet-ı daimesi de ehemmiyetle şayan-ı nazar görülmüştür.

Büyük ve Âlicenap Gazimiz

Lütfi Fikri için mahkemeye bir mektup gönderdi.

Ankara İstiklâl Mahkemesi Riyaset-i Aliyesine

İstiklâl Mahkemesine mevdu olanlar meyanında Lütfi Fikri Beyin safahat-ı muhakemesini gazetelerde mütalâa eyledim. Mumaileyhin efkârımız ve hatt-ı hareketlerimizden esas itibarile farklı olan bir takım mülâhazat ve takriratına bu vesile ile muttali oldum. Kanunî yollarla milletin tezahür eden iradey-i kat'iyesi teşkilât-ı devlet ve ahval-i idare hakkında Lütfi Fikri beyin efkâr-ı hususiyesine tevafuk etmeyen tecelliyat-ı nihaiyesini göstermiştir.

Şahsımın bertaraf edilmesi tahminatına ve bu tahminatın neticesi olmak üzere derpiş ettiği tasavvurata karşı mahiyet-i hukukiyesi müsait dahi olsa şahsen bir iddia dermeyan etmeğe mütemeyil değilim. Binaenaleyh efkâr-ı siyasiyemize ve gerek şahsımıza karşı olan vaziyetinden dolayı eğer âli mahkemece başka zeminde kanunî eshab-ı ithamiye mevcut değilse mahkemey-i aliyelerinin müsamahasını istirham ederim.

Reisicumhur
Gazi M.Kemal

Büyük ve âlicenap gazimizin Lütfi Fikri'ye karşı ibraz buyurdukları bu hiss-i tesamüh, ümit ederiz o adamın vicdanında mahkûmiyetten müessir bir nedamet acısı bırakır.

Mahkeme Kararının Sureti

İstiklâl Mahkemesinin tarihî kararını bervech-i âti aynen derc ediyoruz.

İcabı tezekkür edildikte:

Aylardan beri ariz ve amik icra edilen tetkikat, tahkikat ve muhakemat, memleketi yeni felâketlere sevk edecek hadisat-ı irticaiye ihzarına çalışan heyet-i fesadiyenin vücudunu isbata ve uzuvlarından bir kısm-ı mühimmini ele geçirmeğe hâdim olmuştur.

Mahkememizce elde edilen vesaika ve bugüne kadar maznunen taht-ı tevkifte bulundurulan eşhastan bir kısmının tevilen ve bir kısmının tamamen vâki itiraflarına müsteniden hasıl olan kanaata göre, mezkûr heyet-i fesadiyenin hedef ve mahiyeti ile umumî vaziyeti bervech-i âti teayyün ve tenevvür etmiştir. Şöyle ki, millî mücadelenin devam ettiği hengâmede Vahideddin ve erkân-ı hıyâneti milletin hayat-ı vatanpervaresinin tamamen aleyhlerinde olduğunu idrak ederek hayat-ı diniyeden istifade edebilmek ve dini bir kere daha âmâl-i meş'ume-i siyasiyelerine âlet eylemek kasdile Tarikat-ı Salâhiye namı altında bir cemiyet-i hafiye tesis ve teşkil eylemişlerdir. Müessislerinin ekseriyet-i azimesini şaibe-i ihanetle aluvde ve müttehem ve vatana avdetleri kanunu mahsusla memnu matrudlar teşkil eden tarikat-ı mezkûre zâhirde âlemşumul bir siyaset-i İslâmiye takip eder gibi görünmekte ise de, isimleri malûm ve meşhur olan bazı ecnebi istihbarat ve propaganda erkânının teşkilâta tekaddüm eden ihzarî müzakerata iştirak etmiş ve müessisîn-i asliyenin sonuna kadar bunlarla sıkı temas ve münasebeti muhafaza eylemiş olmaları, Tarikatın beynel-İslâm hayra matuf bir teşkilât olması ihtimalini külliyen bertaraf etmektedir. Bu ihtimalin zevalinden sonra zabıtnamelerde aynen ve bittafsil münderiç ifadat ve şehadatın takibi ve vesaik-i mevcudenin delâlet-i kat'iyesile Tarikat-ı Salâhiyenin ancak Türkiye'ye münhasır hafî ve siyasî bir faaliyet sarf eylediği ve bu faaliyetin Anadolu'da müesses âli mukavemeti kırarak memleketin kâmilen ecnebi esareti altına girmesi pahasına da olsa Vahdeddinin taç ve tahtının muhafazası maksadını hedef ittihaz ettiği General Halilof'un delâil-i mevcudiyeyi teyit ve tevsik eden ifadat ve beyanatı ile vasıl-ı mertebe-i sübut olmuştur.

Bir İstihbarat Raporu

ÜSTÜNDE herhangi bir tarih bulunmamakla birlikte, bundan 60 yıl önce Hariciye Vekâleti tarafından yayımlandığı anlaşılan (sayı: 6) "mahrem ve hizmete mahsus" bir istihbarat raporunun ilk bölümünün tamamını sunuyoruz (ikinci bölümde Hoybun Nizamnamesi yer almaktadır). Bu bölümün başında ve sonunda, yurtdışındaki diğer muhalefet akımlarından söz edilmekte, ama esas itibarıyla Tarikat-ı Salâhiye üstünde durulmaktadır.

Muhalifler hakkında malûmat.

Muhalefet rüesası ile firarî ve yüzelliliklerin dağıldıkları ve faaliyette bulundukları sahalar bilhassa Suriye, Mısır, Irak, Romanya, Fransa ve Yunanistan ile İran şimali garbî mıntakasıdır.

Elyevm en çok göze çarpacak şekilde faaliyet ve hareket gösteren, başta Kiraz Hamdi olmak üzre Vehip Paşa, esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Mustafa Sabri ve İzmirli Hafız İsmail dir. Diğerlerinin başlı başına faaliyetleri meşhut değildir. Kısmen yukarda isimleri geçenlerin faaliyetlerine iştirak ve kısmen de kendi âlemlerinde ve yekdiğerinin aleyhinde bulunarak yaşamaktadırlar.

Bunlar sureti umumiyede, Tarikati Salâhiye, Kürt Hoybun, Kürt Taali veya Türk - Kürt hilâfet cemiyeti namlarını taşıyan teşekküller etrafında toplanmakta, ilk ikisi 150 lilikler, diğer ikisi de daha ziyade Kürtler ve Ermeniler tarafından idare olunmaktadır.

Bunların haricinde Rauf bey partisi mevcuttur ki bunlar daha gizli ve esaslı çalışmaktadırlar.

Esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali;

Mukaddes İhtilâl-Millî Hürriyetperver:

Mehmet Ali Muhaddes İhtilâl diye benimsediği bir teşekkülün başında bulunmaktadır. Kendisi Paris'te ikamet ediyor, muhaliflerden ekserisini beğenmez.

Faaliyetinin gayesi; Türkiyede meşrutî saltanatı iade ederek şimdiki halde sakıt hanedandan Abdülmecid'i, olmazsa daha münasibini padişah yapmaktı. Son zamanlarda bu kanaatinde bir tebeddül görülmüştür. Halen: Saltanatı meşruta prensipinin taraftarı olduğu halde sakıt hanedan arasında akıllı kimse bulunmadığından, ötede beride haysiyetlerini kırdıklarından ve vaziyeti takdirden âciz olduklarından müşteki görünmekte ve Türkiye'deki idarede bir tebeddül vukua gelediği takdirde ilk işinin bir hükûmeti muvakkate teşkil etmek olacağından ve bu hükûmeti muvakkatenin derhal bir meclisi müessisanı içtimaa davet edeceğinden, müessisan meclisi Türkiye'nin cumhuriyetle idaresine karar verirse Osman oğullarının hizmetçisi olmadıklarından dolayı bu karara ittiba edeceklerinden bahsetmektedir. Maamafih Abdülmecid ile temas ve muhaberesi vardır.

Teşkil ettiği cemiyetin mensubini mahduttur. Memleketimizde faaliyete geçtiği gün de bu teşekküle Milli Hürriyetperver namını vermeğe karar vermiştir.

Mehmet Ali, Rauf ve Adnan Beylerle ve bilhassa damadının karabeti olan İzmir valii sabıkı Rahmi Beylerle sıkı münasebettedir. Maamafih bunlardan, gayesi namına ümitvar değildir. Hatta mühim bir faaliyet gösteremediklerinden vakayiin teakubuna intizar ettiklerinden dolayı bunlardan müştekidir. Mehmet Ali'nin vaziyeti maliyesi diğer arkadaşlarına nazaran iyicedir. Mehmet Ali İsviçre'de ikamet eden Reşat Halis Beyde çok para olduğundan, fakat hiçbir arkadaşına yardım etmediğinden acı bir lisanla şikâyet etmektedir.

Kiraz Hamdi (Tarikatı Salâhiye):

Tarikatı Salâhiyenin reisi sıfatile hareket etmektedir. Tarikatin esasatı Masonluktan iktibas edilmiş ve tamamile taklit olunmuş bir İslâm Masonluğundan başka bir şey değildir. İlânı meşrutiyeti müteakıp Masonlukla mücadele için teşkil edilen bu tarikat ittihadı İslâma ve Hilâfeme taraftardır.

Hamdi halen bu tarikate taraftarlar kazanmağa çalışmakta ve mensuplarile memleket ve bu günkü rejim aleyhinde faaliyet göstermektedir.

Kiraz Hamdi, elyevm Romanya'da Köstence'de ikamet ediyor. Vehip Paşa da orada idi. Son zamanlara kadar bu iki sabık Osmanlı Paşası beraber çalışıyor gibi görünmekte, hakikatte biribirlerini atlatmağa çalışmakta idiler. Ahiren araları büsbütün açılmış ve yekdiğerile görüşmez olmuşlardır.

Hamdi birkaç ay mukaddem Vehip'in vesatetile tanıdığı İngiliz istihbaratına mensup olması çok muhtemel olan bir ecnebi ajanile Bükreş'te temas etmiş ve bundan, muhalefetin bir baş altında toplanması ve ancak bu yapıldıktan sonra kendisine esaslı muavenet edilebileceği hakkında talimat olarak bu hedefe doğru çalışmağa başlamış ve Ağustos 929 ayı zarfında Köstence, Bükreş, Viyana, Münih, Paris, Nis tarikile Mısır'a azimet ve İskenderiye'den Atina, Selânik, Gümülcüne, Belgrat tarikile Köstence'ye avdet ederek uzun bir seyahat yapmıştır.

Hamdi'nin bu seyahatinin gayesi:

1- Muhalefet rüesası ve erkânile temas etmek, aralarında mevcut iğbirarı izale eylemek;

2- Başlıca muhaliflerin müttehit bir kütle halinde kendi başlığı altında toplanmasını temin etmek;

3- Hariçte intişar eden muhalif gazetelerin yekdiğeri aleyhine olan neşriyatına mânî olmak ve bu neşriyatı sistematik bir halde propagandalar yapmak suretile memleketin idarei hazırası aleyhine tevcih etmek;

4- Aktedilecek bir kongre marifetile halife intihap etmek idi.

Hamdi bu seyahat için salifülarz ecnebi ajanından 500 İngiliz lirası almış ve o zamana kadar beraber göründüğü Vehip Paşa'ya malûmat vermeden Eylül bidayetlerinde Avusturya, Almanya, Fransa'ya gitmiş, Paris'te Rauf Beyle temasta bulunmuş ve kendisinden bir çok işler beklediğini söylemiş, esbak Levazım Reisi İsmail Hakkı ve esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ile de görüşmüştür. Maamafih Rauf Bey Hamdi ile temasta bulunmakla beraber Hamdi'ye itimat etmemiş ve kendisini şüphe ile karşılamıştır. Hamdi Paris'te Taşnaklarla görüşmek istemişse de Vehip'in Romanya'dan Taşnak merkezine Hamdi'ye itimat etmemeleri hakkında çektirdiği telgraf üzerine Taşnak merkezi umumîsi Hamdi ile temastan çekinmiştir.

Nis'te Refi Cevat ve Gümülcüneli İsmail Hakkı ile görüşmüş ve sakıt halife Abdülmecid'i ziyaret eylemiştir. Senet mukabilinde Refi Cevat'a 15 ve Gümülcüne'liye 30 İngiliz lirası vermek suretile yardım etmiş ve İsmail Hakkı ile Abdülmecid'i barıştırmıştır.

Nis'ten doğruca İskenderiye'ye hareket etmiş ve Mühürdar Salâhaddin ile bir çok muhalifler tarafından karşılanmıştır. Salâhaddin firarilerdendir, sadrı esbak Kâmil Paşanın mühürdarı idi.

İskenderiye'de bir iki gün kaldıktan sonra İngiliz konsolosunu ziyaret edip Kahire'ye azimet etmiş ve orada İngiliz işgal kıtaatı karargâhında Blant isminde bir zabit ile sureti mahsusada birkaç defa uzun müddet görüşmüş ve bu zabitten nazarı dikkati calip derecede iltifat görmüştür.

Kahire'de Müsavat gazetesini çıkaran Hafız İsmail ile de temas etmiş Polis Mektebi Müdürü Aziz Âli ile görüşmüştür. Tekrar İskenderiye'ye avdet ve orada kalmak arzusunda iken Londra'ya çektiği telgrafa cevap almış ve cevap üzerine Suriye ve Irak seyahatinin birkaç ay sonraya tehirine mecburiyet hasıl olduğunu söyliyerek Yunanistan tarikile Romanya'ya avdet etmiştir.

Hamdi, Atina'da Çerkes Tevfik ve doktor Arif ile görüşmüş, en ziyade küçük Ethem ile temas etmiş ve tahlif ederek mumaileyhi Tarikatı Salâhiyeye ithal eylemiştir.

Gümülcüne'de Aziz Nuri, Mustafa Sabri ile görüşmüş ve vereceği talimat dairesinde muhalefetin vahdetini temin edeceğini ve şahsiyattan sarfınazar ederek gazetesinde bu tarzda neşriyatta bulunmıyacağına dair yeminle söz almış, buna mukabil 50 İngiliz lirası vermiştir. Son zamanlarda Sabri Hoca ile Müsavatçı Hafız İsmail gazetelerinde yekdiğeri aleyhinde bulunmakta idiler. Hamdi bunun önüne geçmek istemiştir.

Vehip Paşa:

Birçok hususatı Hamdi ile takarrür ettirdiği halde, Hamdi'nin son yaptığı seyahatten kendisini haberdar etmeme-

sinden ve aldığı 500 İngiliz lirasından kendisine hisse ayırmamasından muğber olmuş ve aleyhinde bulunmağa başlamıştır. Bu iğbirar üzerine Hamdi'nin casus olduğunu Paris Taşnak merkezi umumîsine bildirmiş ve kendisile birlikte yazdığı ve İngiltere Şarkı karip şubesine gönderdikleri Ermeni ve Hoybun cemiyetine ait ahitnameleri 500,000 Frank mukabilinde sattığını haber vermiştir. Halen Hamdi'den ayrı olarak çalışacağını söylemektedir. Mumaileyhin memleketimizde meşrutî saltanat idaresi tesisine hâdim bir cemiyet teşkili için faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır.

Vehip'in 1/2 Teşrinievvel 929 gecesi beyninde bir damarın çatlaması üzerine gözleri görmemeğe başlamış ve berayı tedavi bir sanatoryoma kaldırılmıştır. Kendisi senatoryomda olduğu ve hasta yattığı halde gene faaliyetten geri durmamakta ve kendisi yazamadığı halde itimat ettiklerine yazdırmak suretile faaliyette bulunmaktadır.

Mısır'da doktor Salâhaddin Ali Beye yazdığı mektupta hastalığını bildirmekte ve İstanbul'dan gönderilen mektubu gazetede tab'ettirdiğinden dolayı teşekkür etmektedir.

Mısır'da Müsavatçı Hafız İsmail'e yazdığında her şeye rağmen kendisinden ümitlerinin kesilmemesini ve geldiği zaman Hamdi'ye yüz verilmemesini tavsiye etmiştir.

Atina'da Katahaki Filip adresine gönderdiği mektupta Venizelos'a verilmek üzre gönderdiği mektubu vermemişse iş'arı ahire kadar tehir etmesini yazmıştır.

Paris'te İdris Fuat Beye de rahatsızlığı hasebile Paris'e azimetinin teahhur ettiğini, Rauf Beye teşekkürde gecikmiyeceğini bildirmiş ve sabık Levazım Reisi İsmail Hakkı'nın adresini istemiştir.

Vehip, Köstence'den Paris'e gidecek ve Taşnaklarla görüştükten sonra Atina'ya gidip Venizelos ile görüşecek ve tekrar Paris'e avdet edecekti. Taşnaklarla uyuşamadığı takdirde Rauf, Adnan, İsmail Paşa grubu ile anlaşarak İttihat ve Terakkiyi ihyaya çalışacaktı. Salifülarz hastalığı bu tasavvurlarını akim bırakmıştır. Vehip Romanya'ya avdet eden Hamdi'ye sanatoryomdan görüşmek üzre gelmesi için müteaddit defalar haber göndermiş ise de Hamdi gitmemiştir. (Vehip elyevm Atina'dadır ve orada yerleşmiş gibi görünmektedir.)

Mısır'da İskenderiye civarında ikamet eden firarî doktor Salâhaddin Ali Vehib'in en hareketli bir taraftarıdır. Onun yerini dolduracak hiçbir muhalif olmadığını çok büyük bir teşkilâtçı ve çok yüksek bir zekâya malik olduğunu, muhalefetin Vehib'ın etrafında toplanması lâzım geldiğini etrafa yazmak suretile propagandada bulunmaktadır.

Rauf Bey (Eski İttihatçılar Grubu):

Bu grubu başta Rauf olmak üzre Celâlettin Arif, Adnan, Levazımcı İsmail Hakkı idare etmektedir. Rıza Nur, Rahmi ve Mehmet Ali Beyin dahi bu gruba dahil olduğu bir yerden haber alınmıştır. Hariçteki muhaliflerle 150'liklerin çoğu bu gruba kur yapmakta fakat grup bunlara karşı çok ihtiyatkâr bulunmaktadır. Dahil olanlardan birisi bir kütle halinde çalışmakta olduklarını, Türkiye ile irtibatta bulunduklarını, yüksek memuriyette bulunan sadık adamları vasıtasile Ankara'dan her gün ne olursa süratle haber aldıklarını bir mutemedine söylemiştir.

Kürt Hoybun Cemiyeti (ve Taşnak Ermeni Fırkası):

Taşnak fırkasının teşkil ettiği bu cemiyet tamamile Kürtçüdür. Merkezi umumisi Suriyededir. Firari ve muhaliflerden Kürt olmayanları arasına almamıştır. Ermenilerle teşriki mesaisinden dolayı bazı Kürtler bu cemiyetle teşriki mesai etmemektedirler. Esasen cemiyetin başında bulunan Bedirhan ailesi bu cemiyeti siper yapmak suretile iane parasından istifade etmektedirler.

Son aylarda Taşnak fırkası da Hoybun ile bir netice alamıyacağını anladığından nazarlarını muhaliflere çevirmiştir.

Erciş (Zeylan deresi) hâdisesile şarkta başlıyan son Kürt isyan harekâtı fiilen Kör Hüseyn ve Emin Paşa oğulları tarafından Hoybun cemiyeti hesabına idare edilmektedir.

Kürt Taali veya Türk - Kürt Hilâfet Cemiyeti:

Bidayette Kürdistanın mümtaz bir idareye nail olmasını temin için teşekkül eden bu cemiyet, Şeyh Sait isyanını müteakip arzusuna daha seri bir surette nail olmak için memleket dahilindeki inkılâbatı hazmedemiyen mutaassıp güruhtan ve hariçteki muhalif ve firarilerden istifade etmeği düşünmüş ve cemiyetin içinden Türk-Kürt Hilâfet cemiyeti namile yeni bir teşekkül vücuda getirmiştir.

Bu son teşekkülün maksadı ve gayesi; Hilâfet ve saltanatı iade etmek, Kürdistana mümtaz bir idare bahşeylemektir. Başında maslûp Seyyit Abdülkadir'in oğlu Abdullah bulunmaktadır. Bu cemiyet Hoybunculara kat'î olarak muarızdır.

Kürdistan Taalî cemiyetinin merkezi Ravandız'dadır. Kürtler arasında Hoybundan ziyade bu cemiyet sahibi nüfuzdur. Seyyit Abdullahın amcazadesi Seyyit Taha, Adanalı Fanî zade Zeynelabidin, Irak kabinesinden Salih Zeki, Irak Kürtlerinden Zarı Kürmancı gazetesi sahibi Hüseyn Hüsnü cemiyetin heyeti idaresinde bulunmaktadır. Suriye'de Molan zade Rifat, Fanî Ali İlmi, Paris'te Fanî Mesut bu cemiyetin murahhasıdır.

Ahiren Bağdat'tan Amman'a geçtiği duyulan Çerkes Ethem de bu son cemiyete dahildir. Bu itibarla Hoybunculara muarızdır. Maamafih Taşnaklar kendisine mevki verdikleri, muktazi parayı esirgemedikleri takdirde onlarla da teşriki mesaiye taraftar görünmektedir. Nitekim 2 / Ağustos / 929 tarihinde bilâ vasıta Taşnaklara gönderdiği bir haberde:

"Taşnak'lar Hoybunculârla hiçbir iş yapamazlar. Eğer iş görmek istiyorlarsa erbabını arasın, bulsunlar. Bizim onların parasına ihtiyacımız olduğundan fazla onların bize ihtiyacı vardır. Mütekabil menafi şartile anlaşmağa amadeyiz" demektedir. Nazarı dikkati celbetmek ve kendisini tahattur ettirmek üzre 3 Teşrinievvel 929 tarihli Müsavat gazetesinde Hoybunculârla teşriki mesainin doğru olmadığı hakkında bir tekzip neşretmiştir. Sefil ve perişan bir vaziyettedir.

Sene bidayetinde kardeşi Reşit Yunanistan'dan Mısır'a ve oradan da Ethem ile görüşmek üzre Bağdat'a gitmiş ve bu seyahat etrafında muhtelif şayialar deveran etmiş ise de bunların bir propagandadan ibaret olduğu tahakkuk etmiştir. Reşit, elyevm Amman'da aç ve sefil bir vaziyettedir.

Çerkes Ethem'in Hamdi, Vehip Paşa'larla muhaberesi vardır. Fakat bunlarla anlaşmış vaziyette değildir.

Yunanistan'da Gümülcüne'de ikamet eden Mustafa Sabri büsbütün başka bir yol takip etmektedir. Ve çıkardığı (Yarın) gazetesile memleket aleyhine propagandalar neşretmektedir.

Mısır'da Kahire'de Müsavat gazetesini çıkaran İzmirli Hafız İsmail de ayni vaziyettedir. Mustafa Sabri ile Hafız İsmail'in arası çok açıktır. Kiraz Hamdi aralarını bulmağa çalışmıştır. Teakup edecek neşriyat, Hamdi'nin ne dereceye kadar muvaffak olduğunu göstermeğe hâdim olacaktır.

Refik Halit; hiçbir teşekkül ile münasebette değildir. Vahdet gazetesinde yeni harflerin ve inkılâbın lehinde yazı yazması bir çok muhalifleri dilgir etmiş ve Türkiye'nin adamı olduğu hakkında bir kanaat tevlit eylemiştir. Fransız istihbaratına hizmet etmektedir.

Osmanlı Hariciye Nezareti Risaleleri

SİPAHİ ÇATALTEPE

BİRİNCİ Dünya Savaşı sırasında 1917'de Rusya'da büyük ayaklanmalar ve özellikle Bolşevik devrimi başladıktan sonra, Osmanlı hükümeti İngiltere ile ayrı bir barış yapmak ümidine kapılmış ve bazı İngiliz devlet adamları da bu durumu desteklemişlerdir. Bu münasebetle ve başlaması beklenilen görüşmelerde Osmanlı delegelerine bir destek olsun diye savaştan önce Osmanlı ve İngiliz hükümetleri arasında 1913-14 yıllarında başlamış ve kısmen sona ermiş görüşmelerin bir özeti çıkarılmış ve buna bazı esaslı belgelerin suretleriyle aranılan veya konu ile ilgili anlaşmaların suretleri eklenilmiştir.

Bu özetler ve onlara aid ek belgeler (Bunlar bazan 8-10 bazan da 200 sahifeyi bulmaktaydı) 1334 (1918) İstanbul'da Matbaa-i Amirede pek az sayıda (150 nüsha) kadar basılmışlardır.

Hemen hepsi "Roma Sefir-i Kebiri Mehmed Nabi ve Süferay-ı Saltanat-ı seniyyeden Rumbey-oğlu Fahreddin" imzasını taşımaktadır.

Bunlar şunlardır:

1- Bağdat meselesi
2- Kuveyt meselesi
3- Şattü'l-Arap meselesi
4- Elcezire kıt'asının işva ve iskan meselesi
5- Elcezire kıt'asındaki petrol madenleri ve imtiyazı meselesi
6- El-Katr sevahili meselesi
7- Necd kıt'ası meselesi
8- Bahreyn adaları meselesi
9- Fersun adaları meselesi
10- Şeyh Said meselesi
11- Maskat meselesi
12- Hadramut meselesi
13- Aden ve Meraki-i Tis'a meselesi
14- Muhammere meselesi
15- Kıbrıs meselesi
16- Trablusgarp, Bingazi ve Cezair-i isna-aşer meselesi
17- Gümrük resminin % 15'e iblağı, ecnebi postaları ve kapitülasyonlar meselesi
18- İnhisarlar meselesi
19- Metalib-i nakdiye meselesi
20- Adliye nezareti heyet-i teftişiyye ve riyaseti meselesi
21- Ermeni meselesi
22- Boğazlar meselesi. Mart 1332 (1916) hazırlanmış ve Nisan 1334 (1918)'de basılmıştır.
23- Mısır meselesi. 1334'de basılmıştır. En kapsamlısı budur.

Bir Örnek:

Şeyh said Mes'elesi

ŞEYH Said arazisi Yemen vilâyetine tâbi Ta'izz (Taz) sancağı mülhakatından ve Bab'ül-Mendeb'e (Babülmendebe) kurbiyeti hesabıyla ehemmiyet-i askeriye ve siyasiyeyi hâiz küçük bir kıt'a-i sahiliye olup; 1868 tarihinde bir ticaretgâh teşkili maksadıyla iki Fransız taciri tarafından meşayih-i mahalliyeden Şeyh Ali Sabit'den 80 bin riyal ki (425 bin frank) mukabilinde "iştiraya kıyam" edilmesi üzerine hükümet-i seniyye "biay-ı kâr lemyekûn" ad ederek Şeyh'i tevbih eylemiş ve Şeyh dahi böyle bir muamelenin vukuunu kat'iyen inkâr etmiştir.

1870 senesinde bir Fransız kumpanyasının Şeyh Said'i suret-i kat'iyyede teferruğ ettiği ve fakat liman gemileri barındırılmasına mebni çekildikleri şayi olmağla Bab-ı Âli Fransa hükümeti nezdinde keyfiyeti protesto etmiş ve 1872 senesi Haziranında "Asas" namındaki Fransız kruvazörünün Şeyh Said'i işgâl maksadıyla karaya asker çıkarmaya tasaddi etmesi işbu protestonun tecdidini müceb olmuştur. Bu münasebetle Fransa hariciye nazırı Osmanlı sefirine Şeyh Said'in işgâli mes'elesi kendisince malûm olmadığını ve her hâlde; Fransa hükümetinin Devlet-i Âliyye-i Osmaniye ile revabıt ve münasebat-ı hüsnede bulunması cihetiyle bu gibi bir tecavüze asla meydan bırakmıyacağını suret-i kat'iyyede beyan eylemiştir.

1884 senesi evailinde salif'üz zikr tüccar kumpanyasının Şeyh Said'i Fransa hükümetine satmaya teşebbüs eylediği haber alınmakla hükümet-i seniyye bu hususu dahi protesto etmiştir. 1885 senesinde "Brandon" nam Fransız sefinesinin kumandanı Şeyh Said'e gelerek "karaya çıkıp o havaliyi işgâl edeceğini" memurin-i mahalliyeye beyan etmiş ise de; oradaki kuvve-i mevcudenin muhalefeti üzerine çekilmeye mecbur olmuş ve kumandanın hareket-i vak'ası hakkında Fransa hükümetinden izahat talep edilmiştir. Teşebbüsatımıza Fransa hariciye nazırının kaçamak yollu cevab i'tasından Şeyh Said'in işgâli için, Fransa hükümetinin talimat-ı ha'iiye i'ta ettiği ve memurin-i askeriyye-i Osmaniye'nin muhalefet vak'ası üzerine Fransızların tasavvurlarını kuvveden fiile çıkaramadıkları anlaşılmıştır.

1891 senesinde Fransa hükümetinin telkinatıyla hükümet-i Osmaniye'nin Şeyh Said'i Fransa'ya terk eylediği Fransa hükümetinin mürür-ı efkârı olan bazı gazeteler tarafından neşr edilmekle Bab-ı Âli şayiây-ı mezkûreyi tekzip ettirmiş ise de; işbu tekzibi derç eden Fransız gazeteleri Şeyh Said arazisinin 1868 senesinde iki Fransız tarafından ahali-i mahalliyeden satın alındığını ilâve ve derç etmişlerdir.

1893 senesi Şubatının birinci günü Fransa "meclisi meb'usan"ında mösyö "Fransuva dö Lankel" tarafından Şeyh Said'in işgâli ve tahkimi Fransa hükûmetine tavsiye edilmişse de; Fransa müstemlekât meb'usu mumaileyhin işbu sualine cevab vermemiş ve Şeyh Said arazisinin hükûmet-i seniyenin yed-i tasarrufunda bulunmasından fimâbât bu gibi münakaşata mahâl bırakılmaması için, Bab-ı Âli canibinden Fransa hükûmetinden teminat-ı kat'iyye taleb edilmiştir.

Fransa hariciye nazırı i'ta eylediği cevabda bu mes'ele hakkında Fransa hükûmetince hiç bir karar-ı kat'i ittihaz edilmediğinden; müstemlekât işleriyle meşgûl bazı siyasiyûn tarafından bu mes'elenin ara-sıra tahrik edildiğini beyan etmiştir. 1898 senesi Nisanında meb'us "Fransuva dö Lonkel"in Fransa hükûmetini yeniden arazi-i mezkûreyi işgâle davet etmesi üzerine meclis-i meb'usan reisi "Brisan" işbu teklifin tabiyle hey'et-i meb'usan tasvib eylediği takdirde; müstemlekât komisyonuna irsali lûzumunu dermeyan eylemiştir.

İşbu karar, hükûmet-i seniyye'nin Şeyh Said üzerindeki hukuk-u sariha-i hükümraniyesine zımnen tecavüz ad edildiğinden; Fransa hükûmeti nezdinde icra edilen teşebbüsata hariciye nazırı "Hanotu"da 12 sene evvel, eslâfından birinin eserine iktifa'en kaçamak yollu bir cevab i'tasıyla iktifa eylemiştir. Fransa hükûmeti nezdinde Şeyh Said arazisi hakkında vuku bulan teşebbüsat-ı siyasiyemizin cümlesi Paris'teki Osmanlı sefirleri vasıtasıyla şifahen icra kılınmış ve iki devlet beyninde bu mes'ele hakkında hiç bir nota teati kılınmamıştır.

1909 senesi Temmuzunda meclis-i meb'usan reisi sanisi "Dubayef" bazı neşriyatta bulunarak Şeyh Said'in işgalinden bahs eylemişse de; o müddetten beri Fransa rical-i siyasiyesi bir daha bu işle iştigâl etmemişlerdir. Tafsilât-ı anfadan anlaşılmıştır ki, arazi-i mezkûre Fransızlarca matmah-ı inzar almakda bulunmuş ve hükûmet-i seniye ile bir mes'ele hudusundan ihtiraz edilerek işgalinden tevki edilmiştir, İşbu arazinin salif'üz zikr iki Fransızın veya bunların veresesinin uhdesinde veya Fransa hükûmetine intikâl ettiğine dair tedkik kılınan dosyalarda malûmat mevcût değildir. Birinci takdirde istimlâk olunması ve şıkkı sanide harp dolayısıyla her hâlde devlete intikâl etmesi lâzımdır. Ancak, arazi-i mezkûrenin Fransa müstemlekâtının en mühimlerinin güzergâhında bulunması hasebiyle atiyen Fransa hükûmeti tarafından bazı tasavvuratta bulunulması ve bir takım müddiyata kıyam olunabilmesi melhuz bulunmasına mebni işbu müddıyatın suret-i kat'ide reddiyle arazi-i mebhus-ı inhada suret-i daimde mikdar-ı kâfi kuvve-i askeriye bulundurulması ve bu suretle her türlü tecavüzatın önü alınması lâzım gelir mütealâsındayız.

Bab-ı Âli, 28 Teşrinsani 1916

Roma Sefir-i Kebiri
Mehmed Nabi

Süferay-ı Saltanat-ı Seniyye'den
Rumbeyoğlu Fahreddin

Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitapları

TAŞBASKISI tekniği 1796 yılında Alois Senefelder (1771-1834) tarafından bulunmuştur. Senefelder, yağlı bir mürekkeple cilâlanmış kireçtaşına yazılar yazdıktan sonra bu yazıların üzerine kezaplı su döktü. Yazısız kısımların eridiğini, yazıların ise bozulmadan kaldığını gördü. Böylece taşbaskısı tekniğinin temeli olan, yazılı kısımların korunup çevrelerinin eritilmesi ve bu yazıların baskıda kullanılması yöntemi bulunmuş oldu.[1] Aynı teknikle resimlerin basılması da mümkündü.

Taşbaskısı tekniği Türkiye'ye, matbaanın aksine, çok erken girmiştir. Denilebilir ki bu teknik Avrupa'yla aynı zamanda bizde de kullanılmaya başlanmıştır.[2] Türkiye'de taşbaskısı tekniği ile ilk kitap, 1831 yılında, İstanbul'da, Henri ve Jaques Caillol (Kayol) tarafından basılmıştır. Bu kitap Hüsrev Paşa'nın *Nuhbet'üt Talim* adlı eseridir.[3]

Taşbaskısı tekniği, özellikle resimleme yönünden, daha basit ve ucuz bir teknik olduğu, hattatların, hakkâkların yazı ve resimlerinin kolayca basılmasını sağladığı için geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Yazı devrimine kadar bu teknikle birçok kitap, özellikle resimli, resimsiz halk hikâyeleri, divanlar basılmıştır.

Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitaplarının Özellikleri

Tasbaskısı tekniği Türkiye'ye girdikten sonra bu yöntemle birçok *Nasreddin Hoca Lâtifeleri* kitabı basılmıştır. Tesbit edebildiğimiz en eski taşbaskısı Nasreddin Hoca kitabı 1850 tarihlidir.

Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitapları 32, 40 veya 45 sayfa olarak düzenlenmiştir. Kitaplarda, elyazmalarından veya daha önce yapılan hurufat baskılardan alındığı sanılan 120-130 fıkra verilir. Kitapların büyük bir bölümünün sayfa kenarlarına *Raznihan ile Mahfiruze Sultan hikâyesi* yazılmıştır. Resimli taşbaskısı NasreddinHoca Kitaplarının ilki 1869 tarihli baskıdır. Bundan sonra yapılan baskılar çoğunlukla resimlidir. Her kitapta 7-9 resim vardır. Bu resimlerin, fıkraların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla, adı bilinmeyen halk sanatçıları, hattatlar veya hakkâklar tarafından yapıldığı kabul edilmektedir.[4]

Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitaplarındaki resimler sanat değeri yüksek, mükemmel resimler değildir. Bazılarının güzel çizildikleri söylenebilirse de çoğu basitçe çizilmiş resimlerdir. Tekrarlanan baskılarda resimler de bir önceki kitaptan kopya edilmiştir çoğu kez. 1886 Tarihli bir taşbaskısı *Nasreddin Hoca Lâtifleri* kitabındaki resimler diğe baskılardakilerden farklıdır. Bu resimler insan figürü içermez. Bu yola İslâmiyet'in insan figürü çizmeyi yasaklaması nedeniyle gidilmiştir. Bu resimlerde insan figürü yerine ağaçlar, çiçekler v.s çizilmiştir. Fakat resim altları tamamen diğer kitaplardakiler gibi yazılmıştır.[5] Taşbaskısı kitaplardaki resimler, halk düşüncesini, halk zevkini ve sanatını yansıttığı için halkbilimsel açıdan önemli yapıtlar olarak değerlendirilmektedir.

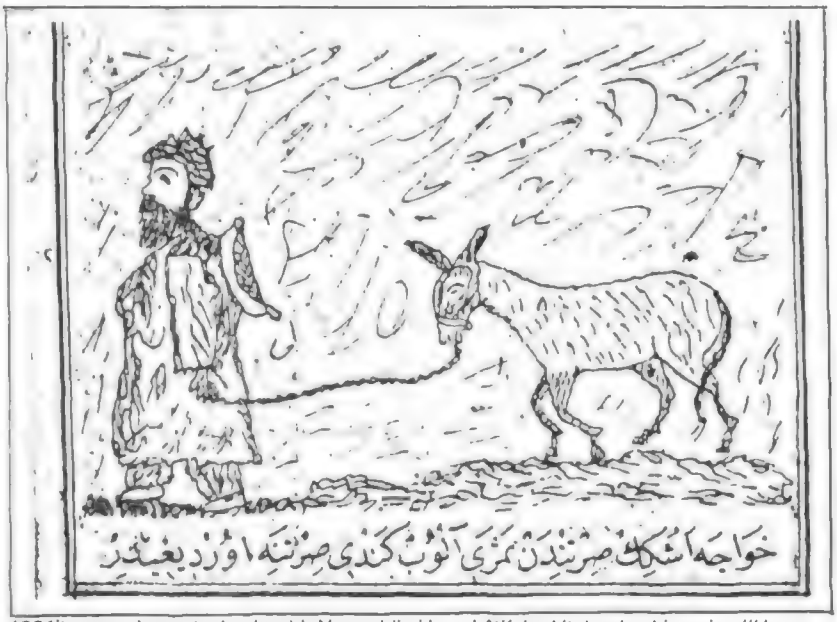

1924'te yayımlanan taşbaskısı bir Nasreddin Hoca Lâtifeler kitabından bir resim: "Hoca eşeğin sırtından semeri alıp, kendi sırtına vurduğudur."

1881'de basılan taşbaskısı bir Nasreddin Hoca Lâtifeleri kitabından bir resim: "Hoca'nın çıplak arabaya binip, Sivrihisar'a üryan gittiğinin resmidir."

Taşbaskısı *Nasreddin Hoca Lâtifeleri*'ndeki resimler genellikle şu fıkraları canlandırmaktadır: "Bu Kadar Tavuğa Bir Horoz Lâzım", "Geç Yiğidim Geç", "Fincancı Katırlarını Ürkütmezsen Birşey Yok", "Nasreddin Hoca İle Yahudi", "Nasreddin Hoca'nın Timur'u Ziyareti", "Getir Cübbemi Al Semerini", "Sizi Çok Sevdiğimden Elbiselerimi Giymeyi Unutttum". Her kitabın son sayfasına da Nasreddin Hoca'nın Akşehir'deki türbesinin resmi

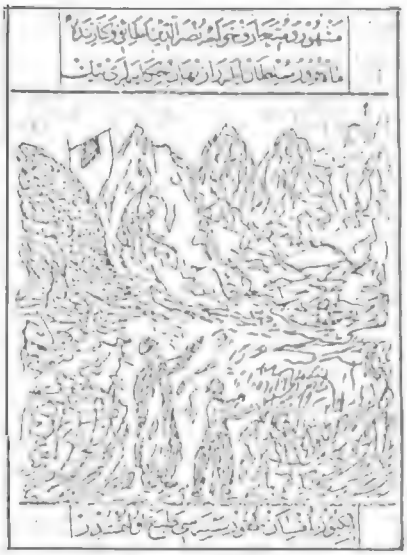

1881'de yayımlanan taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarından birinin kapağı.

yapılmıştır. Bazı resimlerde bu türbe devrilecekmiş gibi yana eğilmiş ve iple, devrilmemesi için, bir kazığa bağlanmış olarak çizilmiştir. Bazı kitapların ilk sayfalarında da resim vardır. Buna serlevha resmi denmektedir.

Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitapları Kaynakçası

Taşbaskısı *Nasreddin Hoca Lâtifeleri* Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar birçok kez basılmıştır. Bu kitapların kırktan fazla baskısı yapıldığı sanılmaktadır. bu kitapların tümünü içeren bir kaynakça henüz yapılmamıştır. Özel kolleksiyonlardakilerin dökümü çıkmadan da yapılması imkânsız görülmektedir. Çünkü devlet kütüphanelerinde taşbaskısı NasreddinHoca Kitaplarının tümünü, şimdilik, bulmak mümkün değil.

1881'de yayımlanan taşbaskısı Nasreddin Hoca Lâtifeleri kitabının giriş sayfası.

Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitapları kaynakçasını hazırlarken M.Seyfettin Özege ve Gül Derman'ın kitaplarından yararlandım.[6,7] Özege kitaplarını Atatürk Üniversitesine bağışlamıştı. Bu nedenle Özege Kataloğunda künyeleri verilen kitapların Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunması gerekmektedir. Gül Derman ise, çoğu özel koleksiyonlardan alınan, 14 tane *Nasreddin Hoca Lâtifeleri* kitabını, özellikle resimleri yönünden, inceliyor ve bu resimlerden 37 tanesini yayınlıyor.

A. Esat Bozyiğit'in hazırladığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi tarafından yayımlanan, *Nasreddin Hoca Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme* adlı kitapta Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitaplarından sadece 12 tanesinin künyesi verilmektedir.[8] 1218 Künyenin verildiği kitapta bu sayı oldukça azdır. Mevcut olan taşbaskısı NasreddinHoca Kitaplarının ancak üçte birinin künyeleri verilmiştir.

Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitaplarının üzerinde durmamız, artık sahaflarda bulamadığımız bu kitapların gelecekte elyazmaları kadar az bulunabileceğinin belli olmasındandır. Bu nedenle elde olanların tesbiti önem kazanmaktadır. Değerli Halkbilimci Pertev Naili Boratav bir yazısında Taşbaskısı Nasreddin hoca kitapları için şöyle demektededir: "Biz taşbasmalarını da elyazmalarının bir devamı saydığımız için onlardan ikinci derecede önemli bir yazılı kaynak olarak yararlanmayı öngördük." Gene aynı yazısında: "Görülüyor ki 19. yüzyıl içinde, belkide taşbasmalarının hazırlandığı tarihlerde bile yazma nüshalar da meydana getirilmekteydi. Bu da eski basmaları yazmalarla aynı değerde kaynak saymanın yerinde olacağına bir tanık sayılmalıdır." demekle taşbasmalarının önemini açıkça belirtmiştir.[9]

Künyeler verilirken kitapların hangi kütüphane ve özel kolleksiyonlarda bulunduğu veya hangi katalogdan alındığı belirtilmiştir. Tam ve doğru künyesi bilinmeyenler alınmadı. Örneğin: Ertuğrul Şevket Pişkin 1288 ve 1304 hicri tarihlerinde basılan iki Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitabından sözeder.[10] Tam künyeleri bilinmediği için bu kitaplar alınmadı kaynakçaya. Aynı tarihlerde yapılan değişik baskıların ayırdedilmesinde ise sayfa sayısı, resimler dikkate alınarak karara varıldı. Değişik baskılar değişik resimler içeriyordu..

Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitapları aşağıda künyeleri verilen 35 kitaptan ibaret değildir şüphesiz. Fakat biz şimdilik bilinenleri bir araya getirmeyi yararlı gördük. □

MUSTAFA DUMAN

[1] Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Taş Basmacılığı*, İstanbul, 1939, s.7-16
[2] Alpay Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi* Cild: 1, 2. Baskı, İstanbul, 1989, s.92-98
[3] Selim Nüzhet Gerçek, *A.g.e.* s.13
[4] Malik Aksel, "Resimlerde Nasreddin Hoca", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı:192, s.3799-3801
[5] Malik Aksel, *A.g.y.* s.3800
[6] M.Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 5 cilt, İstanbul, 1971-1979, s.964, 1302, 15183
[7] Dr. Gül Derman, *Resimli Taş Baskısı Halk Hikâyeleri*, Ankara, 1988, s.206-222 ve 251-288 nolu resimler.
[8] A. Esat Bozyiğit, *Nasreddin Hoca Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme*, Ankara, 1987, s.20-21
[9] Pertev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat 2*, 1982, İstanbul, 1983, s.311-317
[10] Zaparta (Ertuğrul Şevket Pişkin), *Nasreddin Hoca Lâtifeleri Külliyatı*, Ankara, 1943, s.1

TAŞBASKISI NASREDDİN HOCA KİTAPLARI:

1- *Letaif-i Hoca Nasreddin Efendi Kenarında Hikâye-i Uğru Maa Kadıefendi*, (İstanbul), 1266 (1850), 45 s. M. Seyfettin Özege Kat. No: 11624

2- *Nasreddin Efendi Hikâyesi*, Tophane-i Amire İstikhâm Alayları Litografya Destgâhı, İstanbul, 1270 (1854), 46 s., Milli Kütüphane No: EHT 1948 A 521

3- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Raznihan ile Mahfiruze Sultan Hikâyeleri*, İbrahim Efendinin Taş Destgâhı, İstanbul, 1285 (1869), resimli, M. Seyfettin Özege Kat. No: 13300

4- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri*, İstanbul, 1292, (1875), 39 s.

5- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri*, (İstanbul), 1293 (1876), 40 s. Milli Kütüphane No: EHT 1948 A 2571

6- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Raznihan ile Mahfiruze Sultan Hikâyeleri*, (İstanbul), 1298 (1881), 32 s., resimli, M. Seyfettin Özege Kat. No: 13300

7- *Meşhur ve Müteraif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri*, 1299 (1882) 32 s., resimli, Gül Derman Koleksiyonu

8- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan*

ile Raznihan Hikâyeleri (İstanbul), 1299 (1882), 32 s., resimli, Muammer Özergin Koleksiyonu

9- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1299 (1882), 32 s., resimli, Gül Derman Koleksiyonu

10- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1299 (1881), 32 s., resimli, Malik Aksel Koleksiyonu

11- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1299 (1881), 32 s., resimli, Mustafa Duman Koleksiyonu

12- *Letaifi Hace Nasreddin Rahmetullah-i Aleyh,* Şerheden: Burhaneddin, Kaleme alan: Silleli Hattat Osman Hamdi, (Konya), 1301 (1884), 52 s.

13- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1303 (1886), 32 s., resimli, Muammer Özergin Koleksiyonu

14- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1303 (1886), 32 s. resimli, Gül Derman Koleksiyonu

15- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1303 (1886), 32 s., resimli, Mustafa Duman Koleksiyonu

16- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri* (İstanbul), 1303 (1886), 32 s. resimli, Milli Kütüp. No: EHT 1948 A 4584

16a- *Nasreddin Eğlencesi,* (İstanbul), 1303 (1886), 32 s. M. Seyfettin Özege Kat. No: 15179

17- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1324 (1906), 32 s., Milli Kütüphane No: EHT 1948 A 4584

18- *Meşhur ve mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Raznihan ile Mahfiruze Sultan Hikâyeleri,* Rıza Efendi Matbaası, İstanbul, 1325 (1907), 40 s., M. Seyfettin Özege Kat. No: 13300

19- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Raznihan ile Mahfiruze Sultan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1327 (1909), 32 s., M. Seyfettin Özege Kat. No: 13300

20- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1328 (1910), 32 s., resimli, M. Seyfettin Özege Kat. No: 13300

21- *Meşhur ve Mütearif Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1329 (1911), 39 s., Milli Kütüphane No: EHT 1948 A 3935

22- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi Kenarında Raznihan ile Firuze Sultan Hikâyeleri,* (İstanbul), 1329 (1911), 40 s. resimli, Cüneyt Kut Koleksiyonu

23- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri,* Emniyet Matbaası, İstanbul, 1342 (1924), 39 s., resimli, Mustafa Duman Koleksiyonu

24- *Meşhur ve Müteraif Hoca Nasreddin Letaifi Kenarında Raznihan ile Firuze Sultan Hikâyeleri,* Emniyet Matbaasında basılmıştır. İstanbul, 1342 (1924), 32 s., resimli, Malik Aksel Koleksiyonu

25- *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Raznihan ile Mahfiruze Hikâyesi,* Taş destgâhında tab olunmuştur. (İstanbul), (t.y.), 40 s., resimli, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: 84156

26- *Meşhur Hoca Nasreddin,* (İstanbul), (t.y.), 39 s., resimli, M. Seyfettin Özege Kat. No: 13300

27- *Meşhur Hoca Nasreddin,* Matbaa-i Mahsusa-i İraniye, İstanbul, (t.y) 39 s., resimli

28- *Meşhur Hoca Nasreddin,* (İstanbul), (t.y.), 39 s., M. Seyfettin Özege Kat. No: 13300

29- *Meşhur Hoca Nasreddin,* (İstanbul), (t.y.), 39 s., resimli, M. Seyfettin Özege Kat. No: 13300

30- *Nasreddin Eğlencesi,* (İstanbul), (t.y.), 32 s., resimli, M. Seyfettin Özege Kat. No: 13300

31- *Letaif-i Hoca Nasreddin ve Hikâye-i Raznihan Sultan ile Mahfiruze,* (İstanbul), (t.y.), 40 s., resimli, Gül Derman Koleksiyonu

32- *Letaif-i Nasreddin Hoca ve Hikâye-i Mahfiruze Sultan ile Raznihan,* (İstanbul), (t.y.), 40 s., resimli, Muammer Özergin Koleksiyonu

33- *Letaif-i Hoca Nasreddin ve Hikâye-i Mahfiruze Sultan ile Raznihan,* Hattatı Hüseyin Hüsnü, (İstanbul), (t.y.), 40 s., resimli, Gül Derman Koleksiyonu

34- *Letaif-i Hoca Nasreddin Efendi Kenarında Hikâye-i Uğru Maa Kadıefendi,* (İstanbul), (t.y.), 44 s., M. Seyfettin Özege Kat. No: 11624

Osmanlı Tarihçiliğine Bir Yunanlı Katkısı

Evangelia Balta, *l'Eubée à la fin du XVe siècle, Economie et population, Les registres de l'année 1474*, Atina, Society of Euboean Studies, 1989, 450 s., metin içinde iki tahrir defteri tıpkı basım ve çevrimyazıları ile Fransızca çevirileri (*XV. Yüzyılın Sonunda Eğriboz, Ekonomi ve Nüfus, 1474 Yılı Tahrir Defterleri*).

OSMANLI İmparatorluğu'nun yalnızca Türklerin değil, birçok başka ulusun da tarihinin önemlice bir bölümünü oluşturduğunun, *ülkemizde* anlaşılması ve kabul edilmesi zamanı geldi de geçiyor. Osmanlı devletinin, en azından bir dönem, ortak tarih paydasını oluşturduğu birçok modern devlet ve ulus, önyargılarından (başta bizimkiler) ne kadar çok ve çabuk arınabilirlerse, o kadar merak edilen ve bu meraka hiç yakışmayan bir şekilde ve ölçüde tahrif edilen Osmanlı tarihi, daha sağlam temellere oturtulabilir. Osmanlı İmparatorluğunun eskiden kapsadığı alanlarda bugün kurulu olan devletlerin hemen hepsi kendi "resmi" tarihlerinin esareti altında yaşayarak, Osmanlı kimliğini gerçek çehresiyle ortaya koymanın uzağında bulunuyorlar. Siyasetin bu bölgeye geç gelmesinin bu durum üzerindeki etkisini ve ulusal reflekslerin bilim aşkından da üste çıkmasını görmek mümkündür, ama bunu anlayışla karşılamak olanaksızdır. O halde, Osmanlı tarihinin tüm bu ulusların ve devletlerin tarihinin birer parçasını oluşturduğunun kabulü, işe serinkanlı bakmanın başlangıç noktasını oluşturabilir.

400 yıldan daha uzun bir süre Osmanlı devletinin içinde yer alan Yunanistan ile, ondan daha da uzun bir süre Osmanlı tarihinin oluşmasına katkıda bulunan Rumlar, bu tarih açısından ihmal edilebilecek unsurların en sonuda yer almaktadırlar. Ama ne yazık ki yakın tarihli husumetlerini geçmişe de taşıyan Türkler ve Yunanlılar, çoğu zaman Osmanlı dönemindeki ortak tarihlerini görmezden gelmeyi veya tahrif etmeyi tercih etmektedirler, bu en azından kültürel ve bilimsel açıdan bir kayıptır. Türkler Osmanlı devletinin diğer uluslar üzerinde egmenlik kuran yüce bir ulusun devleti olarak Osmanlı İmparatorluğu imajını terkederek, Yunanlılar da Türk egemenliği altında normal

gelişme seyirlerinden saptırılan zavallı Yunan milleti imajından vazgeçerek, bu ortak tarihi incelemeye başlayabilirler. Aslında bu alanda sevindirici bir durum bulunmaktadır. Ege'nin her iki yanında da, karşılıklı "resmilik"lere rağmen, bu ortak tarihi açığa çıkartmayı kendilerine iş edinmiş kimseler bulunmaktadır. Bunlardan biri olan genç bir Yunanlı hanım tarihçi Evangelia Balta'nın, 1989'da yayınlanan doktora tezi, Osmanlı tarihçiliği içinde seçkin bir yer tutmaya layıktır.

Balta'nın çalışması Eğriboz adasına yönelik monografik bir incelemedir. Antik çağda Euboia adını taşıyan ve Girit'ten sonra en büyük Yunan adası olan, Osmanlıların Eğriboz veya Ağriboz adını verdikleri bu toprak parçası, Venediğin Orta Çağın sonunda Doğu Akdeniz'deki ilerlemesi sırasında bu devletin eline geçmiş ve uzun süre Negroponti adıyla tanınmıştır. Osmanlılar Venediğin deniz imparatorluğuna son verme faaliyetleri esnasında 1470'de adayı fethederek, 1830'a kadar muhafaza etmişlerdir. Ada Antik Çağdan Bizans dönemine kadar, gerek coğrafi konumunda, gerek Atina'nın yakında olması nedeniyle ekonomik öneminden ötürü, bir kültür ve ulus harmanı olmuştur. Daha sonra Bizans döneminde bu harman sürmüş, Venedikliler ise adaya, kolay kolay silinemeyecek bir İtalyan damgası vurmuşlardır. Osmanlılar ise, geleneksel iskân siyasetleri içinde, adaya çok sayıda Arnavut ve Ulah yerleştirmişlerdir. Böylesine bir harman dünyada pek bulunabilir nitelikte değildir. Onun için Eğriboz, tarihçinin önüne kültürel, toplumsal ve ekonomik araştırmalar alanında hazineler çıkartmaktadır.

Balta'nın çalışması esas olarak, fethi izleyen 1474 tarihli ilk tahrir çalışmalarının sonuçlarına dayanmaktadır. Biri mufassal, diğeri mücmel olan, Eğriboz'a ait bu tahrir defterleri, Osmanlının bu cins belgelerinden, günümüze intikal edenlerin en erken tarihlilerinden olma özelliğine de sahiptir.

Evangelia Balta eserini daha çok "teknik" diyebileceğimiz bir tarzda planlamıştır. *Annales* okulunun temel reflekslerini benimsemiş olarak gözüken yazar, monografik çalışma konusunda bu cemaatin kurallarına sıkı sıkıya uymakta, çok zorunlu olmadıkça, Osmanlı sisteminin tümüne ilişkin genelleme ve yargılar getirmekten kaçınmaktadır. Bu nedenle, bu kitap sentez çalışması yapmak isteyenlere malzeme sağlayacak nitelikte olmakla birlikte, Osmanlı sisteminin kimliği konusunda kesin hükümler arayanlara cevap vermemektedir.

Balta'nın Eğriboz adasına ilişkin olarak, tahrir defterlerinden ürettiği bazı sonuçlar dikkat çekicidir. Bunlardan bir tanesi, başta N. Beldiceanu olmak üzere, birçok Osmanlı tarihçisinin dikkatleri o noktaya çekmeye uğraşmalarına rağmen, pek fazla yankı uyandırmayan kentsel tımarlar, veya tımarın kentsel gelirler üzerinde de oluşturulabilmesi olgusudur. Balta'nın Eğriboz adası gibi, kentleşme oranının çok düşük olduğu bir sancakta dahi saptadığı üzere, dükkân kiraları, hamam gelirleri, mumhane gelirleri ve tuzlalar gibi kırsal ekonominin içinde yer almayan alanlarda da tımar tesis edilebilmektedir. Osmanlı tımarının yalnızca tarımsal alanda olduğu önyargısına karşılık, bu olgular tartışmaya boyut kazandırıcı niteliktedir.

Öte yandan, Balta'nın yaptığı hesaplardan ulaştığı çarpıcı sonuçlardan biri de, adadan elde edilen tımar gelirlerinin % 25,08'inin aynî olmasına karşılık, % 74,92 gibi yüksek bir oranı temsil eden kısmının nakdî olmasıdır. Tek bir sancaktan, Osmanlı sisteminin tümü hakkında sonuçlara varmak, aklımıza en son gelecek şey olmakla birlikte, bu oranların Osmanlı ekonomisinin öyle sanıldığı kadar aynî bir ekonomi olmadığını göstermeye yarayacağı ileri sürülebilir. Bu noktada vurgulanması gereken önemli bir husus da, bu nakdî tımar gelirlerinin üçte birini ispençenin (tüm tımar gelirlerinin % 23,03'ü) meydana getirdiği ve gene bana göre önemli bir olgunun da, tımar gelirlerinin % 15,35'ini bağlardan alınan nakit verginin oluşturduğudur. Burada bazı genellemelere gitmek mümkündür, ispençe bir baş vergisi olarak, Roma'nın *capitatio* uygulamasının devamıdır ve feodal dönemde adı sürmesine rağmen, kendi fiilen ortadan kalkmıştır. Osmanlı döneminde vergi gelirleri içinde böylesine büyük bir paya sahip olarak, baş vergisinin varlığını sürdürmesi, Osmanlı sistemi konusunda tartışanların hüküm verirlerken dikkatli olmalarını gerektirecek kadar önemli bir durumdur. Öte yandan, tımar nakdî gelirlerinin altıda birinin (toplamın % 15'inden fazla) bağcılıktan elde edilmesi, adanın özel konumuyla açıklanabileceği gibi, pazar için üretimin büyük boyutlu olduğunu da göstermektedir, çünkü bağ ve zeytin üretimi, tahılın tersine, öztüketimi aşan boyutlara sahiptir ve mutlaka pazar için olmak zorundadır. Bu örnek de, Osmanlı sistemine ad verirken bizi oldukça dikkatli olmaya davet etmektedir.

Evangelia hanımın özenli çalışmasında, bana göre çok önemli bulgulardan biri de, Adadaki üretim birimlerinin (hane), tahıl üretimi açısından, çoğunlukları itibariyle açık verdikleridir. Balta'nın hesaplarına göre, hane başına ortalama tahıl üretimi 869 kg/yıl gibi bir rakam olarak ortaya çıkmaktadır, oysa aynı birim için asgari geçimlik 1.230 kg.'dır (aile katsayısının 4,14 olduğu varsayımıyla). Fakat, ilginç nokta, adadaki işlenebilir toprakların sınırına gelinmediğidir, yani üreticiler isterlerse (ve vergisini öderlerse) işlenebilecek toprak vardır, ama gene de işlememeyi tercih etmektedirler. Bu da Osmanlı sisteminde, feodalitenin tersine, tımarının doğrudan üreticiyi, üretim yapmaya zorlayamadığını ve sadece fiilen gerçekleşen üretimden pay alabildiğini gösteren değerli bir tanıklık olmaktadır. Öte yandan, tahıl olarak açık veren tarımsal işletmeler, diğer ürünlerini ticarete sokarak, bu açıklarını kapatmayı tercih etmektedirler. Bu durum, tımar gelirlerinin içindeki yüksek nakit oranını açıkladığı gibi, Osmanlı ekonomik sistemi hakkında tartışma malzemesi de sunmaktadır.

Yazarın saptadığı olgulardan biri de, tahıl üretiminin yüksek olduğu hane işletmelerinde, mevsimlik işçi istihdam edilmesidir. Bu emek-gücü tahıl üretimi açık veren hane ve köylerden sağlanmaktadır. Bu olgudan birçok sonuç çıkartmak mümkündür. En azından Eğriboz adası örneği, Osmanlı ekonomisinin piyasa koşullarını tanıdığını göstermektedir. İşçi ücretlerinin nakdî olarak ödenmesi, hem ürünlerin ticarîleşme oranlarının yüksekliğine, hem de ispençenin tımar gelirleri içinde yüksek paya sahip olmasına ışık tutmaktadır. Ve bana göre en önemli sonuç, reayanın serften çok, *colonus*'a yaklaşan konumunu ortaya koyanıdır.

Bu önemli çalışmadan bazı dersler de çıkartmak mümkündür. Bir kere, Osmanlı tarihine ilişkin monografik çalışmalar son derece azdır. Bu nedenle, Osmanlı ekonomik ve toplumsal kimliğini belirlemekte aceleci olanlarımız, daha çok hukukî metinlere dayanarak sonuca varmaya çalışmaktadırlar. Oysa, hukukî metinler varolan durumdan çok, metni çıkartanın taleplerini, neyin olmasını istediğini gösterir ve gerçek duruma tekâbül etmesi ancak raslantı halinde mümkündür.

Ege'nin karşı kıyısından gelen bu katkıyı sevinçle karşılıyor ve Osmanlı tarihine ilişkin monografik çalışmaların sayısının artmasının bizi daha sağlam sonuçlara ulaştırabileceğini düşünüyorum. □

MEHMET ALİ KILIÇBAY

Bekirağa Bölüğü'nde
Orada Neler Gördüm

SABIK MAARİF MEMURLARINDAN SÜLEYMAN SIRRI

Mukaddime

MÜTAREKE'Yİ müteakıb İttihat ve Terakki erkânının bir müddet istirahatgûzin oldukları Bekirağa Bölüğü'nün mukadderat-ı memleket ile büyük ve mühim bir alâkası vardır.

Bu mahbes-i zulm ve belâ, inkıraza doğru sürüklenen memleketin facia-ı akıbetine giribân birçok vatanperveran milletin hûn-ı masumile de nem-nâkdir. Bu zindan-ı i'tisaf masum ve bi-günah birçok vatandaşların enin-i ihtizarlarına duvarlarıyle sağır ve ebkem olan bir bina-yı zulm ve şerdir.

Meydan-ı siyasete gitmeden evvel buradan gelip geçenler ölmeyi birkaç kere tatmış ve tekrar ihya edilmişlerdir.

Bu zindan-ı zulm ve belâ makbereden feci ve gemnâkdir. Kabrin azabı muttarid ve mütemadidir, onda yalnız mevt, mevt-i muhakkak vardır. Burada ise her an sizi hayata iade eden zâlim ve bi-insaf bir hayat-ı cân-güdâz mevcuddur. Bu eser, mezalim ve cinayetinin şahid-i zi-hayatı bulunduğum bu tarihî binanın bazı fecayi'ini ihtiva eder.

Bu itibarla Türkiye'yi izmihlâl ve inkıraza sevk edenlerin âsâr-ı câniyânelerine canlı bir şahiddir, bu şehâdet bir hatıra, her hatıra ise bir tarihtir. Bu tarihi ahlâfa ithaf ediyorum.

Cemiyet-i Hafiyenin Te'sisi

Kadıköy'de ikamet ediyor idik. Gümrük memurlarından Kemal Bey namındaki bir zatla kayınpederimin delaletiyle görüşmüş idim. Bu zat kayınpederimle sıkı sıkı görüşüyor ve ekseriya musahabeleri mahrem oluyor idi.

Ben mahrem olan musahabelerini anlamak merakına düştüm. Kış takarrub etmişti. Haseki'deki eve nakl etmiş idik. Yine Kemal Bey sık sık gelmeğe başladı ve benim tecessüsümü artırdı. O gece biraz işret ediliyor idi, pederimin bulunmadığı bir sırada kendisine pederimle olan sohbetinin iç yüzü neden ibaret ise anlatmasını rica ettim. Ve o da hafî bir cemiyet teşkil olunduğunu ve arzu eder isem kanaatimi dinledikten sonra maksadı ve icraatinin neden ibaret olacağını söyleyeceğini vaad etti. Bunun üzerine kanaatimi anlattım.

Ben kanaaten İttihat ve Terakki hükûmetine muhalif idim. Bu fikir ve kanaat İttihat ve Terakki'nin nihayet bu memleketi izmihlâle uğratacağına kalbimde, zihnimde hasıl olan emniyet ve itminandan neş'et ediyordu.

Bu muhalefetin bende sebeb-i husulû ber-veche idi:

Bidayet-i Meşrutiyet'te bir matbaa te'sis etmiş idik. O zamanın muhalif neşriyatı matbaamızda tab'ediliyor idi. Bu miyanda Serbestî sermuharriri Hasan Fehmi Bey'i her gece dinlerdim. Mumaileyh Avrupa'daki tarz-ı mesa'isini ve sonra kimlerin kahraman-ı hürriyet kesildiğini bir lisan-ı te'essürle anlatırdı. O sıralarda Fedakâran Cemiyeti âzâsına yapılan mu'amele ve onu vely eden hadisat-ı sa'ire ve bilhassa Otuzbir Mart vak'asındaki idamlar ve tehdidler ve sa'ir icra'at-i zâlimâneden dolayı İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefeti vazife-i vicdaniye telâkki etmiştim.

Hele hiç unutmam (Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektup) namında meçhul bir zatın bir formalık eserini; okumaksızın tab' etmiş idik. Bundan dolayı bir gece iki zabit idarehanemize gelerek ha'in-i vatan, alçak, rezil, ilâh. Kelimeleriyle tecavüz eylemeleri ve ertesi gün diğer bir zabitin yanıma sokularak tab' edenin tarafımdan gösterilmediği takdirde beynimde tabanca patlatacağını kasemle söylemesi kanaatimdeki isabeti takrirden başka bir te'sir bırakmamış idi.

Artık Hasan Fehmi Bey ve Ahmed Samim'in şühedatı ve İştirak Gazetesi sahibi Hilmi Bey'in mu'len olan mektubu (yine matbaamızda tab' olunmuştur) bana yalnız muhalefet değil, kendi başıma ısyan etmek cesaretini bile veriyordu.

Bu fezayihi başlıca idare eden nazarımda Mahmud Şevket idi. Bunun diktatörlüğü çekilir şey değildi, bu hükûmetin devrilmesi lüzumuna kani' idim.

Bu cihetleri Kemal Bey'e ber-tafsil anlattım. Büyük bir dikkatle dinleyen Kemal Bey derhal elimi sıkarak şu vechile tahlif teklifinde bulundu:

— Hükûmet-i hazırayı fikren, icab ederse fiilen hal-ü kal' etmeğe söz veriyor musun?

— Evet, dedim ve bu suretle cemiyete iştirak de etmiş oldum.

Ben de yeni görüştüğüm Doktor Münir ile Hamdi efendileri Kemal Bey'e takdim ettim. Ve onları da iştirak ettirdik. Artık herkes taraftar arayarak efradı teksire çalışıyordu. Avrupa'daki Şerif Paşa ile Kemal muhabere ediyordu. Ve daima efradın teksirine çalışıyor ise de paraya ihtiyaç var diyerek mektuplar yazıyordu; Kemal'in zaruretine bakarak bunun bir ihtiyaçtan münbe'is olduğunu bina'enaleyh hiçbir vakit matlub neticenin husul bulamayacağını hiss ettim ve Kemal'in Şerif Paşa'dan çekmek istediği gayr-ı meşru bir paraya kendimizi âlet ettirmemek için hissiyatımı Doktor Münir'le Hamdi Efendi'ye anlattım. Ve Kemal Bey'e ba'dehna cemiyet için çalışmayacağımızı müşterek imzalı mektupla bildirdik. Halbuki sonra Kemal ile anlaşmışlar. Şerif Paşa'nın gönderdiği parayı Kemal aldığı gibi Avrupa'da soluğu aldı. Benim sözümü dinlemeyenlerin cebine bir para girmediği halde aptalcasına da dayak yediler.

Yalnız şunu izah edeyim: bil-âhere cemiyete iltihak eden bazı zevat sırf vatanî umniyelerle mütehalli olup Kemal gibi para hissiyle mütehalli değillerdi.

Nasıl Tevkif Olundum?

O gün kaleme gitmemiş idim, bekçi kapıyı çalarak gayet münasip kiralık bir ev bulduğunu ve âcilen gitmekliğimi söyledi. Yeleğimi giymeye bile lüzum görmeden hemen pantalonumu ayağıma taktım, ceketi sırtıma giydim sokağa çıktım. Altı yaşındaki mahdumum Nüzhet beraberimde idi.

Sokakta tesadüf ettiğim mevki' komiseri bey biraz karakola kadar gidileceğini söyledi. Ve telefonla Sırrı Bey karakoldadır diyerek Aksaray Karakolu'na malûmat verdi. O sırada zavallı oğluma yaramazlık edecek olursa kendisinin karakolda tevkif olunacağı ihtarında bulundum. Meğer ben tevkif olunacakmışım!..

Zavallı çocuk bu ihtardan ağladı. Ve bekçi çocuğu eve, komiser de beni Aksaray'a götürdü. Oradan iki polis refakatinde Polis Müdür-i Umumiliğine götürüldüm. Azmi Bey akşam yemeğine gitmiş idi. Bir müddet bekledik. Hızlı adımlarla geldi. Odasına girdi. Polisler beni nezdine götürdüler. Yanına oturttu.

— Sizin cemiyet hakkında malûmatınıza müraca'at ediyoruz. Anlatınız, dedi.

Ben de hiçbir cemiyete mensup olmadığımı söyledim.

— Canım sizin Kemal Bey'in?

— Benim Kemal Bey'im yoktur. Filhakika birçok arkadaşlarımın ismi Kemal olabilir, fakat hangisinin murad edildiğini lutfen söyler misiniz? dedim.

Bunun üzerine evdeki içtima'ı ve Doktor Münir'in yakalandığını ve Kemal'in nasılsa Avrupa'ya sıvıştığını söyledi.

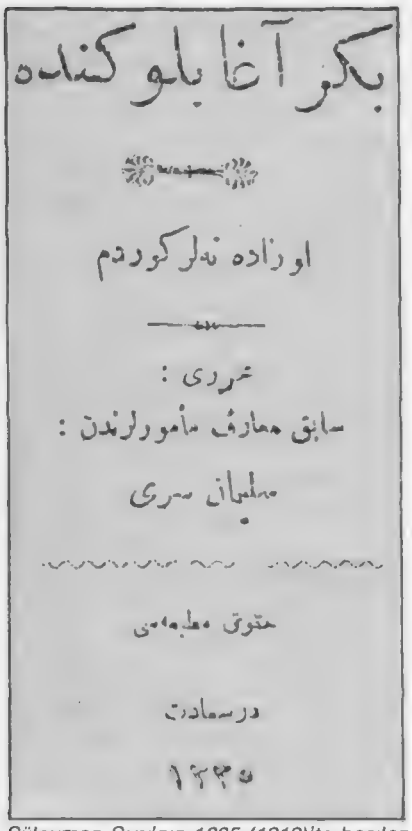
بکر آغا بلوکنده

اوزاده تدلر کوردم

تحریری :

سابق معارف مأمورلرندن :

سلیمان سری

حقوق مطبعه‌سی

درسعادت

۱۳۳۵

Süleyman Sırrı'nın 1335 (1919)'te basılan kitabının ön yüzü.

Artık inkârın ma'nâsız olacağını anladım, keyfiyeti ber-tafsil anlattım. Ve bu suretle arkadaşlarımı tebriye etmiş oldum. Her ne ise dışarı çıktığım vakit müteferrika odasına soktukları ve tevkif müzekkeresinin yazıldığını görünce hayret içinde kaldım. Ve söyleyecek bir tek sözüm kalmıştı. Nezdlerine kabul etsinler dedim. Tekrar Azmi Bey'in yanına girdiğim vakit beş altı zabit ifademin neden ibaret olduğunu Azmi Bey'den dinliyorlar idi.

— Benim bir cürmüm yoktur. Ne için tevkif olunuyorum? dedim.

— Sizin malûmatınızdan istifade edilecektir. Bina'enaleyh misafireten gönderiliyorsunuz, dedi. Fakat tevkif müzekkeresi olmadıkça kabul edilmeyeceğimi ve yalnızca malûmatımdan istifade olunacağını da söyledi.

Dışarı çıktım, tevkif müzekkeresiyle beraber Bekirağa Bölüğü'ne gönderildim.

Tevkifhane Memurları

Beni götüren polis memuru teslim alındığıma da'ir imza istiyordu. Hapishaneye me'mur olan zat ise:

— Kerataları sayı ile vermediler imza istemez, cevabını verdi ise de polis ısrar etti ve zor ile imza alabildi. Kordonlu olan bu zabit Doktor Münir'i tanır mısın diye haşin ve sert bir ses ile sordu.

— Evet, tanırım, dedim.

— Görürsün hergele, deyince tahammülüm kalmadı.

— Bu kelimeyi size redd ederim. Te'essüf ederim. Bu devr-i Meşrutiyette bahusus misafireten gönderilmiş bir kalem efendisi hakkında sizin gibi kordonlu bir zabitin hakarette bulunması şâyân-ı te'essürdür, zeminindeki sözlerim üzerine:

— Tutun şu herifi, dedi.

Derhal iki asker kollarımı tersine çevirmeğe başladılar.

Avazım çıktığı kadar bağırdım:

— Hakkını, namusunu müdafaa edenlere Meşrutiyet'te hakaret ve dayak atmak var mıdır? Zavallı Meşrutiyet? Hürriyet böyle mi olur? dedim.

Bir güzelce dayak yedikten sonra ayaklarıma basamadığımdan askerler kollarımdan tutarak Bekir Ağa koğuşuna indirip kapısının önünde tekmelerle içeriye attılar. Bir ot minderin üzerine oturttular ve kimsenin benimle konuşmayacağını, şayed konuşulur iken görülecek olur ise yüz değnek atılacağını bütün mahbusîne söylediler ve gardiyanlara da o yolda nasihatte bulundular. Bir saat sonra vatan haini Gözlüklü Mustafa ve biraz sonra vatan haini Enver Ağa ve sa'ire gibi kelimat-ı tahkire ile çağrılmağa başlandı.

Gittiler, avdetlerinde benim gibi koltuklarla getiriliyorlardı. Ağız burun birbirine karışmış yüzleri kan içinde idi. Ayaklarında oldukça baklaları iri zincirler takılmış ağlayarak sürünüyorlardı. Gecenin sükûnetinde bu zincirlerin sesi, üçyüzü mütecaviz mahbusu isti'âb eden koğuşta yakılan beş numara bir lâmbanın ziyası zaten gündüzleri bile karanlık olan zindanımız sâkinlerinin kalblerine hazin ve hafv ve hiras ilka ediyordu. Ben de böyle olacağım diyerek hasıl olan korku uyku uyumağa imkân bırakmıyordu. Esasen pirenin kum gibi olduğu bir yerde uyumak vücudun alışmasına veyahud hayvanın doyup çekilmesine vâ-beste olduğu âşikârdır.

Bekirağa Bölüğü'nün Tarihçesi

Orada aldığım ma'lûmata göre buraya bu namın verilmesi şundan ileri geliyordu:

Vaktiyle askerî tevkîfhanesi ittihaz olunan bu mahalle bölükten yetişmiş, cesim-el-cüsse, kavi-el-bünye, cahil, okumak yazmaktan bi-haber, Bekir Ağa namında bir zabit me'mur edilmiş.

O zamanlarda bir kabahat yaptığı cihetle tevkifhaneye îsal edilen efradı gelir gelmez karşısına alarak istintak eder ve kabahatli ve kabahatsiz dayak atarmış. Bu zat mücrimlerin te'dibi için usul-ü kadime vechile bir falaka yaptırıp odasında en mu'tena bir mahalle asmış ve mücâzat edilmek icâp edenleri bu falakaya yatırmayı mu'tad edinmiş imiş.

Hattâ ara sıra mevkufîni teftiş ve mu'ayene eylediği sırada "Ulan rahat durunuz, yoksa falakayı indiririm" diye tehdid edermiş.

O mahbes-i zulm ve i'tisafa ismini nam olarak bırakan bu Bekir Ağa'nın diğer bir âdeti de gerek Divan-ı Harbce bera'etine hükm olunan ve gerek ikmal-i müddet ile tahliyesi icab eden her kim olur ise olsun mahbesden çıkmazdan evvel ağa bunu falakaya yatırarak mükemmelen döver ve:

— İşte herif gördün ya bir daha buraya gelme, diyere huzurundan ihraç edermiş.

Bekir Ağa'nın vefatından sonra tevkıfhaneye ta'yin olunan müdirler ve muhafızlar içinde bizim mevkuf bulunduğumuz zamanın müdiri olan "Salim" tam ma'nâsıyle zâlim müteveffaya rahmet okutmuş.

Hey'et-i İstintakiye

Bu heyetin faaliyeti gece saat alaturka birden sabah namazlarına kadar devam eder ve en mühim tahkikat geceleri yapılır, gündüzleri pek o kadar çalışmazlardı. Esasen hey'etin resmîsi gündüzleri gayr-i resmîsi geceleri fa'aliyette bulunur idi. Bu hey'et-i tahkikiye evvelâ çağırdığı kimseyi şöyle isticvab eder idi:

— Ulan numaran kaç?

Bilmiyorum veyahud korku ile 7,8 dediniz mi; "Anlaşıldı, ketm-i esrar edecek yatırın falakaya" emri verilirdi.

Sopanın adedi hiçbir vakit elliden aşağı değildi. Dayak atanlar gayet iri cüsseli adamlardı. Onlar da Arnavutluk'ta isyan eden efraddan olup cezalarını gardiyanlık etmek suretiyle İdare-i Örfiye hapishanesinde geçiriyorlardı. Dayak yiyip de aşağı gelenlerden bir şey öğrenmek mümkün değil, Yalnız abdesthaneye gidiyordum, aynı günde tevkif edildiği halde henüz haberdar olamadığım kayınpederimi gördüm. Sıvamış olduğu kollarını gösterdi. Çürük limon renginde idi. İşaretle işin vehametini anlatıyor idi. Zaten işarete hacet yok idi. Zincir sesleri nasıl bir girdaba yuvarlandığımıza şehadet ediyordu. Herkes gibi ben de tazyik edilmiş, fazla olarak ağzıma tabanca sokulacağı tehdidiyle ihaka edilmişdim. Ve kamçı şakırtılarına ma'ruz kalmıştım. En ziyade tazyik ve dayağa ma'ruz olanlar Gözlüklü Mustafa ile Hacı Kemal ve müderrisinden Emin Efendi idi.

Çünkü Şeyhülislâm Mustafa Sabri

Efendi ile Rıza Nur Beyi tevkif ettirmek emelinde idiler. Rıza Nur Bey'i bir kart bahanesiyle tevkif ettiler ve Mustafa Sabri Efendi hakkında elde etmek istedikleri yalancı şahidliğe hiçbirimiz yanaşmıyor ve bu suretle günlerce dayak yiyor idik. Dayak neler yaptırmaz. Ne gülünç hallerin hikâyesini dinledim: Demokrat Mustafa isminde bir genci sopanın altına yatırmışlar, çocuğun cemiyetten haberi yok, numara sorarlarmış 10, 20, 30 ilâh dedikçe döverlermiş, nihayet Doktor Münir ber-takrib kulağına 7,8 demiş ve dayaktan kurtulduktan sonra:

— Söyle bakalım Kimleri cemiyetten olarak tanıyorsun, ba-husus büyük zevattan, demişler.

Dayak bu, düşünmüş, aklına kimse gelmemiş, akrabasından Mustafa Natık Paşa gelmiş. Haydi Mustafa Natık Paşa'yı da tevkif ettiler.

Çocuğu bir gece çağırıp kahveler limonatalar salon sigaralarıyle ikram ve izaza başlamışlar. Bakmış ki yalan söyledikçe hüsn-ü mu'amele, bir şey bilmiyorum dedikçe dayak var, uydurmağa başlamış ve demiş ki:

— Kâmil Paşa da dahildir.

Mustafa Natık ile bareber konağına gittiğini ve Mahmud Şevket Paşa'nın katline da'ir müzakere ettiğini ve daha diğer yalanlar uydurmak suretiyle canını kurtardığı bir sırada gazetelerde pek mühim bir rical-i siyasiyenin de dahil olduğu ve yakında izinin keşf ve ilân olunacağını yazıyorlardı. Bu Kâmil Paşa için idi. Heriflerin gözleri dönmüş şayed Kâmil Paşa'nın cemiyete dahil olduğu tahakkuk ederek tevkif olunacak olursa kendisine atılacak olan dayağın sopasını hey'et-i tahkikiyede müzayedeye koyuyorlar ve aralarında artırıyorlardı.

Mezalimin Enva'ı

Hey'et-i tahkikiye artık ikmal-i vazife etmiş idi, bütün arkadaşlarla serbestçe görüşülüyor idi. Herkes ne suretle dayak yediğini ve nasıl mezalim icra edildiğini birbirimize anlatarak ve aynen taklidleri yapılarak gülüşüyor idik.

Bu miyanda şâyân-ı dikkat olan domuz topu idi. Bacaklar zor ile enseye kadar çevrilip bağlanıyor ve o zaman insan hakikaten tos toparlak bir şekil alıyor. Fakat her insanın bacakları kolaylıkla oraya kadar çevrilemediğinden pek çok ıztırap vermekle beraber teneffüsü işkâl ediyor.

İşte bu hale konulduktan sonra rast gelen tarafına sopayı patlatıyorlardı. Bu halde dayak yiyenlerin ekserisi bayılır. Ve bir teneke suyu üzerine dökmek suretiyle ayıltılır. Bir sigara ikramından sonra kazıklama usulüne müraca'at ederek ikinci işkenceye başlarlardı.

Bu kazıklama da mevkufu diz üstüne çöktürüp bacağının arasına bilek kalınlığında bir odun koymaktan ibarettir. Biraz daha teşdid etmek isterlerse işbu vaziyette iken bir de ellerini arkasına bağlamak kâfidir.

İşte bunları bütün arkadaşlarımıza tatbik ettiler, hattâ arkadaşlarımızdan birinin tabanı patlayıp ufak bir kemik yerinden fırladı. Bir diğerinin sopa her nasılsa ayağının baş parmağına tesadüfle bareber tırnak yerinden sökülüp fırlamış ve yerler kan içinde kalmıştı. Bu tırnağı dârıblardan Jandarma Mustafa Efendi ber takrib alarak saklamış ve Meclis-i Mebusan'da Lütfi Fikri Bey tarafından meb'uslara ira'e edilmiş idi.

Dârıb jandarma Mustafa da bize mensup mevkuflardan olup bil-iltizam birbirimize de dayak attırırlar idi; bir gün dârıblardan Ömer elini sarmış idi.

— Ne oldu? diye sordum.

— İşte size dayak atmaktan avcum çürüdü ve şişti, Salim Bey'e söyledim sopanın sapına bez bağla da vur dedi. Yaptım fakat yine acıyor. Ufunetini kestirmek için lâpa yapıp sardım.

Gözlüklü Mustafa ile Hacı Kemal'e takılan zincir Mahmudiye gemisine aid büyük baklalı zincir idi ki, ancak üç insanın mu'avenetiyle def'-i hacete götürülürlerdi. Bu zavallılar kazıklama vaziyetinde iken yüz kıyye ağırlığındaki zinciri boyunlarına dolayarak çökerlermiş.

Rıza Nur Bey *Cemiyet-i hafiye* adlı kitabında diyor ki:

"Gece oluyordu, her tarafı derin bir sükût kaplıyordu. Hür insanlar istirahate daldıkları gibi ben de yatağıma torup hazin hazin düşünüyor kara hülyalara dalıyordum. Ara sıra derinden, sanki yerin dibinden gelen zelzele seslerine benzer bir halde müteselsil zincirlerin feryad-ı can-hıraşı karanlığı ve sükûtun narin gışasını yer yer yırtıp zindanın her tarafını dolduruyordu.

Bu geçiyor, arkasından bir çığlık, bir feryad kopuyor, arkasından da inlemeler, ulumalar gibi şeyler geliyordu. Bir defa yataktan kalkıp nefere sordum:

— Bunlar nedir?

— Köpek uluyor, dedi.

Halbuki bunlar köpek uluması değil, birtakım masum ben-i âdemin işkence, ezalar altında kopardıkları yürek yaralayıcı feryadlar, ah ve figanlar, birtakım candan bıktırılmış zavallıların enini nevmidâneleri olduğunda şüphe yoktu."

Yine Rıza Nur Bey mezkûr kitabın diğer bir yerinde şöyle hikâye ediyor:

"Pek dehşetli boğucu bir kâbustan uyandım zehabında iken birbirini vely eden değnek darbeleri tarrakaları aklımı başıma getirdi. Aman allah bir zavallıya öyle dayak atılıyordu ki darbelerden bütün zindan binası sarsılıyor. Dayak sadaları ile beraber kükreyip köpürmüş bir insanın nahîk tehavvürü ve biçâre beni âdemin zebunâne ve mezbuhane inlemesi birbirine karışıyordu. Bu zulm-ü azîmin huzur-u dehşetinde tüylerim ürperdi. Tir tir titriyordum. Bir taraftan dayak darbelerinin hasıl ettiği ihtizazlar ile zâlimin avaze-i azîminin diğer taraftan mazlumun dud-ı memdud âhenk mevazı birer bütün halinde ayaklanmış, leylden istifade ederek -âdil ve kahir bir kuvve-i aliyeye görünmek ve yerdeki zulmleri göstermek üzere- bu dâr-ı vahşetden aheste aheste arş ve semavata doğru yükseldiğini görür gibi oldum."

Hizmet de Ediyorduk

Mahbeste bizi işsiz bırakmıyorlardı. Her gün kışlanın altını üstünü süpürmek, sulamak, abdesthaneleri temizlemek bizim vazifemizdi.

Rıza Nur Bey *Cemiyet-i Hafiye* kitabında benim için şu sözleri yazıyor:

"Bir gece bir gürültü bir bağrışmalarla uyandım ve dinledim. Değnek darbeleri arasında bir sada-yı mütehavvir bağırıyordu:

— Vur! Vur!

Gitgide o ada-yı vahşiyane ve mütehavverede ta'b âsârı zuhura geliyordu. Bir aralık dayak sesleri kesildi. Lâkin gazabını yenememiş olan vahşi daha bitmedi diyordu. Biraz sonra dayak sesleri yine başladı. Nihayet darbelerin devamına rağmen ah-u figanlar kesildi. Uyandıktan sonra yüz değnek kadar saydım. Mazrub bayılmış olacak ki ses çıkmıyordu. Biraz sonra da darb bitti.

Saate baktım, nısf elleyli üç geçiyordu. Of! Bu tüyleri ürperten dehşetlerle uykum kaçtı. Büzüldüm kaldım. O geceyi nasıl geçirdiğimi artık bilmiyorum.

Sabah oldu. Kema-fi-s-sabık su serpintileri, gürültüleri işitildi, baktım bir alay mevkuflar koridorları suladıktan sonra ellerinde kovalar ve paçavralar odamı temizlemek üzere içeri girdiler. Bunların birisi 19-20 yaşlarında bir çocuk, yüzü ayni sarı bir kamelya rengi almış, gözlerinde dehşetli azablar okunup duruyor, ölüm korkuları lem'aları âşikâr görünüyordu. Simasında asabi bir hastalık hali vardı.

Bu çocuğun akşamları gazcının arkasında gaz tenekesini taşıyan ve her geldikçe gözlerimin içine merhamet diler bir nazar, benden bir şey bekler gibi bakan kimse olduğunu anladım. Sonradan öğrendim. Bu çocuk Ma'arif me-

murlarından Sırrı Bey'dir.

Diğeri sevimsiz simalı, bir karış sakallı bir adamdı. Faal olduğu gözlerinden, hareketlerinden belli idi. Bunların birkaçı da dışarıda durdular.

Sevimsiz simalı ve sakallı kimse bir bez ile zemini siler iken yanıma yaklaşıp Fransızca olarak:

— Ne vakit kurtulacağız? diyerek mesele-i malûmeye girişti. Ben:

— Sen kimsin? dedim.

— Ben sizin gibi ayni sebebden buradayım.

Cevabını verdi. Ben başka bir şey söylemedim."

Her gün sabahleyin iki saat devam eden silinmek ve süpürmek ameliyesiyle akşamları lâmbaları doldurmak işlerini gayrı zamanlarda daima oturur, düşünürdüm. Zihnime fena fena şeyler geliyor, genç yaşımda salb edileceğimden ödüm kopuyordu.

Garip Tevkifler

Zindanımız meşhur mezalim, nelere muttali oluyoruz. Ulemadan bir zat Bayezid'de bir kahvehanede refikıne rüyasını anlatıyormuş ve rüyasında âlem-i İslâm ayaklanmış, sancak-ı şerifi çıkarmışlar, herkesin elinde kelime-i tevhid yazılı bayraklar Bayezid'de ictima' ediyorlarmış.

Bu zeminde bir şeyler söylüyormuş, İttihadcının biri kulak misafiri olmuş.

Bu da cemiyete mensubtur, diye tevkif ettirmişler. Alelusul kendisinden bir şey sorulmaksızın dayağı yiyerek Bekirağa Bölüğü'ne geldi, günlerce kaldı, Divan-ı Harbe çıkarıldığı zaman huzur-ı mahkemede bunun rüya olduğuna ve bir daha göreceği rüyaları kimseye anlatmayacağına yemin ederek tahliye edildi.

Yine Nafıa Nezareti hülefasından bir zat Halıcıyan Efendi'nin nezdine gider; misafirleri varmış, bu efendiye pek bârid muamele eder. Mumaileyhin canı sıkılır, nâzırı gider iken takib eder, yaptığı muamelenin doğru olmadığını sert bir lisan ile söylemesi üzerine tevkıf ettirilip polis müdiriyetine gönderilir. Oraca mucib-i tevkıf elde bir şey olmadığından bırakılır. Ertesi günü kaleme gider, fakat odacı bırakmaz. Bu zat şaşırır. Meşrutiyet'te bir memur bilâ muhakeme ve bilâ sebeb azil edilemeyeceğini bildiğinden sadarete müracaat eder. Cevap alamaz. Bundan münfail olarak bir hicviye yazar, Halıcıyan'a gönderir. İşte bunun üzerine bit-tevkıf Bekirağa'ya gelir. âdat-ı usul-ü müttehize dahilinde evvelce dayağı yiyerek yanımıza geldi. Bizim için mal-ı gana'im! Kelli felli bir efendi; elbette bizim hakkımızdaki cereyandan malûmatı vardır, diyerek arkadaşlarımı konuşmağa teşvik ile yanına gittim. Iztırabını anladım ve "Hepimizin başımızdan geçti, müte'essif olmayınız" gibi sözlerle esbab-ı tevkifini sordum. Söylemek istemedi. Baktım ki konuşamayacağız, derhal bir sigara ikram etmekle beraber ayaklarının yarına kadar şişerek gezemeyeceğini, her halde arkadaşlarımıza ve mu'avenetimize ihtiyac hiss edeceğini ve şimdiden kendisine bir soğan pişirtip buzlayarak ayağa sardıracağımı ve bu suretle tahfif-i ıztırab mümkün olacağını söyledim ve esbab-ı tevkıfini anlatmasını ricayı da unutmadım. Bunun üzerine anlattı ve bizim hakkımızda cereyanın idam ile neticeleneceğini de öğrendik.

Gece Salim geldi. "Halıcıyan'a hicviye yazmak ha" diyerek bu adamı döğdükten sonra locaya koydu. Adamcağız şaşırdı. Ben kurnazlık ederek akşamları Salim gelinceye kadar yatardım ve geldiği zaman uykuda zannederdi. Bu suretle gece okşamasından masun kalır idim. Bu usule riayet etmeyenlerimiz veyahud her nasılsa ayakta kalanlarımız dayaktan hısse-mend olurlar idi. Ertesi gün bir zabit geldi, kılıncını nöbetçiye bırakarak gardiyanlardan mumaileyhi sordu. Locayı açtılar. Karanlık içeridekini görmek mümkün değildir birader dedi. Elinden tutup çıkardı ve alıp götürdü. İşi tahkık ettik, bu zatın biraderi Divan-ı Harb'de âzâ imiş.

Yine bir gün keşküllü bir zat getirdiler, ayağını zincirlemişler doğru locaya tıktılar, bu zatın kapısını vurdum, esbab-ı tevkıfini sordum:

— Git oğul git, dedi.

Ben de dedim ki:

— Baba sen söylemez isen def'-i hacet için gardiyanlara meram anlatamazsın, burası mezalim ocağıdır. Biz eskidik sana mu'avenet edelim.

Bunun üzerine Manastır'da bir kahvehanede Niyazi Bey hakkında görüşülüyormuş. Bu zat "Canım Niyazi Bey Allah mıdır" demiş ve bunun üzerine tevkıf edilerek bu kadar mesarif-i rahiye ile beraber tes'ilden başka bir işi olmayan ihtiyarcağızı İstanbul'a kadar göndermişler.

Daha garip bir şey: Ramazanda oruç yiyenleri tevkif ve Divan-ı Harbe sevk ediyorlar idi. Bu miyanda bir de Ermeni tevkif edilerek getirilmiş ve herkese yapıldığı vechile ayakları falakaya takılarak döğüldüğü bir sırada işte yanlışlık olduğu ve kendisinin Ermeni bulunduğunu söylemesi üzerine "dayak korkusuyla irtidad ediyor" denilerek ve fazla dayak yiyerek yanımıza geldi. Kendisi gayet tuhaf bir adam olduğundan "Divan-ı Harb'in sopasıyla Müslüman oldum. Bana bir isim koyunuz" der bizi güldürürdü. Zavallı bayrama kadar kimseye meramını anlatamadı. Hapis kaldı.

Hocanın birisini tevkif etmişler, bu zat amentü şerhini okuturmuş, zülf-i yâre dokunmuş, getirdiler, başında sarığı olduğu halde falakaya yatırıldıktan sonra koğuşumuza getirildi. Bir müddet sonra Divan-ı Harb'e çıkarıldı. Esna-yı isticvabında "Efendiler bilir misiniz ki amentü şerhini" dedikte, âzâdan biri "Kim bilmez herif bunun âyet-i kerime olduğunu" deyince hoca şaşalar ve tekzibe lüzum görmez, ne ise tekrar yanımıza geldiği zaman "Çocuklar idam olunacağımıza ben de inandım. Zira bu herifler (Amentü)ye âyet-i kerime dediler, anlayınız cehaletlerini" dedi.

Diğer bir garibe daha anlatayım. Anadolu'dan, İskilib'den olacak altı hoca getirdiler, o zaman Bakkalkapı Hapishanesi'nde idim. Bu adamların ağızlarını bıcaklar açmayacak derecede idi, çok düşünüyorlar ve fevkalâde korkuyorlardı. Esbab-ı tevkiflerini sordum.

— Aman çocuğum işimiz pek kötü dediler. Raif ve sa'ir rüfeka ısrar ettiler ve anlattılar: Bu ulema Ramazanda memleketlerine gelen tiyatroya gidilmemesi için ittifak etmişler va'az ve nasihatte bulunmuşlar. Kumpanya protesto etmiş, mutasarrıf da "Asayişe taallûku vardır" diye Divan-ı Harb'e sevk etmiş. Gelirler iken mutasarrıfın bir adamı yanlarına sokularak kulaklarına "Asacaklar sizi" demiş. Bunun üzerine bizim meseleyi anlattık ve şen ve şâtır gezindiğimizi ve hattâ gecesi pederle birlikte orta oyunu tertib ederek eğlendiğimizi görünce heriflerin korkuları za'il oldu.

Zindanda Güzariş-i Hayat

Bana tahsis edilen yatak eski otları çıkmış minderle bir beylikten ibaretti. Yastık ihtiyacını ayağımdaki fotinleri çıkartıp ot minderin altına koyarak yükselen yere başımı dayamak suretiyle tatmin ediyordum. Yattığım ot minderin içersine fareler yuva yapmış ve hattâ yavrulamış idi. Geceleri gayet ince sesler ot minderin içinde geliyor idi. Bir gün otları karıştırdım bu yavruları attım. Valide fare bana düşman oldu. Sakladığım ekmeği her gece yemeğe başladı, bu suretle intikamını aldı.

Yanımda yatan, ayakları zincirli Türkçe bilmiyen bir Rum idi. Bunun İstanbul'da kimsesi olmadığından pek kirli ve pis bir insan olmağla beraber kendisinden ziyade vaziyetime acınır idi. İhtilâttan men'i ma'kul bir usulde

yapıyorlar idi, üçüncü yatakta da Türkçe bilmeyen bir Rus komitesi vardı. Ne ise tedricen ihtilâttan men' edilmesi gevşedi, Türkçe bilenlerle görüşmeğe başladım. Mamafih onbeş gün verilen ekmekle ve aldığım peynirle taayyüş ettim.

Bir gün meydancı Vasil sofraya davet etti. İcabet ettim. Onbeş gün sıcak yemek yemediğimden o kadar zevkime giderek yedim ki, tarif edemem. Ve ba'dema gelen karavanalardan yemek için Vasil'in ısrar etmesini tenbih ettim.

Artık yavaş yavaş lâubaliliği ele aldım, gündüzleri başlıca meşgalem gazete tedariki idi. Gardiyanlara o kadar yalvarmak ve para teklif etmek fa'ide temin etmedi, yalnız Bekirağa Bölüğü'nün üst kat binasında Kanun Dairesi olduğundan Kanun efendileri hergün okudukları gazeteleri büküp bahçeye atmağı mu'tad edinmişlerdi. Ben de ailemin getirdiği çamaşır bohçalarına sokulan iğneleri biriktirdim. Bunları cengel şekline koyarak bir ipin ucuna bağladım ve bir de taş ilâve ederek mükemmel bir gazete oltası yaptım, rüzgârın penceremiz önüne sevk ettiği gazeteleri bu olta ile tedarik tarikini buldum. Elde edilen gazetelerin neşriyatı cemiyeti hafiye mensublarının en ağır ceza ile tecziyelerinde temerküz ediyordu.

Düşündüm en ağır ceza bittabi idamdır. Şimdi tereddüdlerimizin izalesiyle hakikate ermek sevdasına düştüm. Her yeni gelen mevkufa haricin fikrini, kahvehaneler kararlarını soruyordum. Aldığım cevaplar mevkufların idamına dair idi.

Gönül inanmak istemiyor. Bir gün dört Hukuk talebesi de tevkif edilerek getirilmişlerdi. Bunlara da müracaatta gecikmedim. Bilmem Ceza Kanununun kaçıncı maddesi mucibince idam demezler mi?

Hele bir akşam maktul Mahmud Şevket Paşa'nın geleceği haber verildi. Hapishaneyi temizledik. Birdenbire gardiyanın elinde gayet münevver bir lâmba olduğu halde sırmalar içinde birtakım zabitan ve önde Mahmud Şevket Paşa göründü. İlk yatakta ben yatıyordum. Sual benden başladı.

Cemiyetin müessislerindendir, diye takdim olundum. İşte o vakte kadar ma'lûmatımdan istifade için yattığım zannını taşırken vaziyetim anlaşıldı. Mü'essisler miyanına dahil edilmişim. Mahmud Şevket Paşa yukarıdan aşağıya beni süzdü.

— Oğlan seni babanla beraber Bayezid'de sallandıracağım, dedi.

İkinci mevkufun cürmünü söylediler ve bütün mevkufinin esbab-ı tevkiflerini öğrenerek mahbesden çıktı gitti. Artık idam kanaati oldukça kuvvet bulmağa başladı. Hele ele geçen Karagöz gazetesinde birtakım fareler yapılmış ve üzerine Şerif Paşa, Hasan, Kemal, Rıza Nur, Sırrı ve Enver isimleri yazılmıştı. Karagöz kova ile su döküyor Hacivad ayağıyle eziyor. Ve altına da aman Karagöz ikisi kaçtı diğerlerini bari boğalım, yazılmış. Artık idamımızın bir emr-i vâkı' olduğuna iman ettim. Bu suretle çocuk iken Karagöz'de sarhoş Bekir'in karşısına çıkan Yahudi'ye "Ölümlerden ölüm beğen" sözü hatırıma geldi. Ben de başladım ölümün enva'ını araştırmağa, acaba kaçmak teşebbüsünde bulunsam neremden vururlar? Nöbetçiye sordum. Gerek süngü ve gerek kurşunla ayağımdan vurucaklarını öğrendim, son zamanlarımızda bahçeye çıkıyorduk. Dökmeciler cihetine olan bahçe duvarı hemen minare irtifa'ında, buradan kendimi atarsam derhal ölürüm, dedim ve bir vasiyetname tanzim ederek hazırlandığım sırada yerde rengi güneşten solmuş bir gazete parçası gördüm. Beyoğlu'nda bilmem ne apartmanının dördüncü katından madmazelin birisi intihar kasdiyle kendisini sokağa attığını ve kemikleri kırılarak bera-yı tedavi Fransız Hastanesi'ne yatırıldığını okudum.

Aca'ib! Bu da olmadı. Bir nazik kadının kemikleri kırılıyor ölmüyor. Ben ise bir erkek olduğumdan kemiklerim ve aza-yı sa'irem kadından daha sağlamdır dedim. Ve bu suretle intihardan sarf-ı nazar ettim. Artık camla damarlarımı kesmek ciheti kaldı. Fakat cam tedariki mümkün değil. Dalgın dalgın o gün gezindim ve hiçbir karar veremedim. Mahkeme hitama ermiş ve bazıları arife günü tahliye olunarak bende bütün bütün me'yusiyet baş göstermiş idi. Hele bayram sabahı atılan toplar felâketimizin dehşetini ilân ediyordu. Hepimizin boynu bükük düşünüyoruz. Evet şimdi bütün aileler yeni libaslarını giymişler süslenmişler, çocuklarını giydirmişler, bayram namazından çıkıp önüne gelecek olan aile reisini tebrik edecekler, musafahalar yapılacak, ben de aile sahibiyim ve benim de çocuğum var, ben bu şerefden mahrum, kimbilir ailem de ne kadar mahzundur diyerek düşündüğümüz bir sırada hapishane müdürü Salim resmî üniformasını takınmış ve beyaz eldivenlerini giymiş geldi; bayramımızı tebrik etti. Hiçbirimizden bir teşekkür mukabelesi görmedi. Bunun gelmesi ve bazı sözleri canımızı fevkalâde sıktı. Def' olup gittikten sonra İranilerin Muharrem'deki matem merasiminde ağladıkları vechile umumumuz ağlamağa ve İttihad erkân ve rü'esasına beddu'alar savurmağa başladık. Artık bayram geçmiş ve gazete tedariki ve haricden bir haber almak ihtimali kalmamıştı. Çünkü Bakkalkapı Hapishanesi'ne haricten kimseyi koymuyorlardı.

İlk İntihar

Artık ümit-i halâs kalmadı. Kanaat-i vicdaniyem ise: bunlar haklı haksız bir şey yapmış olmak için bizi asacaklar ve halka her defa yaptıkları gibi bir dehşet ilka edecekler ve bu suretle muhalefeti kökünden temizleyecekler ve bir iki sene olsun muhalefetsiz bir hayat yaşayacaklar. Ne yapalım? Beni tanıyanlara ve bilhassa aileme karşı Bayezid'de salb olunmak ağır geliyor, hele geceleri "Belki bu gece götüreceklerdir" diye uyuyamıyorum. Şafak atdıktan sonra uyuyordum. Artık ölümden korkum kalmadı ne olacak ise olsa bari de kurtulsam diyor ve düşünüyordum: "İsmimle çağrılacağım, beyaz gömlek giydirecekler, kahve ve sigara ikram edecekler, hükm-ü kanunu okuyacaklar, vasiyetname yazmak ve aileme bir diyeceğim olup olmadığını soracaklar, sonra haydi vakit geldi diyerek kaldırıp süngülerin muhafazasında darağacına götürecekler, ellerimi arkaya bağlayıp İttihadın sehpa-yı adaletine çıkartacaklar. Of, ne fena! Öleyim, fakat böyle teşrifatla değil, böyle halka teşhir ile değil, işte bu mülâhazalar bu düşünceler pek elim, pek ıztırap-âverdi.

Nihayet bir gece her zamanki gibi uyuyamıyordum. Hemen şafak vakti yaklaşmış idi. Bir araba geldi, artık son gece olduğunu anladım, arkadaşlarım uyuyorlardı, uyandırmak muvafık mıdır diye düşünüyordum. Beyhude heyecan hasıl etmemek için sarf-ı nazar ettim. Saate baktım gardiyanlardan tahkikatimle öğrendiğim gibi vakit hulûl etmiş idi. o sırada yanımda yatan bir arkadaşımın çok kullanmasından toparlak bir şekil iktisab eden örme kuşağını bir kısmı cebinden dışarı çıkmış, derhal yavaşça çektim aldım. Mahmud Şevket Paşa'ya hitaben "Zulümle hükûmet payidar olmaz. Haksızlıkla idare-i hükûmet âkıbeti vahim kılar. İşte bir genç sizin için ölüyor" zemininde bir şeyler yazdım ve bu kâğıdı cebime koydum. Başkaca aileme de bedbaht yaradıldığımıza te'essüfler ettikten sonra oğlumun ta'lim ve terbiyesine hükûmet-i İttihadiyeye ilelebed düşman olması için fikrinin o yolda tenmiye edilmesine ve hakkını helâl etmesine ve intiharın şer'-i şerifde mezmum idiğini bildiğim halde muztarr kaldığımı ve Cenab-ı Hakkın Müslümanlarda bu gibi vukuatın tekessür etmemesi için evamir-i şedide ile nehy eylediğini bil-

diğimi ve fakat rahmetini benim gibi âcizlerine de teşmil edeceğine ve kendisinin varlığına imanım kavi bulunduğuna da'ir bir vasiyetname yazdım ve bunu yastığımın pamukları arasına koydum ve bir müddet kalkıp abdesthaneye gittim. Kapısının kilidi yok idi. Belki bağırırım diye kapının bir kimse tarafından açılmaması için kapının altına elime geçen bir odun parçasını sıkıştırdım ve ikinci kapının yukarısını teşkil eden direğin üstü örülü olmadığından tırmanarak bu direğin üzerine çıktım, ailemin getirmiş olduğu kokulu bir mendili gözlerime bağladım. İstiğfar ve tevbe ettikten sonra uçkuru ilmek yapıp evvelâ boğazıma geçirdim. Ba'dehu direğe bağladım ve tekbir ile kendimi sallandırdım. Artık ölmüş idim. Ne bir ıstırab ne de bir korku ve ne de merasim-i teşhiriye kaldı. Evet cenazemi aileme teslim edecekler, onlar da gömecekler. Bir genç de hayattan bu suretle ufûl ederek gidecek.

Bu sırada mahbusinden birisi abdesthaneye girmek üzere gelir. Kapının açılmadığını anlar, seslenir ve ses verilmez. Kapıyı iter yukarısı sallanır aşağısında odun olduğunu anlar, iterek içeri girer. Benim dilim dışarı çıkmış çirkin bir manzara karşısında kalır. Avazı çıktığı kadar bağırır, derhal diğer mahbusîn de koşarlar, nöbetçinin kasaturasıyle ip kesilerek beni kurtarırlar. Mahbus bulunan Doktor Münir nabzımı yoklar henüz hareket görür ve derhal suni teneffüse başlar. Bir taraftan da keyfiyet hapishane müdirine ve askerî tabibe haber verilir. Bu vak'a üzerine mahbusînin kendi kendime yaptığım anlamalarından pek çok telâşa düşerler ve hayli ağlarlar ve izhar-ı te'-essür ve te'essüf ederler. Baygın bir halde olduğum halde müdir odasına götürürler.

Salim inanmaz ayağa diktirir ve öyle bırakır yere düşerim. Bunu bir oyun zann eden zâlim efendi on dokuz yerime çakı batırmasını unutmaz. Bakar ki bir hareket yok, Kanun İsmail refakatinde ve bir araba ile Haydarpaşa Hastahanesine gönderirler. Nöbetçi tabibi bil-mu'ayene sekarat-ı mevt halinde bulunduğum cihetle zero numaralı mahalle koyar (koğuşta ölmüş olan kimseleri buraya getirirler ve burada muayene edildikten sonra soyup gasl ederler.) Burasını sonra gösterdiler, üç gün sen burada yattın idi, dediler.

İkinci günde de burada baygın kalmışım. Üçüncü günü doktor merak etmiş, mu'ayene ve hayatımdan ümid hasıl ederek asabi hastalıklara mahsus ve fakat iki mahbusdan başka kimse bulunmayan bir koğuşa kaldırtmış. O gün öğle vakti uykudan uyanır gibi kalktım, yatağımda oturdum, baktım etrafım karyolalarla mühat.

— Çok şey ben hasta değildim neye geldim, acaba rü'ya mı görüyorum? diye düşündüm, karşımdaki hizmetci askerlerden birini çağırdım ve ben niye geldim diye su'al ettim.

Anadolu şivesiyle "Karnun ağrumuş da ona sebeb gelmüşün" dedi.

Hayret ettim arkadaşlarımın kâffesinin ayakları dayaktan yara içinde kaldığı halde hiçbir doktora tedavi ettirmediler başka suretle hastalananlar olmuştu, baktırmadılar diyerekten ta'accüb ettiğim bir sırada yanımda bulunan mahkûm elime küçük bir ayna verdi. Boğazımı gördüm. Kesilmiş. Derhal kendimi topladım, ben böyle bir şeye karar vermiş idim, demek yapmış ve kurtulmuşum. Her ne ise bu sırada derhal sertabibe ma'lûmat verirler. Bu adamcağız çocuk gibi koşarak geldi. İstifsar-ı hatırda bulundu. Ve karnımın aç olup olmadığını ve her ne istersem getirteceğini söyledi. Ve bir de reçete yazıp ilâç verdi. Boğazımdaki yaraların ıztırabını hiss ettiğimden bunu söyledim. Emraz-ı hariciye tabibine gösterilmesini emr ettiler. O gün gösterdim ve tamam saydım, ondokuz delik.

İlâçlayıp sardılar koğuşa geldim. Yemek gelmiş idi. Yedim. Kendimi daha ziyade topladım. Şaka değil üç gün açlık, verilen yemeklerin hepsini bitirdim.

Ertesi gün ailem geldi görüştüm, iki gündür geliyormuş, ve her gelişinde hayatta bulunduğumu isbat edecek olan hatt-ı destimi istiyormuş, bunun imkânı olmadığını söylediklerinden fevkalâde merak ediyormuş.

Ne ise beni hastahane elbisesiyle görerek hem ağladı ve hem de yaşadığımdan dolayı sevindi. Zavallı oğlum Nüzhet kılığımı beğenmediğinden yanıma sokulmuyor. Ve kendisini öptürmüyordu. Ve beni tanımak istemiyordu.

Hakikaten hastalara giydirilen elbise ve külâh bana acayip bir şekil vermişti.

Artık burası Bekirağa Bölüğü gibi değil, her ne kadar kapıda nöbetçi bulunduruluyorsa da gazete okumak için müşkülâta tesadüf edilmiyor, neşr olunan bütün cera'idi aldırıyorum ve okuyorum.

Ahval-i sıhhıyemde asabilik ziyadeleşiyor ve daima haksızlığa ma'ruz kalacağımı düşünerek mağmum ve mükedderdim.

Hastahaneye geldikten beş altı gün sonraki Sabah gazetesinde manzurum olan "Münir, Enver, Tal'at, Sırrı nam şahıslar mahkûm edilmişlerdir" cümlesi beni hayli düşündürdü. Altmış bu kadar mevkufînden yalnız dördümüzün isimlerinin gazete sütunlarına geçmesi mel'un kana'atimi tazeledi. Ve yeniden intihar fikri baş gösterdi. Silâh tedariki mümkün değil ne yapmalı? Bulunduğum koğuş oldukça vâsi', birdenbire koşup başımı mermer olan duvara çarptım. Bu suretle beynimi dağıtmak teşebbüsünde bulundum. Başımın yaralanmasından başka bir netice hasıl olmadı.

Ve bu hareketimi sertabibe söylediler, mumaileyh gelerek teselli ve nasihat etmeğe başladı, ayni zamanda yemiş ve sa'ire istersem aldırılacağını söyledi. Karyola başlarında bulundurulan havluların kaldırılmasına ve vücudumdaki yara sargılarının çözülerek yerine yapıştırıcı yakıları vaz'ını temizleyicilere tenbih etti.

Artık son derece takayyüd altında bulunduruluyordum. Hattâ muhafazama me'mur süngülü asker abdesthanede sessiz kalmaklığıma müsa'ade etmiyor, aldığı ta'limat mucibince (Efendi ya çık ya mırlan) diyordu.

Evet intihara hiçbir vechile imkân göremediğim bir dakikada birdenbire aklıma bir tertib geldi: muhakeme ettim. Muvafık buldum. Doktoru kandırabileceğim. Sabah vizitesine gelen Doktor Rüştü Bey'den dört maddelik ricamın kabulünü istirham ettim ve dedim ki: "Doktor Bey dört buçuk ayı mütecaviz bir zamandan beri ziyadan mahrumum fennen buna ihtiyaç bulunduğunu takdir edersiniz, bir de hamamla tıraşa ihtiyacım var. Ayni zamanda ailemin behemehal bugün gelmesi için telgraf çekmekliğime müsaa'de edilmesini rica ederim." Bunun üzerine hamama ve bahçeye müsa'ade edildi. Tıraş memnu'dur, ailenize telgraf çekmeğe hacet yoktur. Perşembe günü gelecekler, dedi.

Bizim bu suretle hesablar hercümerc edildi. Ne ise hazırlandım. Refakatime verilen muhafızla beraber hamama gittim. Hamamın kurna taşına başımı çarpmak suretiyle beynimi dağıtabilirdim. Fakat muhafızın ceketinden terler çıktığı halde yanımdan ayrılmıyordu. Hülâsa bunu da icraya imkân bırakılmıyordu. Hamamdan çıktım gittim, müsa'ade mucibince bahçeye çıktık, muhafızdan ma'ada bir de süngülü refakat ediyor idi. Ber-takrib askerî koğuşuna daldım, bir kahve pişirilmesini ve buna mukabil arzu ederlerse kendilerine mektup yazacağımı söyledim. Bu suretle ben de bir kâğıd elde ettim ve kendimi öldürmek fırsatını bulabilir isem aileme vasiyetnamemin hazır bulunmasını te'min ederek bir şeyler yazdım. Artık geceleri uyku uyumak imkânı kalmadı.

Kulaklarıma araba sadaları ve tuhaf sesler geliyor, bu suretle uykum münsalib olmuyordu. Bir akşam üstü idi, sertabib çağırttı. Odalarına gittim, pek mültefit-âne bir tavırla "Buyrun oturunuz bakalım" dedi. Ve derhal bir sigara vererek kahve ısmarladı ve:

— Müjdeme ne verirsiniz? dedi.

— Bendeniz ne verebilirim? Bakıyorum beyefendi hakikaten bana acıyorsunuz mes'eleyi lutfen açık olarak söyleyiniz meraktan kurtulayım.

— Oğlum tahliye olundunuz.

— Beyim bu İttihatçıların ne kadar haksızlığa susamış olduklarını öğrendim, kabil değil bırakmazlar, dedim.

Bu sözüm üzerine Divan-ı Harbin tahliyem hakkındaki tevkifhane me'murluğuna olan muhtırasını ibraz etti ve nezdimde kalmasını istirham ettim. Bu suretle tahliye edildiğime muttali' oldum. Teşükkürle Odadan çıktıktan sonra kapımda bulundurulan süngülünün hâlâ beklemekte olduğunu görünce sertabibe müracaatde bulundum, nöbetçiyi kaldırdılar. Buna bir türlü inanmak istemiyor odadan dışarı çıkıp koridorlarda geziniyor ve beni tarassud eden kimse var mı diye tecessüsatta bulunuyordum. Evet bu gibi hususata lüzum kalmamıştı. Ertesi gün tabibin vizitesinde taburcu edilmemi söyledim, muvafakat ettiler ve iki askerin muhafazasında olarak tevkifhaneye gönderildim. O gün gazetelerde tahliyemden bahs ediliyordu. Haneme geldim efrad-ı a'ilem pür-sürur. Ka'inpederimle diğer rüfeka-yı mahbusînin onbeş seneden üç seneye kadar muhtelif derecâtda kalebentliklere mahkûm edilerek Midilli gemisiyle Sinop'a nefy ve teb'idleri kararı çıkmış idi. Bunları hapishane-i Umumî'de ziyaret ettim ve teb'itleri günü hep birlikte Sinop'a hareket edecek vapura gittik. Hepsi sürgüne gittikleri halde memnun ve şâdân idiler, evet zulümden, işkenceden halâs olmuş idiler.

Benim bâlâda ber-tafsil anlattığım intiharım hakkında Rıza Nur Bey *Cemiyet-i Hafiye* kitabında diyor ki:

"Dayaktan bîzar olmaktan ve edilen idam tehdidlerinden Sırrı Efendi aklını bozup abdesthanede kendini asmış. Bereket versin o aralık tesadüfen abdesthaneye giden biri tarafından kurtarılarak tahlis edilmiş ise de baygın bir halde yere serilmiştir.

Vak'adan haberdar olan Salim Efendi elinde kırbaç ile yetişip bu hale gelmiş bir zavallıyı bile iyice dövmüştür. Mumaileyh Kanun İsmail refakatiyle Haydarpaşa Hastahanesine gönderilmiş ve ancak iki gün sonra aklı başına gelmiştir. Sırrı Efendi bizzat bana bu yediği kırbaçları duymadığını setveyledi, fennen de böyle olması lâzımdır. Zira muhadder olan hamız karbon o vakit salbden mütahassıl asfeksi ile kanına teraküm etmiş bulunuyordu. Hastahanede boynundaki ip yeri ile kırbaçtan mütehassıl çürükler görülüp tedavi edilmiştir. Tedavi eden tayyareciler tabibi bilirler."

Divan-ı Harb'de (*)

[Evvelce derci sehven unutulmuştur.]

Ramazan-ı şerif ibtidalarında idi. Hey'et-i tahkikiye tedkikat ve tahkikatini ikmal ederek fezlekesini Divan-ı Harb'e tevdi' etmişti.

Ben bu haberi bâlâda arz ettiğim vechile her akşam koğuşlara gardiyan ile beraber gaz tenekesini götürdüğüm günlerden birinde Kanun koğuşundan ber-takrib aşırdığım gazetede görmüş ve arkadaşlarıma derhal haber vermiştim.

Bir gün Doktor Münir, Hafız Sami ve Hamdi Efendilerle kayınpederimi çağırdılar, bunların Divan-ı Harb'e gideceklerini haber verdiklerinden artık muhakemeye başlandığını anladık.

Hep hey'et-i tahkikiyede gördüğümüz muamelâttan, çektiğimiz işkencelerden gözümüz o kadar yılmış idi ki Divan-ı Harb'in de hey'et-i tahkikiye gibi hiddet ile bizi darb ve işkence edeceğini, yine duçar-ı azab edileceğimizi düşünüyor idik. Muhakemeye götürülenlerin tekrar bulunduğumuz zindana getirilmeyeceğini söylediklerinden Divan-ı Harb'de ne gibi bir mu'ameleye ma'ruz kaldıklarını anlamak için şöyle bir tedbiri düşündük ve kararlaştırdık.

İlk muhakemeye sevk olunan arkadaşların avdetlerinde penceremizin önünden geçenler eğer hüsn-ü mu'amele görmüş iseler, feslerini arkaya doğru giymeleri, aksi takdirde, yani orada şiddet ve zulm görerek ümid-i nevat olmadığını hiss ettikleri halde feslerini kaşları üzerine eğmeleri ve bu suretle cereyan-ı halden haberdar edilmemiz takarrur etmişti.

Divan-ı Harb'e götürülen dört arkadaşımız, iki saat sonra penceremizin önünden geçerek başka bir koğuşa götürüldü. Bunların, feslerini arkaya doğru giymiş olmaları cümlemizde inşirah-ı kalb ve ümid hasıl etti. Ertesi gün diğerleri çağrılıp muhakemeye sevk olundu. Onlar da müretteb parola vechile feslerini arkaya giymiş oldukları halde pencere önünden geçtiler.

Üçüncü postada beni de çağırdılar. Evvelce muhakemeye gidip gelenlerin verdikleri işaret cümlemizde bir dereceye kadar metanet-i kalp hasıl etmiş ve kurtulmak ihtimalini kuvvetlendirmiş olduğundan pek de telâş etmiyorduk. Bundan başka bir de havadis duymuştuk: güya İngiltere Sefareti Harbiye Nezareti'ne müracaatle bera'et ve tahliyemizi iltimas etmiş imiş. Bu haberin doğru olup olmadığını sonradan da tahkik edemedim.

Gerek arkadaşların parolaları ve gerek bu havadis te'siri ile kalbimizde ümid neşv-ü-nema bulunduğundan ben o gün büyük metanet gösterdim.

Gözlüklü Said Efendi ile beraber Divan-ı Harb'in yanındaki paravana ile ayrılmış olan mahalle idhal olunduk. Bir müddet sonra evvelâ Said Efendi ve ba'de ben mahkemeye girdik. Muhtelif rütbede oniki kadar âzâ sıra ile oturmuşlardı. Maznunlar için yaldızlı bir masanın önüne konulmuş olan sandalyeye oturdum, re'is sert, adeta tekdir eder gibi bir sesle ismimi, yaşımı, hüviyetimi sordu.

Ba'de cemiyet-i hafiyenin te'sisindeki maksada ve suret-i teşkiline da'ir bir takım su'aller iradına başladı. Ayni zamanda âzâlar da irad-ı su'al ediyor. Hangisine cevap vereceğimi bilemiyordum. Adeta şaşırmıştım. O sırada sağ tarafta oturan yüzü çiçek bozuğu bir zabit bana himaye-kârâne bazı su'allerde bulunmağa başladı. Diğerlerine cevaptan sarf-ı nazar ederek mumaileyhe tevcih-i hitab ediyor, ara sıra da diğerlerine cevap yetiştirmeğe çalışıyordum.

Nihayet re'is:

— Başka bir şey diyeceğin var mı? su'ali ile Divan-ı Harb'te mahkûmiyete karar verildiğini ihsas etti. Ne gibi bir cezaya çarptırılacağımı düşünerek mahkemeden çıktım. Beni de zindana götürmeyip evvelce muhakeme edilmiş olan aradaşlarımın konulduğu odaya götürdüler. Orada bulunanların cümlesi şen ve şâtır bir halde idiler. Bu hal bana da sirayet etti. Kalbim münşerih oldu. Aşağı zindandaki yatağımı, eski ot minderi diğer bir mahbusun sırtına tahmil ile getirdiler ve bana teslim ettiler.

Karşımızdaki odada "Rıza Nur" Bey oturuyordu. Aşinalık ederek uzaktan uzağa göz işareti ile konuşuyor idik. Çünkü Topalzâde Osman Bey'le odasını temizlediğimiz zaman beni tanımış ve aşinamız olmuştu.

O gece birdenbire hastalanmış idim. Karnımda sancılar olduğu halde yatmış uyumuştum. Birdenbire uyandım. Def'i hacet lüzumu görünmüştü. Koğuşun yabancısı olduğum ve âdeti bilmediğim cihetle sür'atle kapıdan fırlayarak memişhaneye koştum. Nöbetçi ayakta uyumuştu. Uyanıp da kendini toparlayıncaya kadar beş on adım kadar uzaklaşmıştım.

Nefer arkamdan koşarak süngü ile vurmağa başladı.

Galiz kelimelerle "Kaçarsın ha" diyordu. Kaçmak istemediğimi, görülen lüzumu anlattım. Bunun üzerine dedi ki:

— Onu bana haber verirsin. Ben de, düdükle posta çağırırım. Beraber gidersin.

— Pek âlâ, haydi posta çağır da gideyim, dedim. Gece yarısı herkes uyumuş olduğundan mu'tad düdük seslerine kimse cevap vermiyordu.

Evet; posta bekletilen nefer derin uykusunda memeleketindeki nişanlısıyle uğraşıyormuş. Bilâ-fasıla çalınan düdük sesini işitmemesi bu sebebden ileri geldiğini anlayarak bir az daha vakit geçirdiler.

O sırada benim de ihtiyacım yavaş yavaş kalmıyordu. Nihayet posta gelerek helâya gittik. Orada temizlenmek için epiyce zahmet çektim.

Ertesi akşam nöbetçinin yanına yaklaşarak nereli olduğunu sordum. Bursalı imiş. Bununla hemşehri çıktık. Dedim ki:

— Sen hemşehrim olduğun için tabiî bana iyilik etmek istersin. Bana gizlice bir gazete getirir misin?

Nefer, ertesi akşam çizmesinin içine saklayarak getirdiği gazeteyi bana verdi. Okuduktan sonra ber-takrib Rıza Nur Bey'in odasına açık kapıdan attım.

Artık bize karşı eski şiddet kalmamıştı. Yemekten evvel bahçeye çıkarıyorlar. Hava alıyorduk. Bütün bunları fâl-i hayr telâkki ediyor, bizi çok incittikleri için şimdi tatyib-i hatırda bulunuyorlar diyorduk.

Fakat vakitler geçiyor, henüz tahliyemize dair bir eser zuhur etmediğinden bende yine meraklar uyanmağa başlamıştı.

Zindanda Ramazan Hayatı

Tevkifimizden dört ay geçmiş idi. Ramazan-ı şerif geldi. Henüz mahkemeye sevk edilmemiştik. En ziyade sabırsızlıkla beklediğimiz şey mahkememizin icrası idi. Çünkü neticesinde ya tahliye edilir veya mahkûm olur; bu düşünceden, endişeden kurtuluruz diyor idik.

Mahkememizin ramazan içinde icra olunacağı anlaşıldı. Ramazanı nasıl geçireceğimizi müzakereye başladık. Bazılarımız bu şerait dairesinde oruç tutulamaycağını beyan ediyor, bazılarımız da oruç tutmadığımızı bahane ederek yine bizi döveceklerini ityan eyliyordu. Esasen sofu olanlar haricdeki ramazan hayatına olduğu gibi hazırlanıyorlardı. Kavanozlarla reçeller geliyor, çorba ve yumurta pişirmek için tencereler ve sahanlar getirtiyorlardı.

Ben mevkufînin en genci olduğum cihetle Bakkalkapı Hapishanesi'nde kayınpederle kahvecilik ediyor idik.

Ramazanın ilk gecesi -iki kişi müstesna olduğu halde- cümlemiz oruç tutmağa karar verdik. Ertesi gün oruclu idik.

Mütalâ'a edecek ne bir gazete ne de kitap olduğu gibi gelen giden ahbab da bulunmadığından vakit geçirecek bir vasıtamız yoktu. Karşılıklı konulmuş olan ot minderlerin arasında yarım arşın önünde ve iki metre kadar tulûnde bir geçid olduğundan burada gezinir idik.

Bir sağa bir sola gider dururduk. Çünkü dizlerimizle tutulması tehlikesine ma'ruz kalmamak için dolaşmak lâzımdı.

Akşam üzeri bizim kahve müşterileri birer birer mangalda kimi çorba ve kimi yumurta pişirir, top atılıncaya kadar iftar hazır ediliyordu.

Top atılınca oruclar bozulur ve bizim ocak işlemeğe başlardı! Ayni zamanda bir çok müşterilerimiz sade, şekerli kahve isterler, beni bütün bütün şaşırtırlardı! Bu telâş ile bazı kusurlarıma da kimse atf-ı ehemmiyet etmez ve benim hatır için kahvecilik ettiğimi bildiklerinden noksanlarıma aldırmazlardı. Hasılat da fena değildi.

İlk akşam namazını Cerrah Paşa hatibi kıldırdı. Namazdan sonra musahabeye başladık. Yatsı yaklaştığı zaman Hafız Kemal Efendi'nin ihtarı üzerine herkes yeniden abdest alarak yatsıyı ve teravihi kıldık; hitamında zalimlere hem-âvâz olarak la'netler, beddu'alar yağdırdık.

Cenab-ı hak bu du'amızı kabul buyurmuş ki bizi öyle mahbeslere dolduran İttihadcıların büyükleri bu sene ramazan-ı şerifi mahbesde geçiriyorlar. Zalim "Salim"in sarhoşluğu ramazan-ı şerif münasebetiyle inkıta'a uğradığından geceleri yanımıza gelmiyor, diliyle ve kırbacıyle bizi haşlamıyordu. Gümrük ketebesinden Nurullah Beyle Hafız Kemal Efendi ve sa'ir arkadaşlar şarkılar okuyor ve taklidler yaparak eğleniyorduk. Bizi döven gardiyanlarla da dost olmuş, ahbablığı ilerletmiş idik. Müddet-i ömürlerinde tiyatro, orta oyunu gibi şeyleri görmemiş olan bu adamlar kayınpederimin tertib eylediği orta oyununu seyr ederek pek beğenmişlerdi. Hattâ içlerinden biri kayınpederime:

— Sana Enver Peş değil Enver Paşa demeli, bu kadar ma'rifetli imişsin de biz bilmiyorduk, demişti.

Evet, kayınpeder bidayet-i tevkifinde Enver Ağa, sonra Efendi, Bey ve daha sonraları Enver Paşa diye çağrılıyordu.

Kayınpeder mahbusînin tahfif-i elemine fevkalâde gayret ediyor, tuhaf hikâyeler anlatarak, taklidler yaparak cümlemizi güldürüyordu.

Biz ramazanı bu suretle geçirmekte iken bâlâda ber-tafsil hikâye eylediğim vechile mahkememize başlandı.

Zindanda Başka Komiteler de Vardı

Bekirağa Bölüğü cera'im-i muhtelife erbabı için adeta bir meşher idi. Muhtelif komitelere mensup eşkıya da vardı. Bunların içinde sultan saraylarını soyan, Avrupa'da, Amerika'da büyük hırsızlıklar icrasiyle şöhret kazanan biri de mevcud idi. Arkadaşları hîn-i tevkiflerinde firara muvaffak oldukları halde bu, yakayı ele vermiş bölüğe getirilmişti. Tanıdığı kimse olmadığı cihetle cidden muhtac-ı i'ane bulunuyordu. Bunun Avrupa'nın en yüksek tabakalarına mahsus âlemlerde, otomobiller ile gezerek zevk ve safa demleri geçirdiğini bilenler de vardı.

Bundan başka bir de Rus komitesi vardı. İki ayağındaki pranga ile kalkıp dans eder, zincirlerin sadasını bir ahenk-i mahsusa uydurur ve bizi güldürürdü. Bir Ermeni Taşnaksutyunu da vardı. Samsun'dan gönderilmişti. İstanbul'da hiç bildiği yokmuş. Daha bir çok adamlar vardı.

Hele Yunan komitelerinden Papadopulo namındaki zat tevkifinden beri kat'iyen kimse ile Türkçe konuşmamış idi, benim intihar edeceğime muttali' olarak bir gün mahbesimizin tenha bir mahallinde Türkçe olarak bu fikirden vaz geçmekliğimi ve her halde kurtulacağımızı te'min ederek konuşmuş idi.

Bâlada hikâye eylediğim vechile tahliye edildikten sonra zindan arkadaşlarımdan bir haylisini gördüm, onlarla o felâket saatlerini derdleştik. Bizi o hale koyanlara karşı kalbimizdeki ateş kin ve gayzı şiddetlendirdik.

Hatime

Eseri mütala'a eden zevat benim birkaç kere mahkak ve kat'i ölümlerden kurtulduğumu gördüler.

Bu bence ha'iz-i ehemmiyet değildir. Çünkü büyük ve gayr-i kabil-i telâfi felâketler karşısında şahsın hayatı veya haksız idamı tâli bir ehemmiyeti ha'izdir.

Bugün memleket mahv oldu. Memleket ölüyor. Bu itibar ile ben beni değil, memleketi katl ve idam eden cânileri idam kürsüsünde görmek isterim.

Çi-sud ki bu zevatın en bednamı bugün kimbilir hangi refah-hâlik nevazişleri arasında zi-huzur ve müsterih yaşıyorlar.

Bu hayata gıbta değil la'net ederken, binlerinin hâlâ memlekette refah ve ikbal içinde bulunduğunu görerek me'yus ve müte'ellim oluyoruz. □

ÇEVRİMYAZI: GÜL ÇAĞALI GÜVEN

İŞKODRA

Yüzünü yarım örten Prizrenli Müslüman hanımın başında sim-sırma işlemeli değerli bir örtü var. Belmiç'i, Anadolu fermenelerinden farksız kısa bir cekettir. Çizgili ipek entarisi, bürüncük gömleği, belindeki değerli kuşağı, hatta geniş şalvarı, vazgeçilemeyen önlüğün siperinde kaybolmuş.

Hasköylü Rum hanımın simgesi abartmalı başbağıdır. Antik çağdaki soydaşı hemcinslerinin dekolteliği ile bağdaştırılması olanaksız bu giyim kabalığının geçirdiği süreçte en önemli pay, Hıristiyanlığa ait olmalı. Osmanlılığın püsküllü fesi, başörtüsü, önlüğü, aynalı kemeri de Hasköy hanımlarını büyülemiş.

Öncekilere oranla daha rustik (köysümen) giyimli bu hanım ise tipik bir Makedonyalı. Fistanı, saltası, eşarbı ile handiyse Doğu Anadolu'dan tâ Makedonya'ya konuk gelmiş bir Türkmen anası.